

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**EL-MURÂDÎ'NİN TAVZÎHU'L-MAKÂSİD VE'L-MESÂLİK ADLI
ESERİNİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
MEHMET TOPUZ
22810601084**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. MURAT TALA**

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet TOPUZ		
	Numarası	22810601084		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	EL-MURÂDÎ'NİN TAVZÎHU'L-MAKÂSİD VE'L-MESÂLİK ADLI ESERİNİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKISI		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet TOPUZ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet TOPUZ		
	Numarası	22810601084		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat TALA		
Tezin Adı	EL-MURÂDÎ'NİN TAVZÎHU'L-MAKÂSİD VE'L-MESÂLİK ADLI ESERİNİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKISI			

Bu eser Ebû Muh ammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî (ö. 749/1348)'nin, telifi İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)'ye ait olan el-Elfiyye isimli manzumesine yazmış olduğu Tavzîhu'l-makasîd ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik isimli eser üzerinde incelemelerde bulunmayı amaçlamaktadır. Bu araştırmanın konusunu, Murâdî'nin şerhinin Arap dil bilimine olan katkıları ve diğer el-Elfiyye şerhlerinden hangi yönleriyle ayrıldığına dair değerlendirmeler oluşturmaktadır. Araştırmanın sınırlarını didaktik şiire dair malumatlar, İbn Mâlik ve Murâdî'nin telif etmiş olduğu eserler ve bu iki alim hakkında kaynaklarda geçen rivayetler oluşturmaktadır. Bu çerçevede elde edilen veriler analiz ve istikra metoduyla bir sonuca bağlanmıştır. Araştırmamız giriş, iki ayrı bölüm, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Araştırmada öncelikle Didaktik şiirin mahiyetinden ve gelişim sürecinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde ise Murâdî'nin hayatı konu edilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak yaşamış olduğu dönemin sosyal ve siyasî durumuyla alakalı bilgiler verilmiştir. Yine bu bağlamda kendisinin ilim serüvenine ve telif etmiş olduğu eserlere de temas edilmiştir. Sonrasında ise Tavzîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik'in muhtevası ve metodu incelenmiştir. Bu konuların yanı sıra Murâdî'nin İbn Mâlik'e yöneltmiş olduğu eleştiriler de konu edilmiştir. Araştırmamız esnasında Tavzîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik isimli eserin iki farklı tahkikli neşrinden yararlanılmıştır. Bu baskılar Prof. Dr. Abdurrahman Ali Süleyman ve Ahmed Mahmûd Azûr'un yayına hazırlamış olduğu baskılardır. Araştırmamız esnasında, manzum tarzda yazılan eserlerin Arap dili öğretimindeki yeri yadsınamaz konumu ve bu tarzdaki eserlerin medrese müfredatlarına yaptığı etkiye temas edilmiştir. Ayrıca Murâdî'nin İbn Mâlik'in eserleri üzerindeki vukufiyeti, konuların şerhi esnasında kullandığı müdellel üslup ve eleştirel kişiliği ile dile getirdiği itirazlara dair saptamalar yapılmıştır.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mehmet TOPUZ		
	Student Number	22810601084		
		Essential Islamic Sciences/ Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Murat TALA		
	Title of the Thesis/Dissertation	THE CONTRIBUTION OF AL-MURÂDÎ'S WORK CALLED TAVZÎH AL-MAKÂSİD VE AL-MASÂLİK TO ARABIC LANGUAGE AND LITERATURE		

This study aims to examine the work *Tawdîh al-Maqâşid wa'l-Masâlik bi-Sharh Alfıyyat Ibn Mâlik* written by Abû Muḥammad (Abû 'Alî) Badr al-Dîn Ḥasan b. Qâsim b. 'Abd Allâh b. 'Alî al-Murâdî (d. 749/1348), which is a commentary on *Al-Alfıyya*, the didactic poem authored by Ibn Mâlik al-Ṭâ'î (d. 672/1274). The research focuses on evaluating the contributions of al-Murâdî's commentary to the field of Arabic linguistics and identifying the aspects that distinguish it from other commentaries written on *Al-Alfıyya*. The scope of this study is limited to information related to didactic poetry, the works authored by Ibn Mâlik and al-Murâdî, and the reports found in biographical sources concerning these two scholars. The second chapter deals with al-Murâdî's life, including information about the social and political context of his time, his scholarly career, and his authored works. During the course of this study, two different critical editions of *Tawdîh al-Maqâşid wa'l-Masâlik* were utilized: one prepared by Prof. Dr. 'Abd al-Raḥmân 'Alî Sulaymân and another by Aḥmad Maḥmūd 'Azûr. The research also touches upon the undeniable significance of didactic works written in verse in the teaching of the Arabic language and their impact on the curricula of madrasas. Additionally, it presents observations regarding al-Murâdî's deep familiarity with Ibn Mâlik's works, his use of an evidential and reasoned style in his commentary, and his critical personality reflected in the objections he raised

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	v
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	ix

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Önemi.....	1
4. Araştırmanın Sınırları	2
5. Araştırmanın Yöntemi.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİ ÖĞRETİMİNDE MANZÛMELERİN KONUMU

1.1. Nazım Geleneğine Dair	6
1.2. Nazım ve Manzûme	9
1.3. Öğretici Şiir.....	9
1.4. Nazım Geleneğinin Gelişim Süreci	12
1.4.1. İslamiyet Öncesi Dönem	12
1.4.2. Asr-ı Saadet Dönemi	14
1.4.3. Emevî Hilafeti Dönemi	15
1.4.4. Abbasî Hilafeti Dönemi	17
1.4.5. Endülüs Dönemi.....	19
1.4.6. Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi	21
1.5. Manzûmelerin Yazılma Nedenleri	23
1.6. Arap Dili Öğretiminde Manzumelerin Yeri	25
1.7. Elfiyye Geleneği	26
1.7.1. Elfiyye Kelimesinin Lügat ve İstılahî Anlamları Açısından Tahlili.....	27
1.7.2. Arap Edebiyatında Elfiyye Türünün Ortaya Çıkması ve Yaygınlaşması	27
1.7.3. İslami İlimlerde Meşhur Olmuş Elfiyyeler	29

1.7.4. İbn Mâlik Elfiyye'sinin Önemi	30
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

TAVZÎHU'L-MAKAŞİD VE'L-MESÂLİK'İ ANLAMA YOLUNDA İBN MALİK VE EL-MURÂDÎ'NİN HAYATI

2.1. İbn Mâlik'in Hayatına Kısa Bir Bakış	34
2.1.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi	34
2.1.2. Doğum Tarihi ve Doğum Yeri	35
2.1.3. Endülüs'ten Şam'a Göç Etmesi	35
2.1.4. Tay Kabilesi ve İbn Mâlik'in Ailesi	37
2.1.5. İlmî Şahsiyeti	38
2.1.6. İbn Mâlik'in Hocaları.....	39
2.1.6.1. Endülüs'teki Hocaları	40
2.1.6.2. Doğu Bölgesindeki Hocaları.....	40
2.1.7. İbn Mâlik'in Öğrencileri	42
2.1.8. İbn Malik'in Eserleri	44
2.1.9. Vefatı.....	45
2.1.10. Dil Ekolleri ve İbn Mâlik'in Görüşleri	46
2.2. Murâdî'nin Hayatına Kısa Bir Bakış	48
2.2.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi	48
2.2.2. Doğduğu, Yaşadığı ve Yetiştigi Yer.....	48
2.2.3. Yaşadığı Dönemin Sosyal, Siyasal ve Kültürel Durumu	49
2.2.3.1. Yaşadığı Dönem	49
2.2.3.2. Siyasî Durum	50
2.2.3.3. İlmî ve Kültürel Çevre	52
2.2.4. Bir Nahiv Âlimi Olarak Murâdî.....	54
2.2.5. Murâdî'nin Hocaları.....	55
2.2.6. Öğrencileri.....	57
2.2.7. Eserleri.....	58
2.2.8. Vefatı.....	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TAVZÎHU'L-MAKÂŞİD VE'L-MESÂLİK Bİ-ŞERHİ ELFİYYETİ İBN-İ
MÂLİK İSİMLİ ESERİN İNCELENMESİ

3.1. <i>Tavzîh</i> İsimli Eserin İncelenmesi.....	64
3.1.1. <i>Tavzîh</i> 'in Türkiye'deki Yazma Nüshaları.....	64
3.1.2. <i>Tavzîh</i> Üzerine Çalışma Yapan Muhakkikler	66
3.1.3. <i>Tavzîh</i> 'in Temel Konuları.....	67
3.1.4. <i>Tavzîh</i> 'in Muhtevası	69
3.1.4.1. Musannıfın Mukaddimesinin Şerhi	69
3.1.4.2. Kelime.....	70
3.1.4.3. İsimler	73
3.1.4.4. Nevâsih	81
3.1.4.5. Fiiller.....	86
3.1.4.6. Fâil ve Nâibu'l-Fâil.....	88
3.1.4.7. Manşûbât.....	91
3.1.4.8. Mecnûrât.....	98
3.1.4.9. Fiil Gibi Amel Edenler.....	102
3.1.4.10. Yapısı Bakımından İsimler.....	106
3.1.4.11. Fiilin Türevleri	108
3.1.4.12. Tevâbi'	112
3.1.4.13. Özel Kullanımlar.....	116
3.1.4.14. Ğayr-ı Munşarif	125
3.1.4.15. Fiilin Yapısı.....	127
3.1.4.16. Bazı Harflerin Kullanımı	129
3.1.4.17. Son Harflerine Göre Kelimeler.....	132
3.1.4.18. İsimlerde Kuralsız Çoğul ve Küçültme Sigası.....	135
3.1.4.19. Kelimelerin Sonlarına Göre Kullanımlar.....	136
3.1.4.20. Kelimede Ses Değişimi.....	138
3.1.4.21. Şarfa Dair Konular	139
3.1.4.22. Şerhin Hâtimesi.....	143

3.2. <i>Tavzîh</i>’in Metodu.....	143
3.2.1. <i>Tavzîh</i> ’in Üslûp Özellikleri	143
3.2.2. <i>Tavzîh</i> ’in Şerh Metodu	146
3.2.3. <i>Tavzîh</i> ’te Murâdî’nin İstişâd Yöntemi.....	148
3.2.3.1. <i>Tavzîh</i> ’teki Verilerin Sayısal Değerlendirilmesi	148
3.2.4. <i>Tavzîh</i> Özelinde Murâdî’nin İbn Mâlik’e İtirazları	150
3.2.5. <i>Tavzîh</i> ’in Diğer <i>el-Elfiyye</i> Şerhleri ile Kıyası	152
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	160

ÖNSÖZ

İbn Mâlik özellikle Arap dili ve grameri sahaslarında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmaktadır. Siyasi çalkantıların yoğun olduğu bir dönemde dünyaya gelen İbn Mâlik, doğduğu bölge olan Endülüs'ten göç ederek Kuzey Afrika, Hicaz, Şam ve Halep bölgelerinde bulunmuştur. Şam'da bulunduğu esnada baş müderrislik görevine kadar yükselerek devrin en seçkin alimlerinden bir tanesi olmuştur. Yazmış olduğu *el-Elfiyye* isimli eserin ise ünü kendi zamanını aşarak günümüzde dahi şöhretini muhafaza etmektedir. Kurmuş olduğu ilim meclisleri ve telif etmiş olduğu eserlerle birlikte kendisinden sonra gelen alimlere de ilham kaynağı olmuştur. Bu alimlerden bir tanesi de el-Murâdî'dir.

Murâdî, Arapça, kıraat, usul ve fıkıh alanlarında derin ilmi müktesebatı bulunan bir alimdir. Arapça ve kıraat alanında müstakil telifleri söz konusudur. Bununla birlikte başını İbn Mâlik'in çektiği bazı alimlerin eserlerine şerh çalışmaları da yapmıştır. Hayatı hakkında tabakât kitaplarında bulunan bilgiler ise kısıtlıdır. Ancak Mağrib asıllı soylu bir aileden geldiği, sonrasında ailesiyle birlikte Mısır'a göç ettiği, buradan ise Şam bölgesine ilim tahsili için rıhleler yaptığı bilinmektedir. Ebû Hayyân ve et-Tüsterî gibi alimlerden dersler alan el-Murâdî, kendine has bir metotla ilim dünyasına katkılarda bulunmuştur. Kendisinin *el-Elfiyye*'ye olan vukufiyetinin yanı sıra İbn Mâlik'in diğer eserlerine olan hakimiyeti de üzerinde durulması gereken bir diğer ilmî yetkinliğidir. Bu itibarla yazmış olduğu eserler ve kurmuş olduğu ilim meclisleriyle müstesna bir şahsiyet konumundadır. Günümüzde ise İbn Mâlik'in haziresinin de bulunduğu Kasiyûn dağının eteklerinde medfûndur. Bu itibarla günümüze kadar akademik çalışmalara pek fazla konu olmayan Murâdî'nin hayatını ve eserlerini araştırmak bizim için de ayrı bir kıvanç kaynağıdır.

Çalışmamız, ilk olarak giriş bölümü ile başlamaktadır. Giriş bölümünden sonra ise üç farklı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırma konusu, bu konunun seçilme nedeni, araştırmanın kaynakları ve metodu açıklanmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Arapça öğretiminin geçirdiği evreler ve bu evreler sonucunda ortaya çıkan “elfiyye” geleneği irdelenmiştir. Bu bölümün sonunda ise İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si ile alakalı malumatlar okura sunulmuştur. Bu bölüm

Tavzîhu 'l-maḳāşid ve 'l-mesâlik isimli eserin, zihinlerdeki zemininin sağlam bir şekilde tesis edilebilmesi için en önemli yapıtaşlarından birisidir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise *el-Elfiyye*'nin yazıldığı ortamı anlamak için İbn Mâlik'in hayatına değinilmiştir. Bu bağlamda İbn Mâlik portresini daha iyi anlama adına kendisinin hocalarına, talebelerine ve eserlerine de kısaca yer verilmiştir. Aynı itibarla çalışmamızın ana konusu olan *Tavzîhu 'l-maḳāşid ve 'l-mesâlik* isimli eseri daha iyi değerlendirebilmek üzere Murâdî'nin hayat hikayesi genel hatlarıyla işlenmiştir. Akabinde ise Murâdî'nin hocaları, talebeleri ve eserlerine mercek tutulmuştur. Bu bölüm ise bahsi geçen iki eserin ilim dünyasındaki karşılığını görebilmek adına önemlidir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise *Tavzîhu 'l-maḳāşid ve 'l-mesâlik* isimli eser içerik, muhteva, metot, şârihin istişhâd metodu ve şârihin nâzıma itirazları ele alınmıştır. Bu bölümde mezkûr şerh tam metin halinde okunarak konuları işleme yöntemi ele alınmıştır. Bu itibarla nâzımın eserleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Nihayetinde ise *Tavzîhu 'l-maḳāşid ve 'l-mesâlik* isimli eserin Arap dil öğretimine olan katkısı farklı başlıklar üzerinden ortaya konulmuştur.

Bu çalışma esnasında Arap dil öğretiminin mihenk taşlarından biri olan elfiyye geleneğini öğrenme ve aktarma gayesi heyecanımızı kamçılayan etmenlerdendi. Ancak özellikle Murâdî gibi akademi dünyasına pek fazla konu olmayan, klasik kitaplarda da hakkında pek fazla malumat bulunmayan bir âlimi araştırmak bizim açımızdan zor bir durumdu. Bununla birlikte manzum bir eseri ve onun birçok farklı şiirle yapılan şerhini anlamaya çalışmak da bizim araştırma sürecimizi uzatan sebeplerdendi. Ancak işin sonunda bir geleneği öğrenmek, iki farklı âlimin ilmî mücadelesine şahit olmak ve üç ciltlik bir kitabı baştan sona anlamaya çalışmak bizim için sadra sürur veren kıymetli bir süreç oldu.

Bu itibarla böyle bir eseri çalışma hususunda yol gösteren, çalışmamızın bu hale gelmesinde büyük destekleri ve teşvikleri olan değerli danışmanım Doç. Dr. Murat Tala hocama, ayrıca çalışmamıza katkı sağlayan Prof. Dr. Muhammet Vehbi Dereli ve Doç. Dr. Hasan Uçar hocalarıma ve süreç boyunca desteklerini esirgemeyen eşime teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Başarı yalnızca Allah Teâlâ'dandır.

Mehmet TOPUZ

KONYA-2025

KISALTMALAR

bk. : Bakınız

b.y. : Basım yeri yok.

Ç.Ü.: Çukurova Üniversitesi

ed.: Editör

h.: Hicrî

Hz.: Hazreti

S.Ü.: Selçuk Üniversitesi

nşr.: Neşreden

ö.: Vefat tarihi

r.a. : Radıyallâhu anh

s.a.v.: Sallallâhu aleyhi ve sellem

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk.: Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

vd. : ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ا (إ)	a, ā	ص	ş
ا (أ)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, đ
ب	b, p	ط	t
پ	p	ظ	z
ت	t	ع	‘
ث	ṣ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	k
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
ه	h	كاف	ñ
د	d	ل	l
ذ	z, d	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	’

Bu çalışmada Arapça eser isimleri, müellif isimleri ya da kavramlarda; Türkçeye uygun olmayan harflerin belirtilmesi için, yukarıdaki simgeler kullanılmıştır.

1. İsim ve kavramların başında yer alan harf-i ta‘rif, küçük harflerle yazılmıştır. Ayrıca harf-i ta‘rifin yazımında, Şemsî ve kamerî harflerle ilgili idğâm ya da ızhâr ile ilgili kurallar göz önünde bulundurulmuştur.

2. İzâfet terkîbi olan tamlamaların yazımına dikkat edilmiştir. Başında “Abd” olan isimlerin yazımında bu kurala uyulmamıştır. (Abdulkerîm gibi)

3. Türkçede var olan Ömer, Osmân ve Ali gibi isimlerde, transkripsiyon Nahiv ya da sarf ile ilgili kavramlarda Türkçede yaygın olarak kullanılan masdar, sıfat ya da zarf gibi kelimeler, bu sistemle yazılmamıştır.

4. Nahiv ya da sarf ile ilgili kavramlarda Türkçede yaygın olarak kullanılan masdar, sıfat ya da zarf gibi kelimeler, bu sistemle yazılmamıştır.

5. Arapça kaynakların isminde bu sistem uygulanmış; ancak Türkçe kaynakların isimleri -transkripsiyon gerektirse bile- özgün haliyle verilmiştir.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu İbn Mâlik'in *el-Elfiyye* isimli manzumesine İbn Ümmü Kâsım Murâdî'nin yazmış olduğu *Tavzîhu'l-mağâşid ve'l-mesâlik* isimli şerhin muhteva, üslup, metot ve Arap diline sunmuş olduğu katkıların irdelenmesidir. Araştırmanın asıl gayesinin *Tavzîhu'l-mağâşid ve'l-mesâlik* isimli eserin alana katkısı olmasıyla birlikte, *el-Elfiyye* ve şerhinin yazıldıkları ortamı ve bu amaca katkıda bulunması adına her iki müellifin de hayatları konu edilmiştir. Ayrıca geçirmiş oldukları ilmî serüven de incelenmiştir. Bu konuların yanı sıra mezkûr iki eserin alanda ifade ettiği değerin daha iyi anlaşılması için "elfiyye geleneği" de bu çalışmanın bir diğer konusudur. Bu geleneğin geçirdiği evreler ve bu gelenek üzere kaleme alınan eserler de araştırmada sunulan konu çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

İbn Mâlik, nahiv ilmi denilince akla gelen âlimlerin ilk sıralarında yer almaktadır. Yazmış olduğu *el-Elfiyye* isimli manzume de aynı şekilde nahiv derslerinin umde kitaplarından birisi olmaya devam etmektedir. Sayılan bu sebeplerden ötürü İbn Mâlik ve eseri klasik çalışmalara konu olmuş ve güncel çalışmalara konu olmaya devam etmektedir. Özellikle *el-Elfiyye* üzerine yapılan şerhler araştırmacıların odağındadır. Ancak bu çalışmaya konu olan Murâdî'nin *Tavzîhu'l-mağâşid ve'l-mesâlik* isimli şerhinin araştırmacıların gündemine girmediği ve alana yönelik çalışmalara konu olmadığı tespit edildi. Bu araştırma Murâdî'nin ilmî açıdan yetkinliğini belirtmek ve *Tavzîhu'l-mağâşid ve'l-mesâlik* isimli şerhinin *el-Elfiyye* şerhleri arasında kıymetli bir yere hâiz olduğunu ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

el-Elfiyye isimli eser bir çok araştırmaya konu olsa da bu araştırma eserin hangi sebeplerden ötürü yazıldığı, nasıl bir ortamda kaleme alındığı ve bu eserin sonraki dönemlerde nasıl yorumlandığının yansımalarını tek bir çalışmada görmek için önemlidir. Bununla birlikte ismi klasik eserlerde geçmesine rağmen çalışmalara çok fazla konu olmayan bir eserin müstakil olarak ele alınması açısından da kıymetlidir.

Ayrıca kendine has bir üslupla İbn Mâlik'in diğer eserlerinden de yararlanarak farklı bir *el-Elfiyye* şerhinin tanıtılması açısından da dikkate değer bir çalışmadır.

4. Araştırmanın Sınırları

İbn Mâlik'in hayatını ve eserlerini inceleyen bir araştırmacı için geniş bir malumat birikimi hem tabakât kitaplarında hem de şerh kitaplarında mevcuttur. Ancak çalışmanın ana hedefinden sapmaması ve çalışmanın hacmi gözetilerek bir çerçeve çizilmiştir. Bu bağlamda İbn Mâlik'in hayat serüveni, tâlim ettiği dersler, telif ettiği eserler ve terbiye ettiği talebeler okuyucunun zihninde bir zemin oluşturacak ölçüde ele alınmıştır. Aynı durum Murâdî'nin hayatı için de geçerlidir. Ayrıca *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik* isimli eserin muhtevası çok geniş olması sebebiyle bu şerh çalışmasının temas ettiği konular genel hatlarıyla okuyucuya aktarılmıştır. Mezkûr şerhin muhtevası bağlamında İbn Mâlik'in diğer eserlerinde kabul ettiği görüşler de zaman zaman bu araştırmanın kapsamının içine girmiştir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Yöntem olarak öncelikle çalışmanın üzerine bina edileceği sac ayağı hüviyetindeki anahtar kavramların tespiti olmuştur. Akabinde bu kavramların kavramsal arka planının tespiti için kaynak taraması yapılmıştır. Bu meyanda atılan bir diğer adım ise İbn Mâlik ve Murâdî'nin biyografik verilerine ulaşabilmek adına kaynak taraması yapılmasıdır. Bu adımların seyrine tabakât kitapları, klasik eserler, yazılan tez ve makaleler ışık tutmuştur. Bu minval üzerinde yapılan okumalar doğrultusunda notlar alınmış ve bu notlar muvacehesinde üç farklı bölüm planlanmıştır. Planlanan bölümlere ait okumalar derinleştirilerek her bölüm için konu başlıkları tespit edilmiştir. Bu adımların sonunda araştırmanın şablonu çıkartılmıştır.

İlk bölümde verilen bilgiler için tarihi veriler ve literatür bilgileri ilgili kaynaklardan taranmıştır. Ayrıca dönemlere göre ele alınan şiirler için de şiir külliyatlarından alıntılar yapılmıştır. İkinci bölüm için ise farklı biyografi çalışmaları incelenerek verilerin işlenmesi hususunda bir yöntem tespit edilmiştir. Tabakât kitaplarından ve diğer tarih kitaplarından ulaşılan veriler bu minvalde mısralara dökülmüştür. Çalışmanın asıl konusunun işlendiği son bölüm için ise şerh çalışmaları üzerine yapılan farklı çalışmalar incelenmiştir. Bu incelemeler sonunda tespit edilen

yöntem bu çalışmada da takip edilmiştir. Son bölümde ise *Tavzîhu'l-mağâşid ve'l-mesâlik* isimli şerhin ortaya koyduğu üslup ve farklılıklar sayısal verilerden de yararlanılarak okuyucunun ilgisine sunulmuştur.

Bu araştırmada, atıf sistemi olarak “İsnâd Atıf Sistemi” kullanılmıştır. Kullanılan kaynaklar dipnotların haricinde kaynakça bölümünde de zikredilmiştir. Dipnot ve kaynakça ile araştırmanın güvenilirliği tahkim edilmiştir. Arapça temelli olan bu metnin yazımında ise “Transkripsiyon” alfabesi kullanılmıştır. Kullanılan alfabe çalışmanın ilk kısmında belirtilmiştir. Bu alfabenin gereği üzere bazı kelime, kavram, âlimlerin ya da eserlerinin isimlerinin kullanımında transkripsiyona dikkat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAP DİLİ ÖĞRETİMİNDE MANZÛMELERİN KONUMU

1.1. Nazım Geleneğine Dair

Araplar tarih boyunca gelenek, görenek ve ananelerine bağlı bir toplum olmuşlardır. Çölde kabileler halinde yaşarken dahi atalarının öğretilerini ve hatıralarını sonraki nesle aktarmak için farklı metotlar benimsemişlerdir. Bu metotlar bazen panayırlarda insanları etrafına toplayıp heyecanlı bir hutbe tarzında olurken bazen de duygu yoğunluğunun hat safhada olduğu kafiyeli söyleyişler şeklinde olmuştur. Öyle ki en kutsal mekân olarak kabul ettikleri Kabe'nin duvarlarına asmayı uygun gördükleri şey bu şiirlerdir. Dönem şartlarında edebi olarak diğer medeniyetlerin çok önünde bulunan Araplar, İslamiyet'in doğuşundan sonra da çalışmalarını bu minval üzerine yürütmüşlerdir. Buna örnek olarak Hz. Ömer'in (ö. 23/644) halifelik yaptığı dönemde yaşamış olduğu bir olayı örnek olarak verebiliriz: Bir bedevî namazın rekatlarını öğrenmede güçlük çekmektedir. Bu durumu haber alan Hz. Ömer bu kimseye namaz rekatlarını şiir tarzında öğretilmesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeye uyan bedevî sonuç olarak namaz rekatlarını öğrenmiştir.¹ Hz. Ömer'in tavsiyesi Arap toplumunun şifahi kültüre olan yatkınlığını göstermekle birlikte şiirin öğrenmedeki kolaycılığını da ortaya koymaktadır. İlim adamları meşgul oldukları ilimlerin sınırlarını tespit etmek ve onları kayıt altına almak için de nazım şeklindeki metinlerin telifine yoğun mesai harcamışlardır. Bundan dolayı Arap dili kuralları ve İslami ilimler alanında birçok manzum eser telif edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda “eş-Şi'ru't-Ta'limî” adı altında bir şiir türü ortaya çıkmıştır. Şiirin öğrenmede ve akılda kalıcı olmasındaki faydalarından bu şekilde yararlanılmıştır.²

İslami ilimler günümüzdeki halini almadan önce farklı aşamalardan geçmiştir. Hz. Peygamber döneminde naslara bizzat muhatap olunması ve ihtilafların henüz baş göstermemesi nedeniyle ilmi çalışmalar farklı kollara ayrılmamıştır. Müslümanların gündemini Kur'ân, Hz. Peygambere ittiba ve cihat gibi başlıklar oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in ahirete irtihal etmesi ile ilim dünyasının ihtiyaçları zuhur etmeye başlamıştır. Bu ihtiyaçlar cem, tedvin, tasnif, tertip ve telif metodolojisiyle giderilmeye çalışılmıştır. Öncelikle Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) (ra) döneminde Kur'ân aslının

¹ Nejdîet Gürkan, *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı* (Ankara: Nobel Yayınları, 2005), 189.

² Sadık Yazar, “İslâm Düşünce Geleneğinde Metin Üretim Türleri”, *İslam Düşünce Atlası* (18 Nisan 2019).

korunması amacıyla kitap haline getirilmiştir. Bu, Müslümanların yapmış olduğu ilk cem hareketi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu çalışmanın akabinde ise Hz. Peygamber'in hadisleri aynı gayeyle cemedilmiştir.

İslam'ın kısa sürede geniş coğrafyalara yayılması ve farklı yapıdaki insanlarla buluşmasından sonra da yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlara binaen tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve akaid gibi farklı ilim dalları oluşmuştur. Hicrî 7. Yüzyıldan itibaren bu yeni ilim dallarında birçok yeni eser yazılmıştır. Yazılan bu eserler yazılış amaçları ve müelliflerine göre içerik ve biçim olarak farklılıklar göstermiştir. İslam literatürünün cem ve tedvinden sonraki aşaması ise bu yazılan eserlerin tasnifi olmuştur. Eserler belirli başlıklar altında toplanarak alan üzerinde ihtisas yapmak isteyen ilim yolcularını doğru şekilde yönlendirme amaçlanmıştır.³

Yapılan fetihlerle ve farklı grupların İslam'ı kabul etmesiyle birlikte Müslümanlar çok geniş coğrafyalara dağıldı. Bidayetinde Hicazla sınırlı olan İslam dairesi, Endülüs, Fas, Bilâd ı, Şam, Acem diyarları, Anadolu ve Asya'nın iç bölgelerine kadar ulaştı. Muhatap kitlelerin karakteristik özellikleri İslam literatürüyle karşılaştıktan sonra çok farklı meseleler Müslümanların gündeminde yer tutmaya başladı. Özellikle Abbasi hilafetinin siyasi görüşleri doğrultusunda Beytü'l-Hikme'yi kurmasından sonra birçok yabancı dilde yazılan eser Arap diline tercüme edilmeye başladı. İslami ilimlerin tasniften sonraki aşamasını işte bu tercüme faaliyetleri kapsamaktadır.

Hicrî 11. Yüzyıla gelindiğinde artık İslam Medeniyetinde birçok eser telif edilmiş ve birçok ders halkası kurulmuş durumdadır. Dördüncü aşama olarak isimlendirebileceğimiz bu evrede artık eserler talebenin öğrenme formatına evrilmeye başlamıştır. Medreselerdeki yaygın öğretim tarzı ezber tekniği olduğu için hem nazım türünde yeni eserler verilmiş hem de daha önce yazılan eserler manzûm formata dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda “elfiyye” geleneği meşhur olmuştur. Arap dil kaideleri, hadis ilimleri, usul ilimleri, hendese ve astronomi gibi alanlarda bu gelenek minvalinde eserler telif edilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı en baştan nazım formatında telif edilmiştir. Bu eserlere örnek olarak İbn Mu'tî'ye (ö. 628/1231) ait olan

³ Yazar, “İslâm Düşünce Geleneğinde Metin Üretim Türleri” (18 Nisan 2019).

muhtevasında sarf ve nahiv konularının bulunduğu *ed-Durretu'l-elfiyye* isimli manzûmesini örnek olarak verilebilir.⁴ Bir kısmı ise daha önce mensur tarzda yazılan eserler nazım kurallarına göre yeniden düzenlenen eserler oluşturmıştır. Bu düzenlemeler “dil içi tercüme” olarak isimlendirilmektedir. Bu eserlere örnek olarak ise *Mukaddime* isimli eserinin, *Elfiyetü'l-İrâkî* ismiyle Zeynuddîn el-İrâkî tarafından nazımlaştırılması örnek olarak verilebilir. Yine Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkindî tarafından telif edilmiş olan *Risâletü'l-İstiâre* adlı eser de bu türdendir.⁵ Bu şekilde öğrencilerin kaideleri bir bütün halinde ezberlemeleri için kolaylık sağlanmıştır.

Manzum formatta yazılan eserler genel itibarla muhtasar eserlerdir. Bu tür eserlere örnek olarak *el-Manzûmetul-Beykûniyye*, *Bed'ul-emâli* ve *Akîdetu't-Taḥavî* gibi eserler zikredilebilir. Talebe bunları genel kaideler olarak ezberler. Manzum eserlerin bu yapılarından dolayı İslami ilimlerde şerh çalışmaları öne çıkmıştır. Manzum yapıdaki eserler üzerine tahmîs, şerh ve haşiye gibi çalışmalarla ilmi derinlik artırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında şiirlerle olan münasebet, vezin, kafiye ve belagat sanatlarına olan ilgiyi artırmıştır. Şâirler ve nâzımlar edebi sanatlardaki vukûfiyetlerini ve kullanım pratikliklerini de geliştirmişlerdir.⁶ İlim talipleri nazımları ezberleyerek başladığı ilim yolculuğuna şerh kitaplarını okuyarak devam etmiştir.

Genel manada nazım türü bu eserlerde kullanılmakla beraber, yeni eğitim öğretime başlayan çocuklar için de dar hacimli manzûmeler toplanmıştır. Bunlara örnek olarak 32 farz, 54 farz, ilmihal bilgileri ve edep konularıyla alakalı manzûmeleri verebiliriz. Ferîduddîn-i Attar tarafından kaleme alınan (ö. 618/1221) *Pendname* isimli eser bu kültürün önemli örneklerinden birisidir. Bunların yanında nazım geleneğine olan ilginin devamında devlet eliyle de gelişmeler yaşanmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde zengin bir dinî ve edebî eser külliyyatı oluşmuştur.⁷

⁴ Necattin Hanay, “Kıraât-ı Aşere'nin İmam, Râvî ve Tarîklerine Dair Manzûm Bir Eser İncelemesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 261-287.

⁵ Ali Bulut, “Mansûr et-Tabelâvî, Hayatı, Eserleri ve Nazmü'l-istiâre” Adlı Manzûmesi”, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013), 25.

⁶ Gürkan, *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*, 189.

⁷ Soner Gündüzöz, “Soner Gündüzöz, “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzûm İlmi Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-i Yûsuf”, *EKEV Akademi Dergisi* 29 (2006), 215.

1.2. Nazım ve Manzûme

“Nazım” ve “manzum” kelimeleri köken itibariyle Arapça menşelidir. Arapçadaki “نظم” kelimesinden türetilmiş kelimelerdir. Manzûm kelimesi sözlük anlamı itibarıyla, “düzgün, sistemli, uyumlu, vezinli ve kafiyeli söz dizisi, ahenkli, muntazam, vezne göre yazılmış şiir, üst üste getirilmiş şey, nazm olunmuş”⁸ anlamına gelmektedir. Bu bağlamda manzum kelimesi, inci dizisi, vezinli, bir vezin dahilinde söylenen siz gibi manaları ihtiva eder. Manzûm kelimesinden türetilen manzûme kelimesine gelince dizi, sistem, öğretici (didaktik) şiir manasında kullanılır.⁹ Bir diğer kullanımı ise ölçülü ve kafiyeli olmakla birlikte şiir kabul edilemeyen sözler içindir.¹⁰

“Nazım” kelimesi ise sözlükte, “(inci) dizmek, düzenlemek, sınıflamak, hazırlamak, düzeltmek” anlamlarına gelmektedir.¹¹ İstilahta kullanımı ise, kendisinde vezin ve kafiye ölçüleri bulunmakla birlikte duygu ve his yoğunluğu bulunmayan, didaktik maksatla kaleme alınan şiirlerdir. Bu şekilde yazılan şiirlere ise manzûme denilir. Bu kullanımdan ötürü elfiyye müelliflerine “elfiyye şâiri” yerine “elfiyye nâzımı” denilir.¹²

Edebiyatın en önemli türlerinden biri olan şiir, genel olarak vezin ve kafiyeli aynı zamanda duyguları harekete geçiren hisli metinlerdir. Kelime ve ıstılah anlamlarını ifade ettiğimiz manzûmeler ise şiirin biçimsel özelliği olan vezin ve kafiye şartlarını taşımakla birlikte duygusal yoğunluktan uzaktır. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu şiir türünü “öğretici şiir” üst başlığında mülâhaza etmeyi araştırmanın okuyucuları için daha uygun görüyoruz.

1.3. Öğretici Şiir

Edebiyat sahasının en önemli alanlarından birisi olan şiirin, içerik ve amaçlarına göre farklı türleri vardır. Bir şiir, konusuna göre lirik, epik veya didaktik olabilir. Çalışmamızda “öğretici şiir” diye bahsi geçen kavram, ıstılahat “didaktik şiir”

⁸ Mecmeu'l-luğati'l-'Arabiyye, *Mu'cemu'l-vasîf* (Kahire: Mektebu's-şurûkî'd-duveliyye, 2004), 933.

⁹ İsmail Durmuş, “Şiir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 19/144.

¹⁰ Fatih Yediyıldız, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği Ve İbn Mu'tî'nin Elfiyye'si* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 120.

¹¹ Muhammed b. Ebû Bekr b. Râzî, *Muhtârü's-şihâh* (Lübnan: Mektebetü Lübnân, 2008), 278.

¹² Durmuş, “Şiir”, 19/144.

olarak bilinir. Arapçada ise bu şiir türü “ta‘lîmî” veya “hikemî” olarak isimlendirilir. Terkip olarak ise “الشَّعْرُ التَّعْلِيمِي” ya da “الشَّعْرُ الْحِكْمِي” şeklinde kullanılır. Arapçada bu şiirlere beyitlerinin sayısı, ölçüsünün türü ve şiirin çeşidi dikkate alınarak elfiyye, urcûze ve manzûme gibi isimler de verilir. Yine bu şiir Fransızlarda bu şiir türüne “poeme didactique” denilirken, İngilizlerde “didactic” denir. Latince kullanımında ise “didactikos” olarak isim verilmiştir.”¹³

Arap dilimindeki kullanıma göre şiirler recez¹⁴ bahrinde yazılırsa “urcûze”, bin beyit ya da bine yakın bir sayıdaki beyit adediyle yazılırsa “elfiyye”, manzum tarzda yazıldıkları için ise “manzûme” olarak isimlendirilirler. Bu türleri ortak paydada buluşturan şey ise muhataba bilgi vermek amacıyla yazılmış olmalarıdır. Karşıdakinin duygusal yönünden ziyade mantıksal yönünde bir ilgi uyandırma amaçlanır.¹⁵

Öğretici şiirin ilk ortaya çıkışı ile alakalı farklı görüşler söz konusudur. Öncelikle bu şiir türünün hem Yunan Edebiyatında hem de Hint Edebiyatında önceden beri kullanılmış olduğu bir vâkıdır. Yunan Edebiyatında Homeros’un İlyâda isimli eseri ve Hesiodos’un eserlerinde öğretici şiirin örnekleri vardır. Bu eserlerde Yunan tanrıları, tarihi veriler, ziraat ve tarım ile alakalı tavsiyeler bu metotla aktarılmıştır. Öğretici şiir metodunun ilk örneklerinin bu eserler olduğu edebiyatçıların genel kabulüdür. Yine Hintliler de astronomi ve matematiğin tâlimi için bu metodu kullanan medeniyetlerdendir.¹⁶ Bu şiir türünü ilk olarak Arapların kullandığını iddia eden tarihçiler de vardır. Bu tarihçilerin başını Taḥa Ḥüseyyin (ö.1395/1973) ve Şevki Żayf (ö. 1427/2005) çekmektedir. Taḥa Ḥüseyyin’e göre bu şiir türünü ilk olarak el-Lâhikî (ö.200/815) kullanmıştır.¹⁷ Şevki Dayf’e göre ise ilk kullanım Abbasiler döneminde olmuştur. Tarih olarak ise hicrî birinci yılın sonu ile ikinci yılın başına işaret etmektedir. Onun iddiasına göre Ru’be b. Accâc’ın (ö. 145/762) urcûze olarak kaleme

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, thk. Yâsir Süleyman Ebu Şâdi, Mecdi Fethi es-Seyyid (Kahire: Dâru’t-Tavfikiyye, 2009), 8/427.

¹⁴ Recez, nazım ve müsikeyle alâkalı bir terim olup eski Araplar’ın “kasîd, remel, recez” diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şiir nevirlerinden birinin adıdır. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/509.

¹⁵ Yediyıldız, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği Ve İbn Mu‘ti’nin Elfiyye’si*, 120.

¹⁶ Şevki Żayf, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî: el-‘aşru’l-‘Abbâsiyyu’l-evvel* (Kâhire: Dâru’l-me‘ârif, 1996), 190.

¹⁷ Taḥa Ḥüseyyin, *Min ḥadîsi ‘ş-şi‘ri ve ‘n-nesri* (Kâhire: Dâru’l-me‘ârif, 1979), 285.

almış olduğu şiirler bu türün ilk örnekleridir.¹⁸ Bu türün Abbasi veya Emevi saltanatı altında ortaya çıktığını iddia eden başka tarihçiler de vardır. Araştırmamız esnasında edindiğimiz bilgilere göre öğretici şiirin ilk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkması düşük bir ihtimaldir. Arap edebiyatında kullanılmaya başlaması diğer milletlerle olan etkileşimden sonra olmuştur. Bu tarih ise Abbasiler dönemine denk gelen hicrî II. asırdır. Zira bu türe ait en bariz örnekler bu dönemde verilmeye başlanmıştır.

Bu şiir türünün Arap edebiyatında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlaması medreselerdeki ilimlerin kapsamının genişlemesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönem Abbasiler'in hüküm sürdüğü hicrî 2. Asra tekabül etmiştir. Özellikle sarf ve nahiv alanındaki tahlillerin çoğalması büyük hacimli ilmi müktesebatları ortaya çıkarmıştır. Bu durum hem müderrisler hem de talebeler tarafından şikâyet konusu olmuştur. Bunun üzerine konuların inceliklerine vâkıf âlimler, müderrislerin ve talebelerin derslere olan motivasyonunu ve zihinde kalıcılığını artırmak için yeni yöntemler aramaya başlamıştır. Bu araştırmaların sonucunda dize sonlarındaki uyak ve melodisi ile akılda kalıcılığı güçlü olan nazım türünü kullanmaya başlamışlardır. Şiirle olan münasebetleri güçlü olan Arapların bu yönteme alışmaları zaman almamıştır. Nitekim medreselerdeki öğretim metodu manzûmelere doğru hızlıca evrilmiştir. Bu yöntemin tutarlılığı hakkında Câhız (ö. 255/869) şöyle der: “Şiirin ezberi daha kolaydır. Akılda kalıcılık yönünden de daha sağlamdır.”¹⁹ Bu dönüm noktasından sonra İslami ilimler ve diğer pozitif ilimler alanında birçok manzûme telif edilmiştir.

Bu bağlamda öğretici şiirin genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bu şiir türü duygulara değil akla hitap eder. Edebî gayesi ikinci plandadır.
- Lafızlar ihtisar edilerek zihinde kalıcılığı gaye edinilir. Ayrıntılı bilgi şerh çalışmalarına bırakılır.

¹⁸ Şevki Zayf, *et-Tetavvur ve't-tecdîd fi'ş-şi'ri'l-'Umevî* (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1995), 280-282.

¹⁹ Ebû Osman 'Amr b. Baḥrî Câhız, *Kitabu'l-Hayevân* (Beyrut: Dâr-u ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1969), 284.

- Belirli nazım şekillerinde yazılır. Bunlar urcûze, kasîde²⁰ ve müzdevicedir.²¹
- Kullanılan dil sade ve akıcıdır.
- Her ilim dalında yazılabilir.
- Şiirlerin terennümünde dinleyici için melodik bir güzellik vardır.
- Ezberlenmesi ve hatırlanması kolay metinlerdir.

Zikrettiğimiz maddeler öğretici şiir türünü genel manada özetleyen maddelerdir. Aynı zamanda bu maddeleri diğer şiir türlerinden ayırt edici özellikler olarak da görülebilir.

1.4. Nazım Geleneğinin Gelişim Süreci

Şiir geleneği Arapların cahiliyeden itibaren aşına oldukları bir edebiyat türüdür. Çalışmamızın bu bölümünde şiirin ve nazım geleneğinin cahiliye ve modern dönem arasındaki serencamına dair araştırmalarımızı aktaracağız.

1.4.1. İslamiyet Öncesi Dönem

Cahiliye dönemi Arap toplumu örf ve adetlerine derinden bağlıydı. Günlük yaşantılarını ve özel günlerini atalarından görmüş oldukları ananelere göre tanzim ediyorlardı. Bu ananelerin etkisi kabileler arası savaşlarda ve düzenlenen panayırarda bariz bir şekilde hissediliyordu. Özellikle ‘Ukaz, Hacar, Zü’l-mecâz ve Micannât isimleriyle düzenlenen panayırlar şifahî kültürün gösteri mekanları olarak addediliyordu. Kelamına güvenen hatipler ve şairler bu panayırarda kahramanlık, kabile ve nesep övgüsü, aşk ve hiciv gibi temalar üzerine sunumlar yaparlardı. En çok ilgi çeken sunumlar ise Arapların öteden beri kendilerini geliştirdiği şiir sunumlarıydı. Şairler seçkin şiirlerini panayır ortamında kalabalığa karşı terennüm eder, en fazla övgüye mazhar olan şiirler Kabe’nin duvarına asılarak yıl boyunca sergilenirdi.²² Bu gelenek edebiyat tarihinde el-Mu‘allağâtü’s-seb‘a ismiyle bilinmektedir. Cahiliye Araplarının şiirle olan münasebeti bu nevi örneklerle çoğaltılabilir.

²⁰ Arap, Fars ve Türk şiirinde en çok kullanılan eski ve uzun bir form. Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562.

²¹ Son bir veya iki dize her bendin sonunda aynen tekrarlanıyorsa mütekerrir müseddes; yalnızca kafiye yönünden ilk bend ile benzeşiyorsa müzdevic müseddes adını alır. Murabba ve muhammesten sonra en sık kullanılan musammat şeklidir. Topuzoğlu, “Recez”, 34/509.

²² M. Nihat Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 11.

Cahiliye toplumunun nazımla olan münasebetinin sıhhatini ortaya çıkaran bir başka konu ise “istidlal” metodudur. Istilahî anlamı itibariyle bir konunun izahı için delil sunma manasına gelen istidlal, Arap dilcilerinin en çok kullandığı metotlardan birisidir. Arap dilinin kaidelerini ve dilin en fasih halini tespit etmek için dil bilimciler Kur’ân ayetleri ve hadis metinlerinin yanında Cahiliye dönemine ait şiirlerden de fazlaca yararlanmışlardır. Kur’ân-ı Kerim’den ve hadislerden delil bulamadıkları konuları, cahiliyye şiirinden istidlâl ederek yorumlamışlardır.²³

Araştırmamıza konu olan öğretici şiirin örnekleri ise bu dönemde dolaylı olarak vardır. Bu dönem eserlerinde hâkim olan yazma türü recez ve kasidedir. Bu türde yazılan eserler farklı konulara temas etmiştir. Ancak beyitler arasında kabile isimleri, hayat tecrübeleri ve sonrakilere nasihat kabilinden konular gizlidir.²⁴ Her ne kadar bu şiirler öğretici şiir maksadıyla yazılmasa da bazı şiirlerin muhtevaları bu türe benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda örnek olması için Tarafe’nin şiirini zikredebiliriz²⁵:

لَعْمَرُكَ مَا الْأَيَّامُ إِلَّا مُعَارَةٌ فَمَا اسْتَطَعْتَ مِنْ مَعْرُوفِهَا فَتَزَوَّدْ

وَلَا خَيْرَ فِي خَيْرٍ تَرَى السَّرَّ دُونَهُ وَلَا نَائِلَ يَأْتِيكَ بَعْدَ التَّلَدُّدِ

عَنْ الْمَرْءِ لَا تَسْأَلْ وَابْصُرْ قَرِينَهُ فَإِنَّ الْقَرِينَ بِالْمُقَارِنِ مُقْتَدٌ

“Hayatın hakkı adına hayat bize ancak emanettir,

Bu durumda elinden geldiği ölçüde dünyadan faydalan.

Peşinden kötülüğün geldiğini gördüğün iyilikte hayır yoktur.

Ve zahmeti olmadan sana ulaşıp kazanacağı bir şey yoktur.

Kişiyi şahsını ve babasını sorma,

Kiminle hemhâl olduğuna bak! Onun gibi hareket edecektir.

²³ Abdulkadir Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab* (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1997), 1/5-6.

²⁴ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 112.

²⁵ Ebu Zeyd Muhammed b. Ebi’l-Hattâb el-Kuraşî, *Cemheretu eş ‘âri’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 2003), 210.

Bu örnekte de görüldüğü üzere beyitlerin mahza bir öğretici şiir olduğunu söylemek güçtür. Ancak verdiği mesajlara bakıldığında ise muhatabın iyiliği için nasihatler söz konusudur. Cahiliye dönemi şiirlerinin genel teması bu şekildedir. Her ne kadar aslı itibariyle öğretici olmasa da Abbasiler döneminde gelişecek olan öğretici şiire temel teşkil etmişlerdir.

1.4.2. Asr-ı Saadet Dönemi

Hiz. Muhammed'in dinini tebliğ etmeye başladıktan sonra müşrikler tarafından itham edildiği şeylerden birisi de kendisinin çok iyi bir şair olduğuydu. Mekke'li müşrikler nebevî daveti kendilerine sunulan yaldızlı sözler olarak değerlendiriyor ve Hiz. Muhammed'i insanları sözleriyle kandıran bir şair olmakla suçluyorlardı. Kur'an'da durumun böyle olmadığını ortaya koyan ayetler mevcuttur. Örneğin: “O, bir kâhin sözü de değildir. Fakat ne de az düşünüp ders alıyorsunuz?”²⁶ ya da “O, bir şâir sözü değildir. Fakat ne de az inanıyorsunuz?”²⁷ ayetleri buna örnek olarak gösterilebilir. Hal böyleyken bu ayetleri genelleyerek şiirin İslam dininde yeri olmadığını iddia eden yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar genellemeci ve lafızcı okumaların çarpık sonuçlarıdır. Zira Hiz. Peygamber'in bizzat kendisinin müsaade ettiği şairler ve şiire teşvik ettiği durumlar tarihi kaynaklarda mevcuttur. Örneğin “Kureys'i oktan daha tesirli olacak olan sözlerinizle kötüleyin.”²⁸, bir başka örnek “Mümin kimi zaman bedeniyle, kimi zaman kılıcıyla, kimi zaman ise diliyle mücahit olur.”²⁹ Bunlar, Hiz. Peygamber'in şiir yazmaya teşvik ettiği örneklerden sadece iki tanesidir. Yine ashaptan Hâssân bin Sâbit (ö. 60/680), Abdullah bin Revâha (ö. 8/629) ve Ka'b bin Mâlik (ö. 50/670) gibi sahabiler bizzat Hiz. Peygamber'in Medine'sinde şiirle uğraşmışlardır. Bu isimlerin yanı sıra sahabilerden altı yüz kadar kişinin şiirle uğraştığına dair rivayetler de vardır. Bu rivayetlerden de anlayacağımız üzere İslam dini kelimıyla ve kalemiyle İslam'a hizmet eden şairlerin uğraşlarını oldukça değerli bulmuştur.

²⁶ Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Murat Padak, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2023), Yâsin, 36/69.

²⁷ el-Hâkka 78/4.

²⁸ Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, el-Câmi'u's-şâhih "Fezâilu's-şahâbe", (Riyad: Dâru's-selâm, 2000), 157/2490.

²⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985.), 4/289 (No. 27218).

Hız. Peygamber döneminde şiir İslam'ın faziletlerini serdetme, iman edenleri metanetlendirme ve Allah ve Rasulüne olan aşkı anlatma gibi gayelerle yazılmıştır. Sırasıyla göreve gelen İlk üç halifenin hilafetlerinde de durum bu şekilde devam etmiştir. Bu halifeler şiiri desteklemekle birlikte kendileri şiirle uğraşmamışlardır. Ancak Hz. Ali (ö. 40/661) hem şiir çalışmalarını desteklemiş hem de kendisi şiir terennümünde bulunmuştur. Kaleme aldığı beyitler günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan birini çalışmamızda zikredebiliriz³⁰:

وَإِنْ أَتَيْتَ بِجُودٍ مِنْ ذَوِي نَسَبٍ فَإِنَّ نَسَبَنَا جُودٌ وَ عَلَيْنَا

فَقَرُّ يَعْلَمُ بِهِ بَدَلًا فَالنَّاسُ مَوْتَى وَأَهْلُ الْعِلْمِ الْأَحْيَاءُ

“Soylu birinin cömertliğe dair nasihatlerinden bahsedeceksen, zaten cömertlik soyumuzun özelliğidir ve bize aittir.

Cömertlikten ziyade ilim yoluyla kazanmaya bak. Zira alimler hayata devam ederken, diğer insanlar ölüp gitmekteler.”

Hız. Ali bu şiirinde cömertliğe ve ilim öğrenmenin önemine vurguda bulunmuştur. Kendisinin buna benzer başka beyitleri de vardır.

Sonuç itibariyle bu dönemde şiir çalışmaları mevcuttur. Hem Hz. Peygamber hem de râşit halifeler şiire teşvik etmişlerdir. Ancak bizim çalışmamıza konu olan şiir türü bu dönemde de müstakil olarak bir şiir türü hüviyetini kazanamamıştır. Hz. Ali'nin beyitlerinde de gördüğümüz üzere içerik olarak didaktik öğretiler taşıyan şiirler farklı amaçlar da ihtiva etmektedir. Ancak şiire olan teşvik sonraki dönemlerde ivme kazanacak olan öğretici şiir türüne büyük katkıda bulunmuştur. Bu vesileyle şiirle uğraşanların sayısı katlanarak artmıştır.

1.4.3. Emevî Hilafeti Dönemi

Emeviler döneminde yaşanan olaylar İslam tarihinde vuku bulan birçok olayın kırılma noktası olmuştur. Özellikle hilafet tartışmaları günümüzdeki gruplaşmaların

³⁰ Muhammed bin İdris Şâfiî, *Dîvân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984), 6.

başlangıç noktasıdır. Bu dönem aynı zamanda fetihlerle İslam topraklarının oldukça genişlediği bir aralıktır. Kuzey Afrika, Endülüs, Güney Galya, Mâverâünnehir ve Sind Emeviler döneminde İslam topraklarına katılmıştır. Sınırların doğuda Afganistan, batıda Fransa'ya kadar dayanarak büyük bir coğrafyaya ulaşmıştır. Özellikle “Mevâlî” olarak bilinen Araplar dışındaki insanların İslama girmesi dil adına bazı sorunlar doğurmuştur. Arap olmayan bu müslümanlar kendi uluslarına ait dil, kültür ve örfleri yaşamaya devam etmişlerdir. Bu durum özellikle dil alanında Arap dilinin doğal yapısının bozulması endişesine yol açmıştır. Netice olarak ise dil ve gramer alanında eserler yazılmaya başlanmış ve bazı manzum eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarla dilin ana omurgasının korunması amaçlanmıştır.³¹

Bu dönemde yazılan eserler Abbasiler döneminde yazılacak eserler için bir kaynak olma hüviyetindedir. Hikmet, kulluk, ahlak ve nasihatlere dair şiirlerin yazıldığı bu dönem aynı zamanda öğretici şiir için de bir teşekkül zemini olmuştur. Dilin fasih yapısını korumak amacıyla dil kaidelerini nazım formata çevirme denemeleri olmuştur. Bu dönemde yazılan eserlerin bir başka özelliği de dile ağır gelen garip kelimelerin şiirlerde çokça kullanılmasıdır. Bu kullanımlar bazı maslahatlara binaen yapılmıştır. Bu maslahatlar dilin kaybolan asıl yapısına dikkat çekme, ediplerin dili kullanmadaki kabiliyetlerini ortaya koyma ve şiirin bir öğretici tarafının da olduğunun bilinmesi içindir.³² Dönemin şairlerinden Halid b. Yezîd b. Mu'aviye el-Emevî'nin (ö. 85/704 [?]) kimya ile alakalı yazdığı beyitleri bir örnek olarak bu bölümde zikretmede fayda mülâhaza ediyoruz³³:

خُذِ الطَّلَقَ مَعَ الْأَشَقِّ وَمَا يَوْجَدُ فِي الطُّرُقِ

وَشَيْئاً يَشْبِهُ الْبَرْقَا فَدَبَّرَهُ بِلَا حَرِّ

فَإِنْ أَحْبَبْتَ مَوْلَاكَ فَقَدْ سُوِّدْتَ فِي الْخَلْقِ

³¹ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, c. 3/51.

³² Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, c. 3/53.

³³ İbn Hâlikan, *Vefayâtü 'l-a'yân* (Beyrut: Dâru's-Şâdir, 1977), 224.

“Aşkla bezenmiş o taşı eline al. Böyle bir taş yollarda bulunacak bir şey değildir.

O, tıpkı şimşek gibi. Yakmadan onu dönüştür.

Şayet efendini sevebilirsen, sen yaratılmışlar arasında üstünsün.”

Emeviler dönemindeki nazım hareketlerini hülâsa edecek olursak, bu süreçte zühd, ahlak ve dil bilimleri konularında şiirler yazılmıştır. Bu konuların yanı sıra kültürel hayat ve eskilerin örfüne dair şiirler de yazılarak konu çeşitliliği artırılmıştır. Ayrıca bu dönemde Arap dil kaidelerinin de ön plana çıkarıldığı dilin asli yapısını korumak amacıyla bazı çalışmaların yapıldığı da bilinmektedir. Şiirlerde yazım tarzı olarak recez tarzı belirlenmiş ve urcuze denilen uzun şiirlere doğru bir dönüşüm de yaşanmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanında şiir ezberleme özendirilmiş ve Abbasiler döneminde gelişecek olan öğretici şiirin tâlimine zihni altyapı hazırlanmıştır.³⁴

1.4.4. Abbasî Hilafeti Dönemi

Bu dönemde tercüme hareketlerinin de etkisiyle birçok alanda yeni eserler ortaya konmuştur. Bunun yanında İslami literatüre yeni ilim dalları girmiş ve yeni ilim müesseseleri inşa edilmiştir. Araştırmamızın konusu olan didaktik şiir de müstakil manada bu dönemde teşekkül etmiş ve içerik olarak farklı meselelere dair manzum eserler yazılmıştır. Sadece dil ve gramer alanında değil birçok bilim dalında manzûmeler de bu dönemde yazılmıştır.³⁵

Öğretici şiirin ilk defa müstakil bir tür olarak ne zaman telif edildiğine dair tartışmalardan önceki bölümde bahsetmiştik. Bir grup, öğretici şiirin tarihte ilk defa Abbasiler döneminde kullanıldığını iddia etmektedir. Onlara göre tâlim edilen ilimlerin hıfzını kolaylaştırma çabaları böyle bir türün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu görüşteki dilcilerin başını Mucâhid Muştafa Behcet, (ö.1249/1834) Mucâhid Muştafa Heddâre ve Şevki Zayf gibi isimler çekmektedir.³⁶ Zayf bu konuda şunları söylemektedir: “Didaktik şiir Abbasiler’in ortaya koyduğu bir şiir türüdür. Daha önceki dönemlerde bu tür şiirlere rastlamak mümkün değildir. Abbasi dönemindeki bu

³⁴ Yediyıldız, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği Ve İbn Mu'tî'nin Elfiyye'si*, 111.

³⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funun* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2010), 1865.

³⁶ Yediyıldız, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği Ve İbn Mu'tî'nin Elfiyye'si*, 113.

gelişmeler öğretici şiirin ivmelenmesini sağlamıştır. Özellikle hicri altıncı yüzyıldan sonra bu çalışmalar büyük önem kazanmıştır. Zira bu dönemde dilcilerin sarf ve nahiv olan bakışları bir kırılmaya uğramıştır. Bu tarihe kadar sarf ve nahiv ilimleri başlı başına birer amaca matuf iken bu tarihten sonra diğer ilimlerin öğrenimi için birer araç olarak kabul edilmiştir. Çünkü artık sarf ve nahiv alanında yeterli sayıda telif yapılmıştı. Dilcilerin gündemi telif edilen bu eserleri talebenin zihnine yerleştirmek olmuştur. Öğretici şiir bu noktada en çok tercih edilen yöntemlerden birisi olmuştur. Öğretici şiir bu dönemde sadece baştan telif edilen eserlerde kullanılmamıştır. Abbasiler dönemi tercüme hareketlerinin de zirve yaptığı bir dönem olması sebebiyle başka dillerden tercüme edilen eserlerin Arapçaya kazandırılması için de bir yöntem olmuştur. Özellikle Farsça olarak telif edilen eserler bu yöntemle Arap diline türünde yazılan “*Kelile ve Dimne*” eseri verilebilir. Eban b. Abdülhamid (ö. 200/815) bu eseri şu şekilde nazma çevirmiştir:³⁷

هَذَا كِتَابٌ أَدَبٍ وَمُحَنَّةٍ وَهُوَ الَّذِي يُدْعَى كَلِيلَةً وَدِمْنَةً

فِيهِ دَلَالَاتٌ وَفِيهِ رُشْدٌ وَهُوَ كِتَابٌ وَصَّعَتْهُ الْمُنْدُ

Kelile ve dimne olarak bilinen bu eser, hem edebiyata hem de imtihana yönelik bir kitaptır.

Bu kitap hem hikmet hem de delil içerir. Bu kitabı Hintliler yazmıştır..

Bu dönemdeki öğretici şiir kullanımlarının spesifik bir örneği de İmam Şafî (ö. 204/820)’ye aittir. Menkıbeye göre İmam Şafî kendisine sorulan soruya manzum tarzda bir fetva vermiştir. Olay şu şekilde anlatılır:

“İmam Şafî’nin yanına bir genç gelir ve elindeki yazılı sayfayı imama uzatır. İmam kağıtta yazılanları okur ve altına bir şeyler yazıp gence teslim eder. O mecliste bulunanlardan birisi gence yetişerek kağıtta yazılanları okumaya başlar. Kağıtta şunlar yazmaktadır:

سَلِ الْمَقْنِيَّ الْمَكِّيَّ هَلْ فِي تَزَاوُرٍ وَصَمَّةٌ مُشْتَقِيٌّ لِلْفُؤَادِ جُنَاحُ؟

³⁷ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 108.

“Mekkeli olup fetva veren bir sor, hasretten yüreği tutuşan birinin sevdiğine sarılmasında bir beis var mıdır?”

أَقُولُ: مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ يَذْهَبَ التُّقَى تَلَصَّقَ أَكْبَادُ بِنْدَبِ جِرَاحٍ

Derim ki: “Maâzallah, yaralı gönüllerin sarıldı diye hiç günah mı olur.”

Adam bu fetvaya şaşırır ve İmam Şafî’ye gelerek bu fetvayı açıklamasını söyler. İmam Şafî bu fetvayı, “bu kişi Hâşimîlerdendir. Evlilikleri Ramazan ayına denk gelmiş. Sarılmalarında bir günahın olup olmadığını soruyordu. Ben de ona bu şekilde cevap verdim” diyerek açıklar.”³⁸

Abbasiler dönemini genel manada değerlendirecek olursak, bu dönem yaklaşık olarak beş yüz yıl sürmüştür. Bu sürenin ilk zarfında öğretici şiir kullanıma girmiş sonraki zarfında ise bu şiir türü gelişimine devam etmiştir. Bu dönemde şiirlerin konu ve şekillerinde farklılaşmalar yaşanmıştır. Yine şiirlerin yazıldığı temalar da başkalaşım göstermiş ve yeni temalar şiire kazandırılmıştır. Bu değişimlerde tercüme faaliyetlerinin büyük etkisi olmuştur. Bu dönem Ebû Nuvâs (ö. 198/813), İbnu’l Mu‘tez (ö. 296/908), Mütenebbî (ö. 354/965) Ebu’l-‘Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057) gibi önemli şairleri yetiştirmiştir. Bu şairlerin önderliğinde şiirlerde farklı kafiye türleri ve formatlar denenmiştir.³⁹

1.4.5. Endülüs Dönemi

Endülüs medeniyetli, İslam tarihinin en entelektüel medeniyetlerinden birisidir. Coğrafi konum olarak İslam’ın neşet ettiği doğu topraklarından uzak olsa da yıkılışına kadar önemli bir ilim merkezi olmuştur. Endülüs’te yetişen âlimlerin doğuya, doğuda yetişen âlimlerin Endülüs’e olan ilim yolculukları bu iki bölge arasındaki bağları daima güçlü tutmuştur. Bu durum doğuda yaşanan ilmi gelişmeleri Endülüs’e taşıdı.

Taşınan ilmi gelişmelerden birisi de şüphesiz nahiv ilmi olmuştur. Arapçaya verilen önemin bir tezahürü olan nahiv ilmi adına bu dönemde birçok telifler yapılmıştır. Bölgenin kozmopolit yapısı farklı ekollerin bir arada yaşamasına imkân

³⁸ Şafî, *Dîvân*, 51-52.

³⁹ Yediyıldız, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği Ve İbn Mu‘tî’nin Elfiyye’si*, 130.

sağlamıştır. Birçok farklı dil ekolünden âlim burada çalışmalar yapmıştır. İbn Hızam (ö. 456/1064), Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094), İbn Mâlik (ö. 672/1274), Ebû Ali eş-Şevbin (ö. 645/1247) ve Ebû Hıyyân (ö. 745/1344) gibi âlimler bu dönemde nahiv çalışmaları yapmış şahsiyetlerdendir. Özellikle İbn Mâlik'in nahiv kurallarını özetleyerek yazmış olduğu *el-Elfiyye* isimli manzûmesi nahiv alanında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Öğretici şiirin Endülüs topraklarındaki ilk kullanımı Ahmed b. Abdirabbih (öl. 328/939)'e isnad edilmektedir. Şair İbn Abdirabbih'in yanı sıra birçok şair burada manzûme telif etmiştir. Bu telifler tevhid, hadis, feraiz, usulü'l-fık, nahiv, mantık, sarf ilimleri, belagat, astronomi, matematik ve tıp gibi geniş bir konu dağılımını kapsamaktadır.⁴⁰ Bu dağılımdan da görüleceği üzere Endülüs âlimleri öğretici şiire büyük önem vermiştir. Bu durumun bazı sebepleri vardır. Öncelikle bölge halkının entelektüel birikim seviyesi şiirin ortak bir zevk alanı olarak görülmesine yol açmıştır. Âlimler bir iletişim yolu olarak şiiri görmüşlerdir. Bunun yanı sıra bölgenin İslam'ı ve Arapçayı sonradan tanıyan bir bölge olması sebebiyle dönem âlimlerinde Arapçayı aslı itibarıyla koruyamama endişesi hasıl olmuştur. Dilin kaidelerini pratik yollarla koruma gayesi gütmüşlerdir. Manzûmeler bu gayeye hizmet etmesi sebebiyle değerli bulunmuştur. Bunun yanı sıra Gayri Müslimlerle olan mücadelenin seyri de Müslümanların ilmi ve kültürel değerlerini korumak amacıyla manzûmeleri kullanmasına sebep olmuştur. Bütün bu nedenler Endülüs Emevileri döneminde öğretici şiirin büyük aşama kaydetmesini sağlamıştır. Araştırmamızın bu başlığını Mütenebbî olarak bilinen Ebû Tâlib Abdü'l-Cebbâr'ın aşağıdaki beyitlerinde dönem şiirinin bir örneği görülmektedir:⁴¹

فَأَهْمَلُوا الْبِلَادَ وَاسْتَبَاحُوا وَعَظَّلُوا الثُّغُورَ وَاسْتَرَاخُوا
وَاسْتَعْلَتْ أَدْهَانُهُمْ بِاللَّهْوِ وَبِالْأَغَانِي وَسَمَاعِ الرُّمْرِ
وَزَادَهُمْ فِي الْجَهْلِ وَالْخِذْلَانِ أَنْ ظَاهَرُوا عَصَابَةَ الصُّلْبَانِ

⁴⁰ Abdulaziz Atik, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelüs* (Beyrut: Dâru'n-nahzati'l-Arabiyye, 1972), 2/334.

⁴¹ Atik, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelüs*, 2/336.

Ülkeleri kale almadılar. Siperden ve cihattan geri durdular. İçki, şarkılar ve saz dinlemeye müptela oldular.

Durum böyle olunca düşmanların kuvveti arttı.”

1.4.6. Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi

Türkler Talas savaşındaki Araplarla münasebetlerinden sonra İslamla müşerref olmaya başlamışlardır. Teşkilatlanma ve devlet olma konusunda yatkınlıkları bulunan Türkler bu özelliklerini müslüman kimlikleriyle bezemiş ve bu uğurda İslama büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Selçukluların İran, Azerbaycan, Irak ve Anadolu bölgelerinde yakmış olduğu Türk-İslam meşalesi, Osmanlı döneminde bir cihan imparatorluğuna dönüşmüş ve hilafet sancağını devralmaya kadar uzanmıştır. Türklerin İslam dinine girmesinde “Horasan Erleri” olarak bilinen sufi meşrep şahsiyetlerin büyük katkısı olmuştur. Hal böyle olunca Türklerin İslamiyet sonrasındaki edebiyatında tasavvufî motifler ön plandadır. Tasavvuf teması başta olmak üzere farklı dini içeriklerle mevlid, siyer, şemail, hilye, kırk hadis, kısas-ı enbiya menkıbe, mersiye ve kaside i burde gibi birçok sanatsal çalışma ortaya çıkmıştır.⁴² Bu çalışmaların içerisinde manzum tarzda yazılanlar halk tarafından büyük ilgi görmüştür. Gerek ezberlemedeki kolaylık gerekse de şiir terennümünde oluşan ritimli ahenk halk nezdinde şiire gösterilen ilgiyi artırmıştır.

Bu dönemde gözlenen bir diğer zenginlik ise Türkçe, Farsça ve Arapçanın devlet kademelerinde ve edebiyat çevrelerindeki dönüşümlü kullanımıdır.⁴³ Bu dil zenginliği edebiyat alanındaki eserlerin sayısını da artırmıştır. Dolayısıyla öğretici şiirin de birçok örneği verilmiştir. Örneğin *Danışmendnâme* ve *Dede Korkut Hikayeleri* gibi derlemeler Türkçe alanında verilmiş öğretici şiir eserleridir. Bu eserlerde Türklük mefkuresi dinleyiciye aktarılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut tarafından bir Türkçe-Arapça sözlüğü olarak yazılan *Divan-ı Lügati t-Türk* isimli eser de didaktik

⁴² Agâh Sırrı Levend, *Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1972), 35.

⁴³ Muhammed b.Ali b.Süleyman er-Ravendî, *Râhâtü's-şudûr ve âyâtü's-şurûr* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 61.

bir formdadır. Dönemin Türk topluluklarına ait bilgiler bu eserde manzum olarak verilmiştir.⁴⁴

Farsça olarak telif edilen eserlerde ise mesnevi geleneği dikkat çekmektedir. Özellikle Mevlana'nın “*Mesnevi*”si büyük ün kazanmıştır. Kendine has bir metotla muhataba ahlaki erdemleri tâlim ettirmektedir. Bu eser Farsça olarak telif dilmesiyle birlikte Rumca, Arapça ve Türkçe beyitler ihtiva etmektedir. Yine Yunus Emre'nin (ö. 707/1307) yazmış olduğu *Risâletü'n-nuşhiyye* isimli eser de mesnevî türünün ün yapmış örneklerindendir. Farsça olarak bu formatta yazılmış eserlerin sayısı oldukça fazladır.

Bu dönemde Arapça eserler de verilmiştir. Çünkü istikrarlı siyasi yapı ve edebiyata verilen önem bu toprakları dışardan göç için cazip kılmıştır. Bunun yanında Kur'ân dili olması hasebiyle yerli şairler de Arap dilinde şiirler yazmıştır. Örneğin Molla Gürânî'ye ait *eş-Şâfiye* eseri bu türden eserlerdir.⁴⁵ Yine Ebu't-Tayyib de Osmanlı döneminde farklı tarzlarda eserler veren şairlerden birisidir. Eserlerinde özellikle gazellerinde müstehcen ve hamasî kullanımlardan uzak durarak klasik usulden farklı tarzda eserler vermiştir.⁴⁶ Osmanlı'da didaktik şiirin örneklerinin görüldüğü bir başka yer ise mezar taşlarıdır. Kabri ziyarete gelenlere nasihat vermek amacıyla bazı kabirlerin taşlarına manzûmeler işlenmiştir. Bu kullanıma örnek olarak Eyüp Sultan kabristanlığında medfun olan Çankırı'lı Hafız Emin Efendi'nin kabri güzel bir örnektir. Merhumun mezar taşına şu beyitler işlenmiştir:

إِنَّ الْمَوْتَ شَرَابٌ كُلُّ نَاسٍ شَارِبٌ

وَالْكَفَنُ ثِيَابٌ كُلُّ نَاسٍ لَابِسٌ

وَالْجَنَازَةُ مَرْكُوبٌ كُلُّ نَاسٍ رَاكِبٌ

وَالْقَبْرُ بَابٌ كُلُّ نَاسٍ دَاخِلٌ

“Ölüm dediğin bir meşrubattır. Gün gelir tüm insanlar bundan içer.

⁴⁴ Mehmet Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Âlimleri: XVI. Asra kadar* (İstanbul: Çantay Yayınları, 2001), 26.

⁴⁵ Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Âlimleri: XVI. Asra kadar*, 26.

⁴⁶ Muhammet Vehbi Dereli, “Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Ebu't-Tayyib El-Ğazzî ve Şiirleri”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, (30 Eylül 2009), 221.

Kefen dediğin bir giysidir. Gün gelir tüm insanlar bunu giyer.

Tabut dediğin bir binektir. Gün gelir tüm insanlar buna biner.

Kabir dediğin bir kapıdır. Gün gelir tüm insanlar buradan girer.”

Osmanlı medeniyetinde manzûmelerin kullanıldığı diğer bir alan ise fetvalardır. İmam Şafî’nin örnekliğinde görmüş olduğumuz bu kullanım Osmanlı’da da mevcuttur. Bu kullanımın en meşhur örneği Kanuni Sultan Süleyman ile Ebu Suud Efendi arasında geçen olaydır. Kanuni Sultan Süleyman meyve ağaçlarına zarar veren karıncaların itlafının caiz olup olmadığını şu beyitlerle sormuştur: ⁴⁷

“Dırahta ger ziyan etse karınca,

Günah var mıdır anı kırınca”

Ebu Suud Efendi ise şu şekilde cevaplamıştır:

Yarın hakkın divanına varınca,

Süleyman’dan hakkın alır karınca”

Bu örnekler didaktik şiirin Osmanlı toplumunda ne denli yaygınlaştığını göstermektedir. Zira bu şiir türü hem halkın hem de toplumun ileri gelenlerinin kullandığı herkesçe kabul gören bir hal almıştır. Bu durum birçok eserin telif edilmesini sağlamıştır. Selçuklu’nun ilk döneminden Cumhuriyet dönemine kadar bu eserler en çok rağbet edilen eserlerden olmuştur. Bu başlığı daha fazla uzatmamak için verdiğimiz örneklerle iktifa ediyoruz.

1.5. Manzûmelerin Yazılma Nedenleri

Şiirin yazılış amacı şairde oluşan his yoğunluğunun muhataba کافی bir şekilde aktarılmasıdır. Şair bu aktarım esnasında edebiyat sanatlarını kullanarak dinleyicinin duygusal yoğunluğunu artırmayı amaçlar. Ancak öğretici şiir, diğer şiir türlerinden içerik ve şekil yönüyle ayrılmaktadır. Öğretici şiirde yazar bilgi verme, yönlendirme, düşündürme gibi gayelerle meramını net ifadeler şeklinde nazmeder. Mesela öğretici şiirin ilk örneklerinden olan, Hint kültürüne ait “Veda İlahileri”nde

⁴⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 140.

dua etmenin adabı ve büyü yöntemlerinden bahsedilmiştir. Yine Asur, Babil ve Sümer medeniyetlerindeki öğretici şiirlerin temelinde din öğretilerinin tâlimi vardır.⁴⁸

Öğretici şiir süreç içerisinde gelişimini tamamladıktan sonra en çok kullanılan nazım türlerinden birisi olmuştur. Bunun önemli sebeplerinden birisi öğretici şiir formatının tüm ilimlerce kullanılabilir bir format olmasıdır. Bu itibarla öğretici şiir birçok ilim dalına ait bilgilerin ilim dünyasına sunulma aracı olmuştur. Böylelikle farklı ilim dallarına ait malumatların ilmi bir üslupla düzenli bir formatta aktarılması amaçlanmıştır.

İslamiyet'in doğuşundan sonra asırlar ilerledikçe İslami ilimlerdeki araştırmalar artmış ve birçok furu mesele ortaya çıkmıştır. Her bir teferruat mesele için birçok kitap yazılmış ve yeni bilgiler ortaya çıkmıştır. Bu malumat yoğunluğunun takibi için araştırmacılar büyük hacimli kitapları okumak zorunda kalmışlardır. İnsan ömrü ve yazılan eserlerin mukayesesi yapıldığında araştırmacıların üzerinde çok ciddi bir yoğunluk oluşmuştur. Öğretici şiir metoduyla bu malumatlar “Etrafını câmi ağyârını mânî” bir tarzda toplanmıştır. Bu vesilesiyle malumatın elde edilmesinde vaktin ekonomik kullanımı amaçlanmıştır. Yine bu tarz malumatların akılda tutulması için de büyük kolaylıklar sağlamıştır. Örneğin Nahiv ilmini tâlim etmek için büyük hacimli kitaplar okuyup akılda tutmak için büyük gayret sarf edilirken, *el-Elfiyye* tarzı metinlerle hem vakitten tasarruf edilirken hem de bilgilerin akılda kalıcılığı artırılmıştır.

Fetihlerin çoğalıp insanların İslamiyete akın akın girmesiyle Araplar farklı etnik gruplarla birlikte yaşamak durumunda kalmıştır. Bu da dinin asıllarında ve Arap dilinin kaidelerinde tahrif olabileceği endişesini ortaya çıkarmıştır. Öğretici şiir metoduyla nazmedilen eserlerle bu asıl ve kaidelerin kalıcılığı amaçlanmıştır. Çünkü şifahi kültür veya hacimli kitapların zamanla terkedilme tehlikesi varken, nazmedilen beyitler gerek ilim meclislerinde gerekse halk arasında dilden dile dolaşarak yaşamaya devam etmiştir.

İnsan, fıtratı gereği ilgilendiği konularda zevkine hitap eden taraflar aramaktadır. Salt bilgiden müteşekkil metinler, zamanla ilgi çekiciliğini

⁴⁸ Yediyıldız, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği Ve İbn Mu'tî'nin Elfiyye'si*, 150.

kaybedebilmektedir. İlimlerin durağan bir üslupla tedris edilmesi, tedris edilecek muhatap bulunamaması tehlikesi ile karşı karşıyadır. Öğretici şiir formatında eserler veren âlimler, bu yolla muhatabın ilgi ve alakasını çekmeyi amaçlamışlardır. Çünkü onlara göre serdedilen bilgilerin edebiyatla olan alakası dinleyicideki heyecanı diri tutmaktadır.

Öğretici şiirin kullanıldığı alanlardan birisi de çocukların ilmi altyapısını küçük yaşlardan itibaren oluşturmak ve onlara ilmi sevdirmeye gayretidir. Çocuğun yaşına uygun bir metin kaleme alınarak onun gelişimi amaçlanmaktadır. Misal olarak İbn Melek'in, torunu Abdurrahman için yazmış olduğu *Ferişteoğlu Lugatı* verilebilir. Bu lügatte Kur'ân'da geçen yaklaşık 1500 kelimenin Türkçe karşılıkları nazmedilmiştir.⁴⁹ İslam tarihinde bu örnekte olduğu gibi çocuğun gelişimin amaçlandığı pedagojik katkıları bulunan manzûmeler mevcuttur.

1.6. Arap Dili Öğretiminde Manzumelerin Yeri

Arap dil öğretiminin önemi, Arap olmayan toplumların İslamiyet'e girmeye başlamasıyla anlaşılmıştır. Zira Arapçanın farklı dillerle etkileşimi dilde bozulmalara yol açmıştır. Âlimler tarafından her bozulma din adına bir tahrif olarak algılanmıştır. Bundan dolayı dilin omurgasını ortaya koymak adına sarf ve nahiv çalışmalarına hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren önem verilmiştir.⁵⁰ Süreç içerisinde müstakil gramer kitapları telif edilmiş ve manzûme türü gelişim göstermiştir.

Manzûmelerin formları itibariyle dil öğretimini kolaylaştırdığı, dil bilimcilerin ortak kanaatidir. Arap dil öğretiminin gelişim serüveninde de saç ayaklarının birisini manzûmeler oluşturmaktadır. Bu konu hakkında Prasad, dil öğretiminde zorluk çeken mübtediler için şiirin kolaylaştırıcı bir rol üstlendiğini ifade etmektedir. Ona göre şiirler vasıtasıyla öğrencinin dil becerileri gelişim gösterir. Gramer tarihinin seyri de Prasad'ın sözleriyle paralellik göstermektedir. Elfiyye türünde yazılan eserler gramer öğretiminde en çok başvurulan kaynaklar olmuştur. Bu eserlerin konuları veciz bir şekilde işlemeleri hem talebeye hem de müderrislere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Hicrî altıncı asırdan itibaren mufassal bir hale bürünen nahiv kitaplarının

⁴⁹ Mustafa Baktır, "İbn Melek" (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/176.

⁵⁰ Żayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: el-'aşru'l-Abbâsiyyu'l-evvel*, 55.

sadeleştirilmesi de yine manzûmeler yoluyla olmuştur. Öğrenilmesi zor bir hale gelen eserler manzûmeye çekilerek hacimli eserlerin zorluğu giderilmiştir.

Zikrettiğimiz bu faydalardan dolayı elfiyye yöntemiyle birçok telif yapılmıştır. Bunların bir kısmı büyük şöhret kazanıp asırlarca tedavül ederken bir kısmı da ün kazanamamış olup tarihin tozlu raflarında unutulmuştur. Tedavül eden eserlerin tercih sebebi konuyu işlemedeki akıcılığı olmuştur. Bu eserler sade ve kapsayıcı bir dille yazılmış olduklarından talebenin konuya odaklanmasını ve konuyu daha kolay anlamasını sağlamıştır. Müellifin ün yapmış bir kimse olması da elfiyyesinin tanınmasına ve okutulmasına katkıda bulunmuştur. Ağır bir dille yazılıp nahiv konularının tamamını ihtiva etmeyen eserler ise rağbet görmemiştir.

Manzûmelerin Arap dili öğretimine bulunduğu katkılardan birisi de sonraki dönem çalışmalarına zemin hazırlamış olmasıdır. Eserler veciz bir üslupla yazıldığı için beyitlerde kapalı kalan yerler olmuştur. Beyitlerin maksadının anlaşılması için şerh çalışmalarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla şerh, haşiye ve ta'lik türleri gelişim göstermiştir. Bu çalışmalarda beytin ifade ettiği anlam tüm yönleriyle incelenmiş ve talebeye sunulmuştur. Böylelikle alan literatüründeki zenginlik artmış ve konular etraflıca incelenmiştir.

Manzûmelerin dil öğretimine olan katkısı hem Müslüman hem de gayri müslimlerce kabul edilmiş bir hakikattir. Avrupa ve Hint bölgesi dil öğretimlerinde de bu tür çalışmaları görmek mümkündür. Bu başlık altında ifade ettiğimiz üzere, Arapça öğretiminde de manzûmeler uzun bir müddet en çok tercih edilen yöntem olmuştur. Geleneksel medrese yapısının eğitim metodunun bu türe uygunluğu da manzûmelerin tercih edilmesinin başlıca sebeplerindendir. Talebelerin hafızlıkla başladıkları ilim serüvenleri, nahve dair manzûmeleri ezberlemekle devam etmiştir.

1.7. Elfiyye Geleneği

Elfiyye geleneği İslam tarihine mal olmuş bir gelenektir. Hadis, fıkıh, nahiv, astronomi ve tıp gibi birçok alanda bu metotla manzûmeler yazılmıştır. Yazılan manzum eserlerin yanı sıra bu eserlere yapılan şerh çalışmaları da büyük bir zenginlik oluşturmaktadır. Çalışmamızın hedef kitabı olan *Tavzîhu'l-Maḳāşid Ve'l-Mesâlik*

isimli eser de bu şerh çalışmalarından birisidir. Bu bağlamda elfiyye türüne ait icmali bilgileri bu başlık altında işlemekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1.7.1. Elfiyye Kelimesinin Lügat ve İstilahî Anlamları Açısından Tahlili

Elfiyye kelimesi arapçada bin sayısını ifade eden (ألف) “elf” keimesinden türemiştir. (الف) kelimesinin âlâf (آلاف), elûf (ألوف) ve elüf (ألف) gibi çoğul kullanımları vardır. Elfiyye kelimesi mana olarak “bine ait”, “binli”, “binlik” gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹

“Elfiyye” kelimesi ıstılah anlamı olarak ise, farklı ilim dallarına ait bilgilerin tedrisini kolaylaştırmak ve zihindeki kalıcılığını artırmak için 1000’er beyitlik manzûmeler halinde yazılmasını ifade eder.⁵² Özellikle 1000 sayısının seçilmesi ile alakalı bir bilgi olmamakla birlikte, bu durum Arapların bu sayıya olan ilgilerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira Arapların örfünde 1, 70, 700, 1000 gibi sayılar nicelik ifade etmede sıkça kullanılmaktadır. Bununla birlikte beyitlerin sayısı 1000 ile ifade edilse de bazı elfiyye metinlerinde bu sayı 1000 sayısının bir miktar altında veya üzerinde olabilmektedir. Bu durum eserin elfiyye olarak isimlendirilmesine bir halel getirmemektedir.

1.7.2. Arap Edebiyatında Elfiyye Türünün Ortaya Çıkması ve Yaygınlaşması

Tarihi verilerde Elfiyye türü eserlerin ilk olarak ne zaman telif edildiğiyle alakalı net bir bilgi yoktur. Dolayısıyla ilk yazılan elfiyyenin bilgisin elfiyye müelliflerinin vefat tarihinden yola çıkarak ulaşılabilmektedir. Buna göre ilk elfiyyeyi “eş-Şeyhu’r-reîs” lakabıyla maruf Ebû Ali Hüseyin b. Abdullah b. Ali b. Sîna (ö.428/1037) yazmıştır. Tıp alanına dair yazılan bu eser müellifin kendi kitabı olan *el-Kanun fi’t-Tıp* isimli eserin bir özeti mahiyetindedir. İnsan sağlığına dair bilgilerin verildiği bu eserin adı *Elfiyye fi’t-tıb*’tır. Urcûze türünde nazmedilen bu eser, tıbbî

⁵¹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdi el-Maḥzûmî - İbrahim es-Semirâî (Kahire: Dâru’l-mektebetu’l-hilâl, 1431), 8/336.

⁵² Uğur, Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDV Yayınları, 1. Baskı, 1992, 72. <http://hadis.diyaret.gov.tr/Sozluk?harf=E> (20.12.2020)

bilgilerin insanlara daha kolay aktarılması için yazılmıştır.⁵³ İbn Sîna'nın elfiyyesinin yanı sıra *Tedbîru's-şıhha fî fuşûli'l-erbaa* isimli bir manzum eseri daha vardır.

Müelliflerin vefat tarihleri itibariyle nahiv alanında yazılan ilk elfiyye ise İbn Sîna'nın vefatından yaklaşık iki yüzyıl sonradır. Bu eser İbn Mu'tî'nin (ö.628/1231) kaleme aldığı *ed-Durretu'l-efiyye fî İlmi'l-Arabiyye* isimli eserdir. Bu eser kaynaklarda *Elfiyye fî'n-nahiv* ismiyle de geçmektedir. Bu eser Arap gramerinin daha iyi anlaşılması için 1021 beyit adediyle yazılmıştır.⁵⁴ Bu eserden önce manzum tarzda nahve dair eserler bulunsa da elfiyye formatında yazılan ilk eser budur. Çalışmamıza konu olan İbn Mâlik ile İbn Mu'tî'nin vefat tarihleri arasında yaklaşık elli yıl vardır. Aynı dönemde yaşadıklarından dolayı hatıra İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sinin daha önce yazılmış olabileceği vehmi düşebilir. Ancak İbn Mâlik manzûmesinin mukaddimesinde İbn Mu'tî'nin manzûmesine atıflarda bulunmuştur. Bundan dolayı İbn Mâlik'in eserini daha önce telif etmiş olması muhal gözükmemektedir.⁵⁵

el-Elfiyye ve diğer manzum eserlerin telif edilmesi aynı zamanda İslam tarihindeki klasik medrese usulünün bir gerekliliği olmuştur. Klasik usulde kitaplar meclislerde okunduktan sonra ezber yoluyla bilgilerin kalıcılığı hedefleniyordu. Hacimli eserlerin ezberindeki zorluk bu eserleri manzum formata çevirme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı medreselerde okutulan eserler artık manzûmeler arasından seçilmeye başlanmıştır. Örneğin İbni Arabşah (ö. 854/ 1450), belagata dair manzum bir eser olan *Mir'âtü'l-âdâb'ı* yazdı. Şemsettin Ukaylî (ö. 657/ 1259), *el-Câmiu's-şagîr'ini* manzum hale getirdi. Balıkesirli Devletioğlu Yusuf (ö. 647/ 1250), *Vikaye'yi* manzum bir tarzda Türkçe'ye kazandırdı. Divrikli Fahreddin Muhammed Efendi'nin (ö. 722/ 1323) nahve dair, İbrahim İbn Süleyman Radyüddin (ö. 781/ 1380), fıkıh üzerine, Karahisarlı Hattab Haydar İbn Ebi'l-Kasım (ö.816/ 1414) yine fıkha dair manzûmeler yazmıştır.

⁵³ Alper Mahir, "İbn Sina", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/340.

⁵⁴ İbn Mu'tî Zeynüddin Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî, *el-Fusûlü'l Hamsûn* (Kahire, 1977), 29.

⁵⁵ Abdalbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/171.

1.7.3. İslami İlimlerde Meşhur Olmuş Elfiyyeler

Elfiyye türünün kullanılmaya başlamasından sonra fıkıh, hadis, akaid, usul, tıp, astronomi ve diğer birçok alanda elfiyyeler nazmedilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında yazıldıkları dönemden itibaren meşhur olan bazı eserleri müellifleriyle birlikte zikredeceğiz. Eserlerin hangi alana yazıldığına dair kısa bilgilerde bu başlık altında işlenecektir.

1. *ed-Durretu 'l-elfiyye*: Ebu'l-Hüseyn Ebû Zekerıyya Zeynüddîn Yahyâ İbn Mu'tî b. Abdunnûr ez-Zevâvî el-Mağribî en-Nahvî (ö.628/1230) tarafından yazılmıştır. Nahiv alanında yazılmıştır.
2. *Elfiyye fî 'l-âz 'l-hafıyye*: Ebûbekir b. Muhammed b. İbrahim el-Erbilî (ö.679/1280)' ye ait olan bu eser lügat ilimlerine dair yazılmıştır.
3. *Elfiyyetu 'l-Verdiye*: Ebû Hafs Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer El-Verdî el-Bekrî el-Kuraşî el-Marrî (ö.750/1349) 'nin kaleme aldığı bu eser rüya tabirleri üzerine yazılmıştır.
4. *Elfu 'r-râid fî 'l ferâiz*: Zeynuddîn Seric b. Muhammed el-Malatî (ö. 788/ 1386) tarafından kaleme alınmıştır. Feraiz ilmiyle alakalıdır.
5. *Nazmu 'd-dureri 's-seniyye fî 's-sîreti 'z-zekiyye*: Zeynuddîn el-İrâkî'nin telif ettiği bir eserdir. Hz. Muhammed'in şemailini nazmetmiştir.
6. *Elfiyyetü 'l-İrâkî fî karîbi 'l-Kur 'ân*: Zeynuddîn el-İrâkî'nin Kur'ân'daki garip kelimeler üzerine yazmış olduğu bir eserdir.
7. *Elfiyye li 'l-ulûmi 'l-aşere*: Ebu'l Velid Muhibuddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Sakafî el-Halebî (ö.815/1412) tarafından kaleme alınmıştır. tasavvuf, usûl-ü fıkıh, nahiv, mantık, belâgat, ferâiz, tıp, usûlu'd-din, icmâ ve sîretu'r-resul gibi on alana dair bilgiler işlenmiştir.
8. *Elfiyye fî usûli 'l-fıkıh*: Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Abduddâim b. Musa el-Birmâvî el-Askalânî eş-Şâfî (ö. 831/1427)'nin yazdığı bu eser fıkıh usulüyle alakalıdır.
9. *Elfiyye fî 'l-meânî ve 'l-beyan*: eş-Şeyh Burhaneddin İbrahim b. Muhammed el-Kabâkibî el-Halebî (ö.850/1446) belâgat alanında bu eseri telif etmiştir.

10. *Elfiyye fi'n-naḥv ve't-taṣrîf*: Celaleddin Abdurrahman b. Ebûbekir eş-Şuyûṭî (ö.911/1505) bu eserinde İbn Mu'tî ve İbn Mâlik'in elfiyye eserlerini toplamıştır.
 11. *Ġâyetu'l-vaṭar fî ilmi's-siyer*: Abdurrahman el-Fâsi (ö. 1096/ 1684) tarafından Hz. Peygamber'in hayatını anlatmak için yazılmıştır.
 12. *Elfiyye fî fikhı'l-âfiyye*: Şaliḥ b. Ḥasan b. Ahmed b. Ali el-Buhûṭî (ö. 1121/ 1709) tarafından Şafiî fikhına dair yazılmış bir eserdir.
 13. *Elfiyyetü's-sened*: Murtezâ ez-Zebîdî (ö.1198/ 1783) bu eseri hadis ilmindeki isnatlarla alakalı olarak yazmıştır.
 14. *Elfiyye fî'l-ferâiz ve nazmu'l-kâfi*: Şems el-Hulvânî tarafından yazılan bu eser feraiz ilmiyle alakalıdır.
 15. *Nazmu'd-dürer fî ilmi'l-eşer 'urife bi elfiyyeti'l-hadîs*: Şuyûṭî'nin yazdığı hadislerle alakalı bir eserdir.
 16. *İstikşâu'l-eşer bi manzûmeti ilmi'l-eşer*: Muḥammed b. Abdullah eş-Şa'râvî (ö. 1035/ 1625)'nin hadis alanında yazmış olduğu bir eserdir.
- Çalışmamıza aldığımız bu eserler dışında yüzlerce elfiyye telif edilmiştir.

1.7.4. İbn Mâlik Elfiyye'sinin Önemi

İbn Malik, *el-Elfiyye*'sini yine kendisinin telif ettiği *el-Kafiyetü's-şafiye* isimli eserini ihtisar ederek yazmıştır. Bu eseri ise İbn Mu'tî'nin *ed-Durretu'l-elfiyye fî 'ilmi'l-Arabiyye* adlı eserinden ilham alarak yazmıştır. Bu eser 1002 beyitten oluşmaktadır.

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si kendi dönemini aşmıştır. Yazıldığı dönemden günümüze kadar ününü muhafaza etmiştir. Bu ünü sayesinde birçok şerh çalışmasına da konu olmuştur. Yazılan elfiyyelerin büyük bir kısmı bu şöhreti elde edememiştir. İbn Mâlik'in eserini diğer eserlerden ayıran birtakım özellikleri vardır. Bunların başında eserin nazmedilme metodu gelir. Bu eser anlaşılması kolay bir tarzda nazmedilmiştir. Genel itibarla anlaşılması zor olan metinlerden oluşmasından dolayı şiirlerin anlaşılması ancak şerhler yardımıyla olabilmektedir. Bu durum okuyucuda bıkkınlığa sebebiyet vermektedir. *el-Elfiyye*'yi diğer metinlerden ayıran özelliklerin başında bu gelmektedir. Bir diğer ayırt edici özelliği ise semantik olarak hoş bir

ritimden oluşmasıdır. Bu özellik dinleyicide sanatsal bir zevk oluşturduğundan dolayı rağbetleri üzerine çekmiştir. Kitabın muhtevasıyla alakalı bir diğer özelliği ise, eserin nerdeyse tüm nahiv konularını içermesidir. O döneme kadar yazılan eserler kapsayıcı metinler olmaktan uzaktı. *el-Elfiyye* ise tüm konuları toplayarak talebeye kuşatıcı bir nahiv malumatı sunmuştur.⁵⁶ Bundan dolayı bu esere *el-Hulâşa* da denmiştir.

Bu eserin bu denli tevarüs etmesinin sebeplerinden bir kısmı da İbn Mâlik'le alakalıdır. İbn Mâlik kendi döneminde otorite bir isim olmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde müellifin ne denli büyük bir âlim olduğu tafsilatıyla ele alınmıştır. İbn Mâlik'in alandaki bu otoritesi eserini nahiv dünyasında en çok okunan kitaplardan birisi yapmıştır. Dönemi itibariyle *el-Elfiyye* muadilinde bir eser ortaya konulamamıştır. Tüm bunların yanında İbn Mâlik'in, bu eseri bizzat yazıp kurmuş olduğu ilim meclislerinde de bizatihi okutması kitaba olan rağbeti iyice artırmıştır.

el-Elfiyye, oryantalist araştırmacıların da dikkatini çekmiş bir manzûmedir. Fransızca ve İtalyancaya tercüme edilerek Batı ilim dünyasına da kazandırılmıştır. Ayrıca bu eser çok rağbet edilen bir eser olduğu için üzerine elliye yakın şerh çalışması yapılmıştır. Son olarak bu şerhlerden ön plana çıkanları müellifleriyle birlikte zikredeceğiz:

1. *Şerhu İbni'n-nâzım*: Muhammed b. Muhammed b. Malik(ö. 686/1287).
2. *Şerh Ebî Hayyân*: Muhammed b. Yusuf Ğırnatî el-Endülüsi(ö. 745/1344).
3. *Şerhu'l-burhân İbn Kayyim*: Burhaneddin İbrahim b. Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350).
4. *Şerhu İbni Akil*: Abdullah b. Abdurrahman el-Mısrî.
5. *Şerhu's-Şâtıbî*: Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Ķırnâtî (ö. 790/1388)
6. *Şerhu Mekkudî*: Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih el-Mekkûdî el-Fâsî (ö. 807/1405)

⁵⁶ Abdülkerim el-Es'ad, *Şi'ru't-Talimî* (Riyad: Makalat Muntahaba fi Ulumi'l-Luġati'l-Arabiyye, 1995), 418.

İKİNCİ BÖLÜM
TAVZİHU'L-MAKAŞİD VE'L-MESÂLİK'İ ANLAMA YOLUNDA İBN
MALİK VE EL-MURÂDÎ'NİN HAYATI

2.1. İbn Mâlik'in Hayatına Kısa Bir Bakış

Araştırmamıza konu olan eseri daha iyi anlayabilmek için öncelikle İbn Mâlik'in hayatının incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

2.1.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi

Arap Dil Grameri ve Kıraat alanında yapmış olduğu çalışmalarla öne çıkan bir âlim olan İbn Mâlik'in ismi ve nesebi hakkında farklı rivayetler söz konusudur. Bunlar daha önceki çalışmalarda şu şekilde toplanmıştır⁵⁷:

- Cemâluddîn Ebû Abdillâh Muḥammed b. Abdillâh b. Abdillâh b. Abdillâh b. Mâlik

İbn Mâlik kendi nesebi hakkında *el-Elfiyye* isimli eserinde bir bilgi zikretmiştir:

قَالَ مُحَمَّدٌ هُوَ ابْنُ مَالِكٍ: أَحْمَدُ رَبِّيَ اللَّهُ خَيْرَ مَالِكٍ

“Mâlik'in oğlu olan Muhammed şöyle der: En hayırlı Mâlik olan Rabbim Allah'a (c.c.) hamd ediyorum.”⁵⁸

Nispet olarak da kendisi hakkında farklı kullanımlar vardır. Bunları şu şekilde zikredebiliriz:

- Lakabının “Cemâluddîn” olduğu birçok kaynakta geçmektedir.⁵⁹ Lakabının kısaltması olarak “Cemâl” nisbesi kullanılmaktadır.
- Doğum yeri kaynaklarda Endülüs Devletinin Ceyyan beldesi olarak zikredilmektedir. Buraya nispetle “Ceyyânî” olarak tanınmaktadır.
- Köken olarak Tay kabilesine olan mensubiyeti sebebiyle “Tâî” nispesi kendisine verilmektedir.
- Nahiv ilmiyle olan iştigali sebebiyle kendisine “Nahvî” de denmektedir.

⁵⁷ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Tavdîh ve't-Tashîh Adlı Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 32.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Elfiyyetü İbn-i Mâlik fi'n-nahvi ve't-tasrîf*, thk. Süleyman b. Abdullah Uyûnî (Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1428), 67.

⁵⁹ Abdul'âl Âmâl, *el-Mesâilu'l-hulâf fi şerhi't-teshîl li İbn Mâlik*, (Kahire: Câmiâtü'l-Ezher, Doktora Tezi, 2004), 11.

Sonuç olarak teracim kitaplarının genel kabulüne göre tam adı Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî el-Ceyyânî'dir.⁶⁰ Asıl ismi Cemâleddin'dir. En büyük oğlunun ismi dolayısıyla da Ebû Abdullah künyesi kullanılmaktadır. Yaptığı çalışmalarla İslam Kültür Medeniyetinde önemli bir yeri olan bu âlimin maruf olduğu isim ise "İbn Mâlik'tir.

2.1.2. Doğum Tarihi ve Doğum Yeri

İbn Mâlik'in doğumuna ait rivayetleri incelediğimizde karşımıza dört farklı tarih çıkmaktadır. Bu tarihler: 598 (1202), 600 (1204), 601 (1205) ve 602 (1206)'dır.⁶¹ Ancak yapılan son çalışmalar dikkate alındığında doğum tarihi 600 (1204) olarak saptanmıştır.⁶²

İbn Mâlik Endülüs coğrafyası âlimlerindendir. İslam tarihinde "Kurtuba" ismiyle meşhur olan ancak günümüz kullanımında "Cordoba" olarak bilinen bölgede dünyaya gelmiştir. Bu bölgenin "Ceyyân" beldesi İbn Mâlik'in doğum yeri olarak kaynaklarda geçmektedir.⁶³ Bununla birlikte bazı kaynaklarda İbn Mâlik'in Şam doğumlu olduğu da söylenmektedir. Ancak bu bilginin güvenilir bir dayanağı yoktur. Muhtemelen kendisinin ilmi serüveni Şam bölgesinde devam ettiği için İbn Mâlik'i o bölgeye nispet edenler olmuştur. Ancak üst başlıkta açıkladığımız üzere İbn Mâlik'in isminde Tay kabilesine olan mensubiyetini belirten "Tâî" nisbesi bulunmaktadır. Tay kabilesinin tarihi kaynaklardan izini sürdüğümüzde ise, Endülüs bölgesinin fethedilmesiyle birlikte Kurtuba (Cordoba), İşbîliye (Sevilla) ve Mürsiye (Murcia) bölgelerine yerleştiklerini görmekteyiz.⁶⁴ Bahsi geçen dönem de dikkate alındığında İbn Mâlik'in Endülüs bölgesinde dünyaya gelmiş olduğu daha güçlü bir ihtimaldir.

2.1.3. Endülüs'ten Şam'a Göç Etmesi

Endülüs Devleti (711-1492) İslam Kültür Medeniyeti ve Tarihinin en şaşalı dönemlerinden birisidir. Bu dönemde Müslümanlar sanat ve mimari de çok ileri seviyelere ulaşmışlardır. Endülüs topraklarında bugün dahi en çok rağbet gören eserler,

⁶⁰ Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", 20/169.

⁶¹ Ebu's-Safâ b. Abdillâh Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2000), 3/283.

⁶² Yakup Kara, "İbn Mâlik et-Tâî", *İslam Düşünce Atlası*, ts.

⁶³ Muḥammed Ṭantâvî, *Neş'etu'n-naḥv ve târîḥu eşheri'n-nuḥât* (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1707), 262.

⁶⁴ Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", 20/170.

Müslüman sanatkarların ortaya koymuş olduğu eserlerdir. Bunun yanı sıra dönemin kozmopolit yapısı birçok Müslüman âlimin ve mütefekkirin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

Bununla birlikte Endülüs Devleti siyasi olarak birçok badireler atlatmıştır. Devletin kendi iç siyasetindeki çalkantılar, nihayetinde devletin yıkılmasıyla son bulmuştur. İbn Mâlik, devletin siyasi olarak sıkıntılar yaşadığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. Bu dönem, tarihçiler tarafından Muvahhidler Dönemi (1147-1229) olarak isimlendirilmektedir.

Endülüs'te bulunduğu sırada farklı ilmi şahsiyetlerden dil ve kıraat alanında dersler alan İbn Mâlik, bir süre sonra göç kararı aldı. Bu sırada kendisinin otuzlu yaşlarda olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahmin, kendisinin hocası olan Ebû Şâdık b. Şabbâh'ın 632 tarihinde vefat etmiş olmasına dayanır. İbn Mâlik'in bu âlimden ders alabilmesi için bahsi geçen tarihten daha önce Dimaşk'a geçmiş olmasını gerektirir.⁶⁵ Göç kararı almasında etkili olan başlıca etmen devletin yönetimindeki siyasi hadiselerdi. Tali sebepler olarak da hac farızasını ifa etmek ve Doğu bölgesi âlimlerinden istifade etmek olduğu söylenebilir. Bunun üzerine öncelikle Kuzey Afrika topraklarına geçen İbn Mâlik, sonrasında hac görevini ifa etmek üzere Hicaz topraklarında bulundu. Dönüş yolunda Şam bölgesine geçen İbn Mâlik burada önce Dimaşk'ta sonrasında ise Halep ve Hama'da ilmi meclislere katıldı.⁶⁶ Bu süreç kendisinin Endülüs topraklarıyla olan bağımlı zayıflatırken Şam havalisine olan aidiyetini güçlendirdi.

Bu başlığın ilk bölümünde zikrettiğimiz üzere Endülüs Devleti kozmopolit bir yapıya sahipti. Ayrıca siyasi anlaşmazlıkların eksik olmadığı bir coğrafya olduğu da tarihi bir hakikattir. Ancak bahsi geçen dönemlerde İbn Mâlik'in göç ettiği coğrafyalarda da durum farklı değildi. Suriye ve Mısır coğrafyası Arapların, Türklerin, Kürtlerin ve diğer azınlık grupların birlikte yaşadığı topraklardı. Bunun yanında Moğol istilas ve Haçlı seferleri gibi tehlikeler de etkisini fazlaca hissettiriyordu. Nitekim İbn Mâlik yaşadığı dönem itibarıyla Muvahhidler döneminin sona ermesinin

⁶⁵ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *İkmâlu'l İ'lâm bi teşlîsi'l-kelâm*, thk. Sa'd bin Hamdân el-Ğamidiî (Mekke: Câmî'atu ümmü'l-kurâ, 1984), 1/10.

⁶⁶ Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", 20/170.

yanında Eyyübîler Devletinin (1175-1250) ve Abbasi Devletinin (750-1258) yıkılmasına ve Memlûkler Devletinin kuruluş aşamasına şahitlik etmiştir. Hal böyleyken İbn Mâlik'in doğu bölgesine doğru olan hareketini salt siyasi etmenlere bağlamak tarafımızca doğru değildir. Üst paragrafta tali sebepler olarak zikrettiğimiz etmenler İbn Mâlik'in göç etmesinde oldukça etkili olmuştur. Doğuda var olan ilim havzası ve ilim sahibi insanların çokluğu İbn Mâlik'in göç etme arzusunu kamçılamıştır.

2.1.4. Tay Kabilesi ve İbn Mâlik'in Ailesi

Tay kabilesi Arap kabileleri arasında nesebi hakkında doyurucu malumat olan nadir kabilelerdendir. Çünkü el-Heysem b. Adî et-Tâî (207)'nin yazdığı "*Kitâbu Nesebi Tay*" isimli eser Tay kabilesine dair ayrıntılı malumatlar içermektedir. Ancak biz çalışmamızın asıl gayeden sapmaması için bu bölümde genel manada bilgiler vereceğiz.

Tay kabilesi soy olarak Kahtaniler'e dayanan bir kabiledir. Bu kabilenin aslının Yemen topraklarına dayandığı söylenmektedir. Zamanla hicaz coğrafyasına yerleşen bu kabilenin İslâm'a girmesinde Ebû Ubeyde b. Cerâh'ın ve Hz. Ali'nin önderliğinde düzenlenen seriyyeler etkili olmuştur. İlerleyen süreçte Hz. Muhammed'le olan münasebetleri sayesinde bu kabile peyderpey İslâm'a girmiştir.⁶⁷

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafete geçen Hz. Ebû Bekir, görevi ağır bir yükte devraldı. Özellikle irtidat hareketleri devlet gündeminin en önemli ana başlığını oluşturdu. Bu süreçte Tay kabilesinin büyük bir kısmı irtidat hareketlerine destek vererek peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha'ya destek verdi. Bu sırada Hz. Ebû Bekir Tay kabilesine ordu göndermeden önce kabile üzerinde siyasi nüfuzu olan Hâtim et-Tâî'nin oğlu Adî'ye yardım istedi. Adî aracılığıyla Tay kabilesi Tuleyha'ya destek vermekten vazgeçti. Kendileri için bir dönüm noktası olan bu karar, Tay kabilesini sonraki İslâm fetihlerinde önemli bir aktör haline getirdi. Özellikle Hâlid. b. Velîd kumandasındaki seferlere kabile olarak destek verdiler. Fethedilen bölgelere göç ederek oraların İslâm yurdu olmasına katkıda bulundular. Mısır, Suriye,

⁶⁷ bû Abdillâh Muhammed İbn Şa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr* (Beyrut: Dâru's-şâdir, 1968), 2/150.

Kuzey Afrika ve Endülüs toprakları Tay kabilesi mensuplarının göç ettiği topraklardır. İbn Mâlik, Endülüs bölgesine göç eden kabile mensuplarının çocuklarından⁶⁸

Farklı etmenlerden dolayı göç eden İbn Mâlik, sürecin zorluğundan dolayı herhangi bir evlilik yapamamıştır. Ancak rivayetlere göre, Şam'a yerleşip, Âdiliyye Medresesine baş müderris olarak atanmasıyla bir evlilik yapmaya karar vermiştir.⁶⁹ Bu evlilikten üç oğlu olduğu ve üçünün isminin de Muhammed olduğu bu rivayetlerin içerdiği bilgilerdendir. Oğullarından Muhammed b. Muhammed b. Mâlik (ö. 686/1287) babasının ilmi menhecini takip etmiştir. Bedreddîn' lakabıyla bilinen bu zât, İbn Nâzım şeklinde meşhur olmuştur. Babasının *el-Elfiyye*, *el-Kâfiye* ve *el-Lâmiye* isimli eserlerine şerhler yazarak aile mirasına ve İslam ilim birikimine katkıda bulunmuştur.

2.1.5. İlmî Şahsiyeti

Hayata Endülüs topraklarında başlayan İbn Mâlik, bu bölgenin âlimlerinden kıraat ve nahiv alanında dersler almıştır. Burada ilmî bir olgunluğa eriştikten sonra Doğu beldelerinde bulunmuş buralarda da birçok âlimden dersler tedris etmiştir. Çalışmamızın sonraki başlığında bu isimleri müstakil olarak ele alınmıştır. Hayatı boyunca birçok ders halkasına oturmuştur. Bu halkalardan edindiği bilgiler hayatına da yön vermiştir. Mesela ömrünün ilk merhalesinde Malikî mezhebine mensupken takip eden yıllarda almış olduğu dersler dolayısıyla Şafii mezhebine intikal etmiştir.

Kendisinin hayatına baktığımızda ilimle bezenmiş bir kişilik görürüz. Bundan dolayı hayatının her safhasında yaşamış olduğu gelişmeler ilmi kişiliğini bir üst mertebeye çıkarma adınadır. Daima yaşantısıyla örneklik teşkil eden bir âlim olmuştur. Kendisinin hayatına şahitlik edenler onun çalışkanlığından ve ibadet hayatından oldukça etkilenirdi. Odasına girenler onu ya ders mütalaa ederken ya da ibadetle meşgul olurken görürdü. Hayatı hakkında anlatılan bir anekdottan bahsedecek olursak: “O, baş müderris görev yaptığı yıllarda “Yok mu Arapça öğrenmek isteyen, yok mu kıraat okumak isteyen” diyerek seslenirdi.”⁷⁰

⁶⁸ Adem Apak, “Tay (Benî Tay)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/157.

⁶⁹ Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Tavdih ve't-Tashih Adlı Eseri*, 52.

⁷⁰ Şemseddin Ebu'l Hayr İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Kahire: Dâru'l-lü'lüe, 2017), 2/160.

Ders almış olduğu alanlarda eserler kaleme almıştır. Özellikle nahiv alanında yazmış olduğu eserler alanın köşe taşları mahiyetindedir. Şöhretinin bu önemli çalışmalarla Sîbeveyh'i geride bıraktığı ifade edilir.⁷¹ Bu özverisi onu Suriye topraklarında önemli görevlere getirmiştir. Özellikle Halep ve Dımaşk'ta müderrislik ve baş müderrislik gibi görevlere getirilmiştir.⁷²

İbn Mâlik yaptığı çalışmalarla Nahiv ve Kıraat alanındaki birikime büyük katkıları olmuştur. Kendisinin benimsemiş olduğu bazı yöntemler kendisinin halefi menzilesindeki âlimler için örneklik teşkil etmiştir. İbn Mâlik her ne kadar nahiv ve kıraat alanındaki çalışmalarıyla tanınsa da kendisi hadis ilmini de tedris etmiştir. Elde ettiği hadis ilmiyle birlikte nahiv alanında çalışmalar yapmıştır. Hadisi Şeriflerde geçen bazı kelimeleri nahiv alanında “şevâhid” olarak kullanan ilk âlim İbn Mâlik'tir.⁷³ Bu yöntem kendisinden sonra gelen âlimlerce de benimsenmiş ve birçok meselenin çözümünde kolaylık teşkil etmiştir.

Yine İbn Mâlik'in alana olan katkılarından birisi de kitaplarındaki üslubudur. O yazmış olduğu eserlerde önceki eserlerin aksine, almış olduğu bilginin kaynağını verir. Eserleri mütalaa edildiği zaman, tartışmakta olduğu görüşleri bizzat sahiplerinin isimlerini veya eserin ismini vererek ortaya koymaktadır.⁷⁴ Bu da sonraki dönem çalışmalarında bilginin kaynağının incelenmesi açısından çok değerlidir.

2.1.6. İbn Mâlik'in Hocaları

Hayatının neredeyse tamamı ilim meclislerinde geçen İbn Mâlik, çok sayıda âlimin rahlesinin kenarında diz çökmüştür. Bu âlimlerden Kıraat, Nahiv ve Hadis ilimlerine dair dersleri tedris etmiştir. Çalışmamızda ders aldığı hocalarının isimleri, künyeleri ve alanları özetle derlenmeye çalışılmıştır. Yaşamış olduğu coğrafyalar gereği ders almış olduğu hocalarını, “Endülüs'teki Hocaları” ve “Doğu'daki Hocaları” olarak tasnif ettik.

⁷¹ Kara, “İbn Mâlik et-Târ”.

⁷² Turan, “İbn Mâlik et-Târ”, 20/170.

⁷³ Turan, “İbn Mâlik et-Târ”, 20/170.

⁷⁴ Muhammed Şehhât el-Mütevellî, *Hurûfu'l-me'ânî fî turâs-ı İbn Mâlik* (Kahire: Câmi'atu'l-Ezher, Doktora Tezi, 2005), 17.

2.1.6.1. Endülüs'teki Hocaları

1. Şâbit b. Hıyâr (628/1230): Hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte kendisi Gırnata'lıdır. Aḥmed b. Nevvâr'dan kıraat dersleri almıştır. Ceyyân'da Nahiv ve Kıraat dersleri vermiştir.⁷⁵ İlmi ve fazileti bol olan bir âlimdir.

2. Ebû Alî eş-Şelebînî (645/1247): Tam adı şu şekildedir: Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Abdillâh el-Ezdî el-İşbîlî en-Nahvî. 562 yılında Endülüs'ün İşbiliyye kentinde dünyaya gelmiştir.⁷⁶ Bundan dolayı kendisine “Şelebîn” lakabı verilmiştir. Dönemin en büyük nahiv âlimlerinden birisidir.⁷⁷ İbn Malik'in, kendisinden bir süre ders okuduğu rivayetler arasındadır.⁷⁸ Şöhretini vermiş olduğu derslerinden almış olmasıyla birlikte günümüze kadar ulaşan üç tane eseri vardır.

Endülüs'te bu âlimlerin yanı sıra Muhammed el-Merşânî, Ebû Rezîn el-Külâî, Ebû'l-‘Abbas Ahmed b. Nüvvâr gibi âlimlerden de dersler almıştır.⁷⁹ Ancak bu isimler hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

2.1.6.2. Doğu Bölgesindeki Hocaları

1. Ebû Şâdık b. Ḥasan b. Şabbâh (632/1234): Edebiyatçılığıyla nam salmış bir âlimdir. Dimaşk'ta yaşamıştır. İbn Mâlik burada kendisinden ders almıştır.⁸⁰

2. Ebu'l-Ḥasen es-Seḥâvî (643/1245): Hemdâni nisbesiyle de tanınan âlim. Hadis, nahiv ve dil alanında dersler almıştır. Hayatının devam eden sürecinde Dimaşk'a yerleşen Seḥâvî, burada ek olarak edebiyat ve fıkıh alanlarında da dersler almıştır. Birçok eseri ve talebesi bulunan bu âlimin ünü bütün İslam alemini kuşatmıştır. İbn Mâlik de kendisinden ilim tedris etmiştir.⁸¹

⁷⁵ Cemâleddîn Şuyûṭî, *Buḡyetu'l-vu'ât* (Lübnan: Mektebetu'l-‘aşriyye, 2009), 1/182.

⁷⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç, “Şelebîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/498.

⁷⁷ Şuyûṭî, *Buḡyetu'l-vu'ât*, 2/224.

⁷⁸ Aḥmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Küttâbi'l-‘Arabiyye, 1960), 3/94.

⁷⁹ Turan, “İbn Mâlik et-Tâî”, 20/171.

⁸⁰ Ahmed Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâḥü's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzuâtî'l-‘ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1985), 1/136.

⁸¹ Tayyar Altıkulaç, “Seḥâvî, Alemüddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/312.

3. İbn Yaîş (643/1245): Dönemin önde gelen dil âlimlerindendir. Farklı bölgeler rihleleri olsa da hayatının çok büyük bir bölümünü Halep'te geçirmiştir.⁸² Halep'te birçok ders halkasında oturmuş ve birçok ders halkası kurmuştur. İbn Mâlik de kurmuş olduğu ders halkasına oturan isimlerdendir.⁸³

4. İbnu'l-Hâcib (646/1248): Tam adı Ebû 'Amr Osman b. Ömer b. Ebî Bekr. İbnu'l-Hâcib ismiyle şöhret bulmuştur. Küçük yaşta babasıyla birlikte Kâhire'ye göç etmesiyle birlikte ilmî serüveni başlamıştır. Burada edebiyat, kıraat, hadis, usul, fıkıh ve dil alanında dersler almıştır. Almış olduğu derslerle birlikte ün kazanan İbn Hâcib, Fâziliyye Medresesi'nde dersler vermeye başlamıştır. Sonrasında farklı illim meclislerindeki tâlim ve tedris faaliyetleri için Kahire'den Dımaşk'a geçmiştir. Kendisi özellikle nahiv alanında yaptığı çalışmalarla ün kazanmıştır. Farklı konularda telifleri bulunan bu âlimin eserlerinin sayısı kırkı bulunmaktadır. İbn Mâlik'in kendisinden ders alıp almadığı hususunda ihtilaf söz konusudur. Ancak az bir süre de olsa ders kendisinden ders aldığı düşünülmektedir.⁸⁴ Hayatı boyunca ders halkalarında bulunmasının yanı sıra ismi bazı siyasi olaylarda da anılmıştır. Bundan dolayı ömrünün son demlerinde Kahire'ye dönmüştür.⁸⁵

5. İbn 'Amrûn (649/1251): İbn Mâlik kendisinden dil ve nahiv dersleri almıştır. Hâlep ulemasının önde gelen isimlerindendir. İbn Yaîş'ten ders alması yönüyle İbn Mâlik'le bir bağı daha vardır. Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin "*el- Mufaşşal*" isimli eserine yazdığı şerh onun ününü artırmıştır.

6. İbn Ebi'l-Faẓl el-Mûrsî (655/1257): Dil alanında ve tefsir alanında derinlik sahibidir. Bu derinliği ona Zehebî gibi âlimlerin övgüsünü kazandırmıştır.⁸⁶ İbn Mâlik kendisinin ilim meclisinde bulunmuştur.⁸⁷

⁸² Mustafa Çuhadar, "İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1999, 20/444.

⁸³ Abdulhay bin Ahmed İbnu'l-'imâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zehebe*, thk. Ahmed Arnavut (Beyrut: Dâru İbn Keşir, 1986), 7/228.

⁸⁴ Şevki Zayf, *Medârisu'n-nahviyye* (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1995), 309.

⁸⁵ Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/56.

⁸⁶ Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm ve vefayâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003), 14/287.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Î'câzü't-ta'rîf fî ilmi't-taşrîf*, thk. Muhammed el-Mehdî (Medine: 'İmadetü'l-bahşi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 2002), 19.

2.1.7. İbn Mâlik'in Öğrencileri

1. İbn Nâzım Bedreddîn (686/1287): Aralarında baba-oğul ve hoca-talebe ilişkisi vardır. Babasından nahiv ilmine dair dersler almıştır. Aldığı bu dersler kendisini bu ilimde otorite haline getirmiştir. Nahiv ilminin yanı sıra mantık, belagat ilimleri, fıkıh ve usul alanında da adından söz ettirmiş bir âlimdir. Nahiv ilminin dışında bu ilimlerde de eserler telif etmiştir.⁸⁸ İlim dünyasında “İbn Nâzım” olarak tanınması babasının *el-Elfiyye* isimli eserine yazdığı “*Şerh-u İbn Nâzım*” isimli şerhten dolayıdır. Babasının vefat etmesiyle Dimaşk'ta babasının hem maddi hem de manevi servetine mirasçı olmuştur. Babasının ilim meclislerini kendisi devam ettirmiştir.⁸⁹
2. en-Nevevî (676/1277): İslam kültür medeniyetinin en meşhur muhaddislerinden birisi olan Nevevî, Şam'ın bir beldesi olan Nevâ isimli kasabada dünyaya gelmiştir. Babasının da yol göstermesiyle kendini genç yaştan itibaren ilme adayan bu âlim hadis ve fıkıh ilimlerinde imamlık mertebesinde kabul edilir. Mensubu olduğu Şafiî mezhebine de büyük katkıları olmuştur.⁹⁰ Yaklaşık kırk dört yıl hayat süren Nevevî hayatını ilme vakfetmiştir. Özellikle hadis alanında yazdığı *el-Minhâc* ve *Riyâzu's-Şalîhîn* gibi eserler halen İslam dünyasında en çok müracaat edilen eserlerdendir. İlme olan sadakatini hiç evlenmeyerek ortaya koymuştur. Eserinde İmam Mâlik'ten “hocam” diyerek bahsetmesi, İmam Mâlik'in talebesi olduğunu ifade etmektedir.⁹¹
3. el-Yûnînî (701/1302): Tam adı Ebû'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî'dir. Lübnan'ın Ba'lebek bölgesinin Yûnîn kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası başta olmak üzere kardeşlerinin de ilimle uğraşması aile olarak ilmi benimsediklerini göstermektedir. Bu ailenin yaptığı çalışmalar Batılı müsteşrik Ignaz Goldziher (ö. 1339/1921)'in çalışmalarına da konu

⁸⁸ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusu terâcîm li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 2002), 8/31.

⁸⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Mâlik İbn Nâzım, *Şerh-u İbn Nâzım Alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 5.

⁹⁰ Abdulvehhâb bin Takiyyuddîn es-Subkî, *Tabakâtü's-Şafi'yyeti'l-kübrâ* (Kahire: Dâru'l ihyâ-i'kütübî'l-'Arabiyye, 1955), 8/395.

⁹¹ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İlâm bi teşlîsi'l-ke'lâm*, 1/38.

olmuştur.⁹² Özellikle hadis alanında yaptığı çalışmalarla ün yapmış bir âlimdir. *Sahîh-i Buḥârî*'nin nüshaları üzerine mülâhazaları ve tenkitleri vardır. Bu eseri İbn Mâlik'in de hazır bulunduğu bir mecliste yetmiş bir celsede okuyup nakletmiştir. 701 yılında Ba'lebek'te şehrinin bir kütüphanesinde uğradığı saldırı sonucunda vefat etmiştir.⁹³

4. Şemsuddîn İbn Câ'vân (682/1283): Tam adı Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abbas b. Ebî Bekr b. Câ'vân. İbn Mâlik'in nahiv eğitimi verdiği talebelerindendir. Kendisinin derslerine devam etmiş, akabinde "*İkmâlû'l-î'lâm*" adlı eserinin icazetini İbn Mâlik'ten almıştır. İlim halkalarında bu kitabı talebelerine okutmuştur. Nahiv ve lügat alanındaki çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır.⁹⁴
5. İbn Ebi'l-Feth el-Ba'li (715/1316): Tam adı Şemsuddîn Ebû Abdullah Muḥammed b. Ebi'l-Feth b. Ebi'l-Faẓl. İbn Mâlik'in icazetli talebelerinden birisidir. Aynı zamanda "*İkmâlû'l-î'lâm*" isimli eserinin ravilerinden birisidir. Bunlara ilaveten "*el-Elfiyye*" isimli eserine de bir şerh yapmıştır. Aldığı dersler ve yaptığı çalışmalarla İbn Mâlik'in görüşlerini özellikle Mısır coğrafyasında yaymıştır. Dil ilimlerinin yanında Hanbeli Fıkḥına dair çalışmalarıyla fakih olarak da ün kazanmıştır.⁹⁵
6. Zeynüddîn el-Mizzî (726/1326): Kıraat alanında öne çıkmış bir âlimdir. Yedi farklı kıraatte dersler vermiştir. Dimaşk'taki Âdeliyye medresesinde dersler vermiştir. İbn Mâlik'ten ders almıştır.
7. İbnu'n-Nehhâs (698/1298):. 627 yılında Suriye'de doğmuştur. Ancak hayatının büyük bir kısmını Mısır'da geçirmiştir. Kırat, sarf, nahiv ve lügat ilimlerinde dersler vermiştir.⁹⁶

⁹² Fatma Kızıl, "Yûnûnî, Ali b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/595.

⁹³ Kızıl, "Yûnûnî, Ali b. Muhammed", 43/595.

⁹⁴ İbn Mâlik, *İkmâlû'l-î'lâm bi teşlîsi'l-keḷâm*, 1/38.

⁹⁵ Ahmed Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâḥü's-sa'âde ve mişbâḥu's-siyâde fî mevzuâtî'l-'ulûm*, 1/136.

⁹⁶ Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, 3/93.

Çalışmamızın bu bölümüne kadar ismi geçen talebelerin hayatına ve ilmine dair kısa bilgiler verildi. Ancak bundan sonraki talebelerinin hayatlarına dair malumatın kısıtlı olmasından dolayı sadece isimlerini ve vefat tarihlerini zikretmekle yetindik.

8. ‘Alâuddîn Ebu’l-Hasen Ali b. İbrahim el-‘Attâr. (724/1324)
9. Şerafüddîn Ebu’l-Kâsım Hibetullah b. Abdürrahîm b. Hibetullah el-Bârizî,

2.1.8. İbn Malik’in Eserleri

İbn Mâlik talebe yetiştirmenin yanında, ünü çağları aşan birçok muhalled eseri de ilim dünyasına kazandırmıştır. İbn Mâlik’in Arap Dili alanı başta olmak üzere hadis ve kıraat alanlarında da eserleri vardır. Yazmış olduğu eserler içerisinde kaide kitapları, nazım türü ve şerh çalışmaları gibi başlıklar altında çeşitlilik göstermektedir. Arap Dili alanında yazmış olduğu eserler hala ilim meclislerinde okutulan başlıca kitaplardandır. Bunun yanında yazmış olduğu eserlere birçok şerh çalışmasının yapılmış olması da ilim dünyasındaki birikime büyük katkı sağlamaktadır. Kendisinin elliden fazla eserinin olduğu bilinmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde İbn Mâlik’in bu eserlerinden bazıları isim, muhteva ve matbu olup olmamasına göre, ulaşabildiğimiz veriler ışığında kısaca tanıtılmıştır.

1. *Kâfiyetu’ş-şâfiye*: Manzum bir eserdir. Sarf ve Nahiv konularını ihtiva eder. Matbu bir eserdir. Üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır.
2. *Şerhu’l Kâfiyeti’ş-şâfiye*: Bir önceki esere İbn Mâlik’in bizzat kendisinin yapmış olduğu bir şerh kitabıdır. Eser ‘*el-Vâfiye fî Şerhi’l-Kâfiye*’ ismiyle de bilinmektedir.⁹⁷
3. *el-Elfiyye*: İbn Mâlik’in şöhretine en çok katkıda bulunan eseridir. Bu eser de aslında ‘*Kâfiyetu’ş-Şâfiye*’ isimli eseri üzerine yapmış olduğu bir çalışmadır. Bu eseri özetleyerek ‘*el-Hulââ*’ ismiyle ilim dünyasına sunmuştur.⁹⁸
4. *Teshîlü’l-fevâid ve tekmîlu’l-makâşid*: Kitabın muhtevası nahiv konularını kapsamaktadır. Kitabın aslı ‘*el-Fevâid ve’l-tekmîlu’l-makâşid*’dir.⁹⁹

⁹⁷ Mekke, 1982.

⁹⁸ Turan, “İbn Mâlik et-Tâî”, 20/169.

⁹⁹ Kâhire, 1967 ve Dimaşk, 1982.

5. *Şerhu't-Teshîl*: Bu eser bir önceki eserin şerhidir. Suyuî'ye göre bu eseri oğlu Bedreddîn tamamlamıştır.¹⁰⁰
6. *Fevâidü'l-mahviye fi'l-makâşidi'n-naḥviyye*: Bu eser İbn Mâlik'in nahiv alanında telif etmiş olduğu bir eserdir.
7. *'Umdetu'l-hâfız ve 'uddeti'l-lâfız*: Nahiv alanında telif edilmiş bir eserdir. Bu eser tahkik edilerek yayımlanmıştır.¹⁰¹
8. *Şerhu 'umdeti'l-hâfız ve 'uddeti'l-lâfız*: Bir önceki eserin şerhidir. İbn Mâlik'in kendi eserine yapmış olduğu bir şerh çalışmasıdır.
9. *İkmâlü 'umdeti'l-hâfız ve 'uddeti'l-lâfız*: İbn Mâlik'in *'umdeti'l-hâfız ve 'uddeti'l-lâfız* isimli eserine yazmış olduğu bir ilavedir.
10. *Şerhu ikmâli'l-'Umde*: Bir önceki eserin şerhi sadedinde yazılmış bir eserdir.¹⁰²

2.1.9. Vefatı

İbn Mâlik'in vefat tarihi ile alakalı farklı rivayetler bulunmaktadır. Ancak bu rivayetler çoğu ulemanın rivayet ettiği tarihlere göre şaz konumunda bulunmaktadır. Ulemanın genel kabulüne göre İbn Mâlik, 12 Şaban 672'de çarşamba günü Şam'da vefat etmiştir.¹⁰³ Âlimlerden İbn Kesîr ise vefat tarihini 12 Ramazan 672 olarak zikreder. Yine bir diğer tarihçi İbnü'l-Cezerî ise bu tarihin 13 Ramazan 672 olduğunu tarihe not düşmüştür.¹⁰⁴ Her ne kadar farklı rivayetler söz konusu olsa da İslam Tarihçilerinin kabul ettiği tarih ilk zikrettiğimiz 12 Şaban 672 tarihidir. Bu tarih miladi takvime göre ise 11 Şubat 1272'ye denk gelmektedir.

İbn Mâlik doğduğu topraklardan ilim talebi maksadıyla ayrıldıktan sonra birçok şehirde bulunmuş. Buralarda ilim meclislerine katılıp farklı görevler üstlenmiştir. Rihlesi çok olan bu hayatın son durağı ise Dımaşk toprakları olmuştur. İbn Mâlik hayata burada veda etmiştir. Vefatının akabinde Emevî Camiinde kalabalık bir cemaat tarafından cenaze namazı kılınmıştır. Cenazesini ise Dımaşk'taki sembol

¹⁰⁰ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Tuḥfetu'l-mevdûdi fi'l-makşûri ve'l-memduḍ*, thk. 'Imâdüddîn Aḥmed Ḥaydar (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 1/48.

¹⁰¹ Kâhire, 1975.

¹⁰² Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Elfâzu'l-muḥtelife fi'l-meâni'l-mu'telif* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990), 75.

¹⁰³ Kutbuddîn Musa bin Muḥammed Yunûnî, *Zeylû mir'âti'z-zemân* (Hindistan: Matba'âtü'l-meclisi'd-dâirati'l-me'ârif, 1960), 3/76.

¹⁰⁴ İbnu'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-nihâye fi'tabakâti'l-kurrâ*, 2/181.

mekanlardan birisi olan Kasiyûn dağının eteklerine defnedilmiştir. Gömüldüğü hazire Şam bölgesinin âlimlerinin medfûn olduğu bir bölgedir.¹⁰⁵

2.1.10. Dil Ekolleri ve İbn Mâlik'in Görüşleri

İbn Mâlik'in nahiv alanında ortaya koyduğu fikirlerin anlaşılması için dilin kendine has durumlarının altyapı sadedinde zikredilmesinde fayda görüyoruz. Arap dil bilginlerinin öncelikli hedefi Arap dilinin fasihliğini korumaktır. Yaptıkları çalışmalarda dilin en fasih formunu yakalamayı amaçlarlar. Bu amaçla yol alırken kendilerine kılavuzluk eden birincil kaynak Kur'ânı Kerîm'dir. Kur'ân ilahi mesnedi olan bir kitap olduğu için hatadan ve kusurdan uzaktır. Allah bu kitabı Arapların en fasih olanlarının diline göre indirmiştir. Bu kabul tüm Arap dil bilginlerince inkâr edilemez bir gerçekliktir.

Arap dilinin tarihinin İslamiyet'in doğuşuyla başlatılamayacağı aşikardır. Fasih Arapça dediğimiz zaman dil bilimciler: Dillerinin fasihliğinde hem fikir olunan, kullanımlarında yozlaşma tespit edilmemiş kabileleri kastederler. Dil alanındaki araştırmaların başlangıç noktası işte bu kabilelerdir. Bu kabileler arasında en fasih dili kullanan kabile Kureyş Kabilesi olarak kabul edilir. Bu kabilenin dil kullanımı istişad olarak kabul edilir. Dil ekollerinin Kureyş kabilesinin yanında başka kabileleri de fasih dil kullanımına dahil ettikleri görülmüştür.¹⁰⁶

Basra ve Kûfe ekolü Arap dil ekollerinin iki önemli koludur. Bunların yanında Bağdat'ta yetişen âlimlerce ortaya konan Bağdat ulemasının müstakil görüşleri vardır. Endülüs bölgesi ise daha önceden tevarüs eden görüşlerin taşındığı özel bir bölgedir. Endülüslü âlimler ortaya koydukları görüşleri itibariyle yeni bir ekol oluşturmada Basra ve Kûfe ekolü mesabesinde değildir.¹⁰⁷ Ancak aklî çıkarımların ön plana çıkması ve farklı görüşlerin bir arada bulunması itibariyle mümbit bir bölgedir. İbn Mâlik'in nahiv alanında farklılığını ortaya çıkaran ayrım noktası burasıdır. Onun dil alanında

¹⁰⁵ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* (Mekke: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, ts.), 143.

¹⁰⁶ Hadice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlu'n-naḥv fî kitâb-ı Sibeveyh* (Kuveyt: Câmi'âtu'l-Kuveyt, 1974), 78.

¹⁰⁷ Murat Tala, "Arap Dil Bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e İntikali: Hicrî Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Asırlar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/12 (15 Mart 2020), 242.

yapmış olduğu çalışmaları incelediğimizde kendisinin bahsi geçen ekollerinden herhangi birine tam manada nispet edebilmek olanaksızdır. Çünkü onun meselelere göre Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs dil âlimlerinin görüşlerinden tercihleri mevcuttur.¹⁰⁸ Bu durum İbn Mâlik'in o dönemde alanın üstadı olmasıyla alakalıydı. O bir görüşü dile getireceği zaman diğer ekollerden ıktibas yapmak yerine kendi görüşü olarak dile getirirdi. Onun bu tavrı dönem âlimlerince de kabul görmüş bir gerçektir. Talebesi olan İmam Nevevî'nin de bu görüşte olduğunu *İkmâlu'l İ'lâm bi teşlîsi'l- kelâm* isimli eserin tahkikli neşrinde muhakkik Sa'd b. Hamdân dile getirmektedir.¹⁰⁹ Dönem âlimlerinin yanı sıra sonraki nesillerin nahiv araştırmacıları da onun metodunun farklılığını benimsemişlerdir. Sonraki nesillerin nahiv meclislerinde en çok rağbet ettikleri kitapların önemli bir kısmını İbn Malik'in telifleri oluşturmaktadır. Kendisinde bulunan bu çok yönlülüğün sebebi kanaatimizce doğmuş olduğu Endülüs topraklarıdır. Endülüs Müslümanların hakimiyetine girdikten sonra buraya yapılan göçler ve tercüme faaliyetleri çok yönlü bir ilim ortamını doğurmuştur. İbn Mâlik de bu havayı teneffüs ederek büyüyen âlimlerdendir. Bunun yanında Endülüs sonrasında giriştiği göç faaliyetleri onu birçok görüşten haberdar etmiştir. Tüm bunlar kendisinde vehbî olarak bulunan nahve yatkın zekâsı ve üstün gayretiyle buluşunca ortaya önemli bir İbn Mâlik portresi çıkmıştır.

İbn Mâlik'in diğer dilbilimcilerden ayrıldığı bir başka nokta ise hadislerle istişhad meselesidir. İlk dönem dilbilimcileri başta Sîbeveyh olmak üzere hadisle istişhadı çok doğru bulmamışlardır. Bu görüşteki dilbilimciler kendilerine odak noktası olarak cahiliye Arap şiirini belirlemişlerdir.¹¹⁰ İbn Mâlik ise hadis metinlerinin de delil olabileceği görüşündedir. Bunun sebebi kendisinin hadis ilimlerine olan vukukiyeti olsa gerektir. Önceki dönem âlimlerinden de bu görüşü savunanlar olmuştur. Örneğin İbn Harûf (ö. 592/1195) bu tezi ilk ortaya atan kimselerdendir. İbn Harûf'un yanı sıra Şâtıbî ve Suyûtî gibi âlimler de lafızla rivayetin söz konusu olduğu hadislerin de istişhada mahal olmasını caiz görmüşlerdir.¹¹¹ Akabinde bu görüşe destek

¹⁰⁸ Ramazan Bezci, "İbn Mâlik'in Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstişhâdı", *Kilitbahir* 15 (Eylül 2019), 206.

¹⁰⁹ İbn Mâlik, *İkmâlu'l İ'lâm bi teşlîsi'l- kelâm*, 1/23.

¹¹⁰ Muhammed Muhtâr 'Abbâh, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 2008), 29.

¹¹¹ Murat Tala, *Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâcî* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 137.

veren başka âlimler de olmuştur.¹¹² Ancak o dönemlerde genelin kabul ettiği bir görüş olamamıştır. İbn Mâlik'in dilbilimine olan vukufiyeti ve ilim meclislerinde kendini kabul ettirmiş olması vesilesiyle hadislerin nahiv meselelerinde istişhad olarak kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

2.2. Murâdî'nin Hayatına Kısa Bir Bakış

Çalışmamızın konusu olan kitabın müellifi Murâdî'dir. Mısır'lı olan müellif tefsir, kıraat ve nahiv alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Kitabın tarihsel bağlamının ve müellifin yetişmiş olduğu çevrenin kitabın anlaşılması adına önemli bir etmen olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple bir önceki bölüme benzer tarzda Murâdî'nin hayatını ve yetişmiş olduğu çevre ele alınmıştır. Ulaşılan bilgiler şunlardır:

2.2.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi

Adı Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî'dir. Müellifin halk arasında tanındığı lakabı hakkında farklı rivayetler söz konusudur. Kâtip Çelebî bunlardan kitabında bahsetmiştir. Ona göre Murâdî “Bedruddîn” ve “Şemsüddîn” lakaplarıyla halk arasında tanınıyordu. Yine “el-Hâverânî” nisbesi de kendisinin tanınmasına yardımcı olan bir diğer kullanımdı.¹¹³

Yaşadığı çevrede önceki paragrafta saptanan kullanımlarla anılsa da “İbn Ümmi Kâsım” ismiyle şöret buldu. Bu künyeyi Zehra isimli babaannesinin şöretinden dolayı aldığı söylenmektedir. Bir diğer rivayet göre ise Zehra isimli kadın onun babaannesi olmayıp kendisini evlat edinen sultan ailesine mensup birisidir.¹¹⁴

Yine kendisinin meşhur olduğu bir diğer kullanım, bizim de çalışmamız boyunca kullandığımız “Murâdî” kullanımıdır. Bu nisbet kendisinin “Murad” kabilesine mensup olmasından dolayı verilmiştir.

2.2.2. Doğduğu, Yaşadığı ve Yetiştığı Yer

Aslen Fas'lı olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ancak kendisinin orada doğduğuyla alakalı kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ailesi Fas'ın Safi isimli sahil

¹¹² ‘Abbâh, *Târîhu'n-naḥvi'l-Arabî*, 107.

¹¹³ Çelebî, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funun*, 5/236.

¹¹⁴ Hüseyin Tural, “İbn Ümmü Kâsım”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/433.

şehrinde yaşamıştır. Aile olarak kökenleri bu şehirdendir. Sonrasında ise aile olarak Mısır'a göç etmişlerdir. Murâdî'nin bu göçten önce mi yoksa sonra mı doğduğu kaynaklarda tespit edilememiştir. Kitabının mukaddimesinden kendisinin Mısır'da doğmuş olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵

Doğum tarihi de Murâdî araştırmalarında tespit edilemeyen bir bilgidir. Tarihçiler yaşadığı dönem ile alakalı tarih bilgilerinin arasında doğum tarihini zikretmemişlerdir. Bu durum âlimlerin doğum tarihleriyle alakalı bilgileri zikretmeyi adet haline getirmemiş olmalarından kaynaklanabilir. Vefat tarihleri ile alakalı bilgiler talebeler tarafından kaydedildiği için bu rivayetlere ulaşmak tarih kaynaklarında doğum tarihlerine göre çok daha kolaydır. Yaşadığı dönem ölüm tarihinden anlaşılacağı üzere hicrî 7-8. Yüzyıllardır.

Ailesi Fas'tan Mısır'a taşınan Murâdî'nin yetiştiği yer de Mısır olmuştur. Burada hayata başlamış, eğitim almış ve ilmi gelişimini sürdürmüştür. Dönem itibariyle Mısır toprakları ilmi açıdan mümbit topraklardır. Basra, Kûfe ve Bağdat'ta gelişen dil okulları Ebu Hayyan gibi âlimler vasıtasıyla Mısır'a intikal etmiştir. Bu âlimlerin kurduğu ilim meclisleri sayesinde Mısır'da birçok medrese açılmış ve burada ilmi faaliyetler yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Murâdî de Mısır'daki bu ilmi havayı teneffüs eden bir âlim olarak kayıtlara geçmiştir.¹¹⁶

2.2.3. Yaşadığı Dönemin Sosyal, Siyasal ve Kültürel Durumu

Murâdî'nin hayatını daha iyi yorumlayabilme adına dönemin şartları farklı başlıkla halinde çalışmamızda ele alındı. Ulaşabildiğimiz sonuçlar takip eden başlıkların kapsamındadır.

2.2.3.1. Yaşadığı Dönem

Murâdî ve İbn Ümmü Kâsım künyeleriyle bilinen müellifin yaşamı hicrî yedinci ve sekizinci asırları kapsar. Bahsi geçen tarihi ve coğrafyayı dikkate aldığımızda bu dönemim Memlûk Devleti (1250-1517) dönemine tekabül ettiğini görürüz. Mısır topraklarında bu süreç Memlûkler'in idareyi Eyyübî'lerden (1171-

¹¹⁵ Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî Murâdî, *Tavzîhu 'l-mağâşid ve 'l-mesâlik bi-şerhi Elfıyyeti İbn-i Mâlik*, thk. Ahmed Muhammed Azûz (Beyrut: el-Mektebetu'l-‘Aşrıyye, 2005), 1/63.

¹¹⁶ Zayf, *Medârisu'n-naḥviyye*, 127.

1462) devralmasıyla başlayıp, Osmanlı Devleti'nin (1299-1922) Memlûkler'den hilafeti ve Mısır'ı almalarıyla sona erer. Bu dönem İslam kültür medeniyetinde ilmi çalışmaların çoğaldığı ve birçok âlimin yetiştiği bir dönemdir. Müellifin yaşadığı dönem çalışmamızda ana hatlarıyla işlenmiştir.

2.2.3.2. Siyasî Durum

Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrûddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, çalkantılı bir dönemden sonra saltanata gelen Memlûk Devleti zamanında yaşamıştır. Bu dönemde devletin hükmettiği topraklar genel itibariyle bugünkü Mısır topraklarıdır. Bunun nedeni Emevi devleti zamanında Mısır'da çoğalan Memlûk nüfusu olarak gösterilebilir. Nüfusun artmasıyla birlikte devletteki nüfuzları da artmıştır. Özellikle Moğol istilası ve Haçlılara karşı verdiği mücadele, devletin itibarını güçlendirmiştir.¹¹⁷

Memlûk Devleti araştırmalarında devletin iki başlık altında incelendiği görülmektedir. Bu başlıkların ayırım noktası devlet sultanlarının menşei ve askeri eğitimlerini aldıkları yerlerdir. Bu ayırım sonucunda Türk ve Çerkez yahut da Bahrî ve Burcî Memlûklüler olarak ikiye ayrılmıştır.

Araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bir diğer dikkat çeken bilgi ise bu devletin yönetimine köle kökenli emirlerin de gelebilmesidir. Memlûk ismi aynı zamanda devletin idari yapısındaki bu ayrıntıya dikkat çeker. “Memlûk” lafzı arapça “meleke” fiilinden türetilmiş ism-i mefuldür. Bu kelime “bir kimsenin elindeki kadın veya erkek esir” manasında kullanılmaktadır. Ancak zamanla memlûk lafzı saltanat sahiplerinin, özel olarak yetiştirdiği belli bir statüye sahip köleler için kullanılmaya başlamıştır.¹¹⁸ Bu kölelerin diğer kölelerden farkı ise bahsi geçen eğitimi aldıktan sonra özgürlüklerine kavuşmalarıdır. Ve sonrasında devletin imkanlarından üst düzeyde faydalanarak rahat bir yaşam sürmektedirler. Memlûk sınıfında yetişen bu kişiler sonrasında devletin askerî ve idarî kadrosunda aşama aşama ilerlemişlerdir. Abbasî'ler

¹¹⁷ Fatih Yahya Ayaz, “Müslüman Türk Devletleri -2”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Muzaffer Şeker (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9/443.

¹¹⁸ Kazım Yaşar Koprman, “Bahriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 4/512.

döneminde temelleri atılan bu sistemin en faal kullanıldığı dönem Memlûklüler dönemidir.

Çalışmamızın hedef ismi olan Murâdî bu devletin “Türk (Bahrî) Döneminde yaşamıştır. Hayatını idame ettiği dönem, tarihçilerin genel kabulüne göre, devletin gelişme ve yükselme dönemini kapsamaktadır. Hayatının son demleri ise duraklama devrine tekabül etmektedir.¹¹⁹ Bu dönemlerde Memlûk Sultanları özellikle Mısırlıların ve Müslümanların hüsn ü kabulünü görmek için mücadele verdiler. Etnik köken itibarıyla aynı soydan gelmemeleri toplumun devletini benimsemesi için bir süreç gerektirmiştir. Özellikle Sultan Baybars bir yandan Haçlı ve Moğollarla mücadele verirken bir yandan da devlet idaresindeki otoritesini tesis için mesai harcamıştır. Sultan Baybars’ın otoritesini güçlendiren en önemli siyasi gelişmelerden birisi, Elbistan’daki savaşta (675) Moğollar’ı çok ağır bir hezimete uğratmasıdır.¹²⁰ Bu gibi askeri başarılar Memlûk sultanlarını siyasi açıdan güçlendirmeye başladı. Sonrasında küçük yüz ölçümlere sahip Haçlı Devletlerinin Memlûk topraklarına katılması, Suriye kıyılarında askeri emniyetin sağlanması gibi gelişmeler devletin yükselme dönemine geçişini hızlandırdı.

Devletin siyasi olarak “Yükselme Dönemi” olarak adlandırılan dönemi yaklaşık otuz beş yılı kapsar. Bu dönem Muhammed b. Kalavun’un saltanat dönemidir. Bu dönemde Kalavun devlet yönetimindeki otoritesini büyük oranda sağlamıştır. Öncelikle mevcut emirlere görevden el çektirmiş sonrasında ise kendi memlûklerini bu görevlere tayin etmiştir. Yönetimde göstermiş olduğu sert tutumlar devlet nizamını da güçlendirdi. Bununla birlikte dış siyasette de güçlü bir tavır ortaya koydu. Malatya’yı Ermenilerin elinden alması (715), komşu devlet olan İlhanlılarla barış anlaşması imzalaması dışarıdan gelebilecek tehlikeleri de bertaraf etmiştir. Bu istikrarlı ortam vatandaşlar için maddi ve manevi birçok eserin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Kendisinde sonra gelecek olan sultanlar onun soyundan gelmektedir. Kendisinin vefatıyla devlet adına “Duraklama Devri” başlamıştır.¹²¹

¹¹⁹ Ayaz, “Müslüman Türk Devletleri -2”, 9/465.

¹²⁰ Cüneyt Kanat, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 16 (2001), 33-34.

¹²¹ Ayaz, “Müslüman Türk Devletleri -2”, 9/462-464.

İbn Ümmü Kasım'ın hayatının son demleri ise Türkî Memlûklüler Devletinin Duraklama devrine denk gelmektedir (741-749). Bu dönem devlet adına siyasi çalkantıların yaşandığı bir dönemdir. Kalavun neslinden gelen veliaht sultanlar emirlerin tahakkümü altında baskılanmış görevden çeşitli yollarla el çektirilmişlerdir. Bu sultanlardan yaşamına son verilenlerde olmuştur. Sadece sekiz yıllık bu süreçte devlet beş defa sultan değiştirmek durumunda kalmıştır. Hal böyle olunca ülkede siyasi bir istikrarsızlık baş göstermiştir.¹²²

2.2.3.3. İlmî ve Kültürel Çevre

İbn Ümmü Kasım'ın hayatını incelerken dikkat edilmesi gereken bir diğer etmen yetişmiş olduğu ilmi ve kültürel çevredir. Çünkü yetiştiği bu çevre hayatı boyunca ortaya koymuş olduğu eserlerle doğrudan alakalıdır. Yaşamış olduğu dönem Moğolların İslam dünyasını kasıp kavuran işgal ve yıkım faaliyetlerinin akabine denk gelmektedir. Moğolların bu istilacı tavrı, Müslümanların sadece siyasi yapılarına değil aynı zamanda ilmi ve kültürel birikimlerine de büyük darbe vurmuştur. Nitekim sadece 1258 yılında Abbasi hilafetinin başkenti konumunda olan Bağdat'ta yaptıkları tahribat binlerce cilt kitabı yok etmiş, yüz binlerce Müslüman katledilmiş ve mescit ve imarethaneler tarumar edilmiştir.¹²³ Haddi zatında Moğolların genel anlamda yapmış olduğu yıkımı İbn'u'l-Esîr (ö. 630/1233), Hz. Adem'den itibaren insanlığın görmüş olduğu en büyük yıkım olarak aktarmıştır.¹²⁴ Miladî 1258 yılına gelindiğinde ise Aynicâlût Savaşında Memlûkler Moğolları yenerek tarihin akışını farklı bir yöne çevirdi. Moğolların yenilmez imajının zedelenmesi Müslümanlar için büyük bir kazanım oldu. Memlûk Devleti de kazanmış olduğu bu büyük zafer sayesinde siyasi otoritesini sağlamlaştırdı. Böylelikle akamete uğrayan İslam dünyasının ilmi ve kültürel faaliyetleri yeniden canlılık kazandı.¹²⁵

Siyasi otoritenin devlet tarafından muhkem kılınmasından sonra Memlûk devletinde önemli atılımlar yapıldı. İslam alemi farklı bölgelere dağılmış bir şekilde

¹²² Ayaz, "Müslüman Türk Devletleri -2", 9/464-467.

¹²³ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/227.

¹²⁴ Ebû'l-Fidâ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, çev. Ahmet Ağrakça ve heyeti (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 10/210.

¹²⁵ Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 4/275.

yaşarken Mısır’da yaşanan gelişmeler Müslümanların dikkatini çekmeyi başardı. Tesis edilen devlet onlar için daha iyi bir yaşam fırsatı sunuyordu. Dikkati celb edilen önemli gruplardan birisi de ilim adamlarının oluşturduğu gruptu. Özellikle Irak havzasından ve sair İslam beldelerinden ilmî çalışmalarını yürüten âlimler Mısır topraklarına doğru yönelmeye başladılar. Bu âlimlerin içerisinde İbn Mâlik Tâî ve İbn Haldun (ö. 808/1406) gibi İslam ilim tarihine yön veren şahsiyetler de bulunmaktaydı.¹²⁶ Memlük devleti de bu ilgiye karşılık olarak inşa ettiği yapılar ve sağladığı istikrarlı siyasî yapısıyla cevap verdi. Özellikle Kahire ve İskenderiye’nin öncülük ettiği şehirlerde birçok mescit ve medreseler inşa edildi. Hüsreviye semtinde bulunan Baybars Camii, Kahire’de bulunan Sultan en-Nâsır Muhammed Camii ve yine Kahire’de yer alan Sultan Hasan medresesi bu dönemde inşa edilen eserlerden bazılarıdır. Bu yapılar Memlük tarihi boyunca ilmî çalışmalara ev sahipliği yapan önemli mekanlardır.

Memlük devlet topraklarının dönem âlimleri için bir merkez olmasını sağlayan diğer bir etmen ise hilafetin artık Memlüklülerin uhdesine geçmiş olmasıdır. Abbasi hilafetinin sona ermesiyle Memlük Devleti, Müslümanların yeni toplayıcı gücü oldu. Hz. Peygamberin vefatından sonra hilafet kurumuna büyük önem veren Müslümanlar her ne kadar siyasi çalkantılar yaşasa da halifenin arkasında durmayı bir vecibe kabul etmişlerdir. Bu bağlamda Müslümanların otoritesini güçlendirmeleri gereken yeni halifeleri Memlük sultanlarından oldu. Bundan dolayı dönem âlimleri Halifelerin dine ve siyasete taalluk eden görevlerine destek olabilmek için Mısır havzasını yeni durak noktaları olarak tayin ettiler.¹²⁷

Tüm bu etmenlerin yanında Memlük sultanlarının âlimlere vermiş olduğu değer, ilmî ve kültürel çalışmaların tekrar canlanmasını sağlamıştır. Genel itibariyle etnik kökenlerinden ötürü Türkçe ve Çerkezçe konuşan Memlük sultanları Arap dilinin inceliklerine vakıf olma gayretiyle Arap Dili ve Belagatı alanında da önemli çalışmaların ortaya çıkmasına aracı olmuştur. Tezimize kaynaklık eden İbn Mâlik’in *el-Elfiyye* isimli telif edildiği dönemde bu dönemdir. Bunun yanında diğer temel İslam bilimleri ve İslam felsefesine ait branşlar da bu dönemde gelişimini sürdürmüştür.

¹²⁶ Süleyman Uludağ, “İbn Haldun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/540.

¹²⁷ Kazım Uzun, “VII. Haçlı Seferi ve Memlük Devleti’nin Kuruluşu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35/2 (30 Aralık 2020), 745.

Tüm bu ilimlerin tedris edildiği birçok medrese ve cami inşa edilmiştir. Bunun yanında bu medreselerin iâşesini temin etmek üzere de birçok vakıflar kurulmuştur. Onlardan bazılarını bu çalışmamızda zikredecek olursak:

- Maziye Medresesi
- Kale Camisi
- Sultan Hasan Medresesi
- Müeydiyye Medresesi.

Bu medreselerin yanında Memlûkler döneminde sadece Dımaşk ve Kahire’de inşa edilen medrese sayısının iki yüzü geçtiği ifade edilmektedir. Bunların her birisi farklı ilim dallarına ve farklı hizmet alanlarına fayda sağlamıştır. Medreselerin yanı sıra kervansaray, hankah ve imarethaneler de bu dönemin öne çıkan yapılarındandır.

Tüm bu fiziksel ve ilmi gelişim pozitif ilimler alanında da ilerlemeye katkıda bulunmuştur. Dönem entelektüelleri bu topraklara gelerek çalışmalar yapmıştır. Mesela İbnu’n-Nefîs, tıp tarihinde bir kırılma noktası olarak kabul edilen vücutta kanın dolaştığının tespitini burada yapmıştır. Ve yine burada ilmi gelişimini tamamlayıp diğer islam beldelerinin de kalkınması için harekete geçen isimler de Memlûk topraklarında yetişmiştir. Örneğin Molla Fenârî ve Dâvûd-u Kayserî Osmanlı topraklarına göç etmeden önce ilimlerini Memlûk topraklarında tamamlamışlardır.¹²⁸

2.2.4. Bir Nahiv Âlimi Olarak Murâdî

Murâdî’nin hayatı hakkında çok fazla malumat olmamakla birlikte âlimliği ve halk arasındaki itibarı dönem insanlarının genel kabulüdür. Devamlı mescitlerde ve ilim meclislerinde bulunmuştur. Öyle ki kendisinin ilim yoluna sokan bir rüyadan bahsedilmektedir. Murâdî’nin rüyasında Hz. Peygamber’i gördüğü ve Hz. Peygamberin kendisine “Ey Hasan! Mısır camisindeki mihrapta otur da insanlara Kur’ân’ın yerini bildir.” diyerek ilme teşvik ettiği aktarılmıştır.¹²⁹ Murâdî’nin hayatı

¹²⁸ Ayaz, “Müslüman Türk Devletleri -2”, 9/475.

¹²⁹ İbn Hacer Askalânî, *Dureru’l-kâmine fî a’yânî’l-mietî’s-şemeniye* (Haydarabâd: Dâiratu’l-me’ârif, 2006), 2/116.

boyunca Kurân'ı anlama ve anlatma gayretinde olmasının bu rüya sebebiyle olduğu vurgulanmaktadır.

Murâdî Mısır'daki ilim havzasında yetişmiş bir âlimdir. Mısır topraklarındaki Arap anlayışı dönemsel olarak Basra ve Kufe dil mekteplerinden sonra gelişmiştir. Oralarda gelişen görüşler bu topraklara intikal etmiştir. Bu kozmopolit dil bilimi anlayışı, orada yetişen âlimlerin tek bir mektebe bağlı kalmalarının ihtimalini azaltmıştır. Burada yetişen âlimlerin görüşleri daha çok görüşler arasında tercih şeklinde olmuştur. Murâdî'nin zihin dünyasında gelişen ilim anlayışı da bu şekilde olmuştur. Özellikle hocası İbn Mâlik ile olan münasebeti bunun zeminini hazırlamaktadır. Onun eserlerini şerh etmesi ve onun kitaplarını çok okuması sebebiyle Murâdî'nin eserlerinde İbn Malik detayı oldukça fazladır.

Mısır bulunduğu konum itibarıyla de bir geçiş noktasıdır. Kufe, Basra ve Bağdat gibi dil ekollerinin yanı sıra diğer ilimlerin de neşv ü nema bulduğu bir coğrafyadır. Özellikle tercüme hareketlerinden sonra Müslümanların meclislerinde konuşulmaya başlanan kelami mantık ve felsefe konuları dil bilimi çalışmalarını da etkilemiştir. Tahlil ve tahkik yöntemi başta olmak üzere birçok nahiv konusu ve çıkarılan manalar aklî izahatlara muhatap olmuştur. Bu tartışmacı ortam da Mısır dil âlimlerinin tek bir mezhebe bağlılığını zorlaştırmıştır.¹³⁰

2.2.5. Murâdî'nin Hocaları

Murâdî Mısır topraklarında yetişen âlimlerden birisidir. İslami ilimleri buradaki hocalarından tedris etmiştir. Burada nahiv, kıraat, fıkıh ve usul dersleri yapan âlimlerin ilim halkalarına dahil olmuştur. İlmi olarak gelişiminde bu âlimlerin, gayretinin ve muhakeme yeteneğinin büyük etkisi olmuştur. Kurulan ilim meclislerinde edindiği ilimleri ve imla edilen eserleri sonraki nesillere aktarma gayretinde olmuştur. Bu bağlamda Murâdî'nin, İbn Mâlik'e olan talebeliğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Murâdî'nin doğum tarihi net olarak saptanamamakla birlikte çocukluk döneminin İbn Mâlik'in ömrünün son zamanlarına tekabül ettiği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Murâdî'nin, İbn Mâlik'e talebeliği, tarafımızca kaynaklardan tespit edilememiştir. Bunda yaşının küçük olması dönemin şartlarının

¹³⁰ Zayf, *Medârisu'n-naḥviyye*, 127.

uygun olmamasının etkili olduğu düşünölmektedir. Bu itibarla Murâdî Ebû Hayyân ve et-Tüsterî gibi alimlerden ders alsa da İbn Mâlik'ten ders almamıştır. Çalışmamızda Murâdî'nin hocaları şöyle sıralanmıştır:

1. el-Gumarî (ö. 724/1325): Tam adı Ebu Zekeriya Yahya b. Ebubekr el-Gumarî'dir. Murâdî bu âlimden arapça dersleri almıştır. el-Gumarî Arap dili ve kıraat alanlarında uzmanlaşmış bir âlimdi. Farklı coğrafyalarda bulunarak ilim tedris etmiştir. Misal olarak Ebû Hasan b. Usfûr'dan Tunus'ta, İbn Mâlik'ten Dımaşk'ta ve Bahâ bin Nühas'tan Mısır'da dersler almıştır. Nahiv alanında derinlikli bir birikime sahip olmadığı ise ona yöneltilen eleştiriler arasındadır.¹³¹
2. eş-Şerîf Muğîlî (ö. 740/1340): Tam adı İsa bin İsa el-Muğîlî dir. Arap dili ilimlerinde temeyyüz etmiş bir âlimdir. Usul, Furu ve Kelam alanlarında çalışmaları olmuştur. Irak bölgesi en çok ilmi faaliyette bulunduğu coğrafyadır. Bunun yanında Mâlikî mezhebine mensup olup mezhebin büyük savunucularından birisidir. Bu alandaki çalışmalarıyla da adından söz ettirmiş bir âlimdir.
3. Ebu Hayyân el-Endülüsî (ö. 745/1345): Tam adı Ebu Hayyân Esîruddîn Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî el-Hayyânî'dir. Ebû Hayyân dönemin en önde gelen âlimlerindendir. Hemen her alanda ilmi müktesabatı vardır. Ancak tefsir ve nahiv alanlarında daha çok öne çıkmıştır. İlim için farklı coğrafyalarda bulunmuştur. Özellikle Kahire'ye göç ettikten sonra ünü artmıştır.¹³² İlim meclisleri kurmasının yanında müftilik görevinde de bulunmuştur. Telif ettiğı eser sayısı oldukça fazladır. Bu bağlamda Murâdî'nin de en çok istifade ettiğı âlimlerden birisidir. Eserlerinde ondan yaptığı nakillere çok defa rastlanır.
4. eş-Şüşterî (ö. 748/1348): Tam adı El-Mecd İsmâil b. Muhammed et-Şüşterî'dir. İsmnin yazılışı konusunda teracim kitaplarında ihtilaflar söz konusudur. Suyûfî ismini “eş-Şüşterî” diye kayıtlamıştır.¹³³ Hafız İbn Hacer ise “eş-Şüşterî” olarak kayıtlamıştır.¹³⁴ Murâdî kendisinden hem Arapça hem de kıraat

¹³¹ Suyûfî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 327.

¹³² İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/1/267.

¹³³ Suyûfî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 428.

¹³⁴ İbn Hacer Askalânî, *Dureru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-semeniye*, 2/33.

dersleri almıştır. Dönem halkınca el üstünde tutulan birisi olan bu âlim Kelam konularıyla da alakadar olmuştur. Murâdî kendisinden Arapça ve kıraat dersleri almıştır.¹³⁵

5. İbnu'l-Lebbân (ö. 749/1349): Tam adı Şemsettin Muhammed b. Ahmed b. Abdülmü'min İbnu'l-Lebbân'dır. Doğum tarihi h. 685'tir. Nahiv ve edebiyat alanında ün kazanmıştır. Kendisinin de İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'sine* bir şerhi vardır. Dimaşk'tan sonra Mısır'a göç etmiştir. Murâdî ile maesaileri bu dönemde olmuştur. Kendisinden usul dersleri tedris etmiştir.¹³⁶
6. ed-Demenhûrî (ö. 752/1352): Tam adı Siraceddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. Ali ed-Demenhûrî'dir. Doğum tarihi h. 680 olarak söylenmektedir ancak kesin bir bilgi edinilememiştir. Murâdî kendisinden Arap diline dair dersler almıştır. Mezkûr âlimin Mekke ve Medine'de kıraat dersleri verdiği de bilinmektedir. Suyûfî kendisinin nahiv, fıkıh, hadis ve kıraat alanında oldukça derin bir malumatının olduğunu belirtmiştir. Kurmuş olduğu ilim meclislerinde Nureddin Bekrî, Celaleddin Gazvînî ve Şerafeddin Şazelî gibi âlimlerle ilmi münakaşalarda bulunmuştur. Bu meclisler kendisinin ününü artırmıştır.¹³⁷
7. Ebu Abdillah et-Tancî (ö. ?): Teracim kitapları incelendiğinde hakkında yeterli bilgi tespit edilememiştir. Ancak Murâdî'nin kendisinden Arapça dersleri aldığı Suyûfî tarafından zikredilmektedir. Nahiv alanındaki birikimiyle ön plana çıkmaktadır.¹³⁸

2.2.6. Öğrencileri

Murâdî, teracim kitaplarında hakkında çok fazla bilgi olmayan âlimlerdendir. Önceki başlıklarda da zikrettiğimiz üzere doğum tarihi ve Mısır'a geldiği tarihler de bu kaynaklarda verilmeyen bilgilerdendir. Kendisi hakkındaki bilgiler sadece hocaları ve eserleri hakkındadır. Yaptığımız araştırmada kendisinin iki öğrencisinin ismine ulaşabildik. Eserlerinden de anlayacağımız üzere hayatını ilme adanmış bir hakikattir.

¹³⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/70.

¹³⁶ Ebu Muhammed b. Abdurrahman, *Mürşidü'z-züvâr ilâ kubûri'l-ebrâr*, thk. Muhammed Ebubekr (Kahire: Dâru'l-Mısrıyye, 1415), 2/95.

¹³⁷ Suyûfî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 294.

¹³⁸ Suyûfî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 79.

Kuvvetle muhtemel ki kurmuş olduğu ders halkaları da vakidir. Ancak bu halkalar ve katılımcıları bize tevarüs eden bilgiler arasında değildir. Ulaşabildiğimiz iki öğrencisi ise şunlardır:

1. İbn Hişâm el-Enşârî (ö. 761/1392): Tam adı Abdullah bin Yusuf bin Ahmed bin Abdullah İbn Hişâm el-Enşârî'dir. nahiv, edebiyat, sarf, lügat ve tefsir alanında çalışmaları mevcuttur. Kendisinin sözlük çalışmaları da vardır. Ebû Hayyan, İbn Serrâc ve Tibrîzî gibi âlimlerden dersler almıştır. Murâdî'ye de talebelik ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Farklı dil ekollerini mezceden bir üslubu vardır. Birçok talebenin yetişmesine önderlik etmiştir. Bunların yanında *Muğni'l-lebîb* ve *Katru'n-nedâ* gibi alanda en çok başvurulanan kitaplardan olan telifleri vardır.¹³⁹
2. et-Tibânî (ö. 793/1394): Tam adı Celal bin Ahmed bin Yusuf et-Tizînî'dir. Mısır'lı bir âlimdir. İlmi çalışmaları nahiv, fıkıh ve usul alanlarında yoğunlaşmıştır. İbn Hişâm, Murâdî, İbn Akîl ve Türkmanî gibi âlimlerden dersler almıştır. Güvenilir kişiliğinden dolayı Mısır'da devlet hazinesini koruma görevi kendisine tevdi edilmiştir. Bunun yanında mezkûr alanlarda birçok telifi mevcuttur.¹⁴⁰

2.2.7. Eserleri

Murâdî'nin sarf ve nahiv alanlarında teliflerde bulunmuştur. Eserlerinin büyük bölümünü şerh çalışmaları oluşturur. Çalışmamızda bu eserleri içerik ve neşir durumunu kısaca açıklayarak derledik.

1. *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik*: Çalışmamızın konusu olan eser çalışmanın devamında tanıtılacaktır. Birçok nüshası ve tahkiki mevcuttur.
2. *el-Cena'd-dânî fi hurûfi'l-me'anî*: Müellifin önce nazım şeklinde sonrasında ise düz yazıya çevirmiştir. Arapçadaki edatların genişçe ele alındığı bir eserdir. İlk

¹³⁹ Abdullah bin Abdurrahman bin Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. : Muhammed Muhyiddîn (Kâhire: Dâru't-turâs, 1980), 1/1/6.

¹⁴⁰ Hasan İbrahim Muhammed Cirânî, *er-Rihletü'l-İlmiyye beyne Mısr ve'l-Meşrik İslâmî fî 'aşrı'l-Memlûkî el-evvel* (Ürdün: Dâru'l-ğızâ, 2017), 399.

basımı 1723 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Sonrasında Taha Muhsin'in tahkikiyle yeniden neşredilmiştir.¹⁴¹

3. *Şerhu'l-İsti'aze ve'l-Besmeleti*: Murâdî bu eserinde istiaze duası ve besmelenin tahlilini yapmıştır. Konusu bu iki cümleden oluştuğu için hacmi büyük değildir. Suyûfî bu eserin yazmasına ulaştığını ifade etmektedir.¹⁴²
4. *Teshîlu'l-fevâid*: Müellifin, “*et-Teshîl*” isimli eserine yazmış olduğu bir şerh çalışmasıdır. İbn Mâlik'in kitabı, nahiv konularının büyük bir bölümünü içerdiği için çokça müracaat edilen bir kitaptır. Murâdî de bu çalışmalara şerh yazarak katkıda bulunmuştur.
5. *Şerhu's-Şatıbiyye*: Murâdî bu eserinde İmam Şatıbî (ö. 590/1195)'nin *Hırzu'l-emanî* isimli eserini şerh etmiştir.
6. *Şerhu'l-Mufasssal*: Müellif bu eserinde Zemaşşerî'nin *el-Mufasssal* isimli eserini şerh etmiştir. Bu çalışması aynı zamanda Zemaşşerî'nin görüşlerini tespit edip açıklaması bakımından da önemlidir.
7. *el-Müfîd*: Tecvid ilmine dair bir eserdir. Alemüddin Ali b. Muhammed es-Sehâvî'nin eserine Murâdî'nin yazmış olduğu bir şerh çalışmasıdır. Neşri mevcuttur.
8. *Şerhu'l-vâzıha fî tecvîdi'l-Fâtıha*: Bir kaside şerhidir. Ca'berî'nin yazmış olduğu yirmi iki beyitlik kasideye Murâdî'nin yazmış olduğu bir şerhtir. Eseri Abdülhâdî el-Fadlî tahkik ederek yayınlamıştır.¹⁴³
9. *Şerhu Bâbi vakfî Hamza ve Hişâm ale'l-hemz (mine's-Şatıbiyye)*: Kıraatle alakalı bir eserdir. Yazma halinde muhafaza edilmektedir. Türkiye'de birden fazla kütüphanede yazması bulunmakla birlikte bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde no: 23'te mevcuttur.
10. *Cümelü'l-i'râb*: Müellifin nahiv alanında telif ettiği bir eserdir. Suheyr Muhammed Halife tarafından yayına hazırlanmıştır.¹⁴⁴
11. *Mukaddime fî kelimâtin*: Bir kaside şerhidir. Murâdî “*Bâiye*” isimli kasideyi kısa açıklamalarla şerhetmiştir. Taha Muhsin bu eseri de neşretmiştir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Musul, 1976.

¹⁴² Suyûfî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 428.

¹⁴³ Beyrut, 1980.

¹⁴⁴ Kâhire, 1987.

¹⁴⁵ Bağdat, 1973.

12. *el-Cümel*: Nahiv ilmindeki irab konularıyla alakalı bir eserdir. Taha Muhsin yayınlarak ilim dünyasının hizmetine sunmuştur.¹⁴⁶
13. *Manzûme fi'z-zâ'i ve'z-zâd*: Kıraat ilmiyle alakalı bir eserdir.
14. *Tefsîrû'l-Kur'ân*: Kaynaklarda Murâdî'ye ait olduğu zikredilmektedir. Kur'ân'ı Kerim'e yapmış olduğu bir tefsir çalışmasıdır.
15. *Î'râbü'l-Kur'ân*: Kur'ân'da geçen ayetlerin irablarının yapıldığı bir eserdir.
16. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye*: İbn Mâlik'in recez bahsinde telif ettiği manzum bir eserin üzerine yapılmış bir şerh çalışmasıdır.
17. *Telhîsu Şerhi Ebî Hayyân 'ale't-Teshîl*: Bir muhtasar çalışmasıdır. Ebû Hayyân el-Endülüsî tarafından yazılan şerhi özetlemiştir.
18. *Şerhu'l-Cezûliyye*: Murâdî'nin, Îsâ b. Abdülazîz el-Cezûlî'nin *el-Muqaddime* isimli eserine yapmış olduğu şerh çalışmasıdır.
19. *Şerhu'l-Fuşûl*: Murâdî'nin, İbn Mu'tî'nin *el-Fusûlü'l-hamsûn* isimli eserine yapmış olduğu şerh çalışmasıdır.
20. *Şerhu'l-Kâfiye*: Murâdî'nin İbn Hâcib'in *el-Kafiye* isimli eserine yapmış olduğu şerh çalışmasıdır.

2.2.8. Vefatı

Ailesinin Mısır'a göç etmesiyle birlikte Murâdî'nin hayatının büyük bir bölümü burada geçmiştir. Siyasî hareketliliğin hakim olduğu dönem şartlarında hayatını ilme vakfedip büyük gayretler göstermiştir. Özellikle nahiv alanında devrin en önemli âlimlerinden birisi olmuştur. Zahidane yaşam tarzı kendisinin halk nazarında daha büyük bir şöhrete ulaşmasına vesile olmuştur.

Doğum tarihi hakkında kesin bir tarihin bulunmadığını bu bölümün başında zikretmiştik. Vefat tarihi alakalı bilgiler ise ilgili kitaplarda mevcuttur. Bu kitaplarda geçen bilgiler ışığında iki farklı tarih karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihlerin ilki h. 749 yılıdır. Suyûtî ve Tahtavî gibi âlimler vefat tarihinin bu tarih olduğunu söylemektedirler.¹⁴⁷ Âlimlerin çoğunluğunun ittifak ettiği tarih budur.

¹⁴⁶ Musul, 1976.

¹⁴⁷ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 428.

Vefat tarihiyle alakalı ikinci görüş ise İbn Hacer’in ortaya atmış olduğu h. 755 yılıdır. Bu görüşü hakkında İbn Hacer “Kaynağını hatırlayamadığım bir bilgi” ifadesini kullanmaktadır. Rivayet zincirindeki kopukluktan ve diğer âlimlerce benimsenmemesinden dolayı bu tarih zayıf olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁸ İbn Hacer Askalânî, *Dureru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sameniye*, 2/33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TAVZÎHU'L-MAKÂŞID VE'L-MESÂLİK Bİ-ŞERHİ ELFİYYETİ İBN-İ
MÂLİK İSİMLİ ESERİN İNCELENMESİ

3.1. *Tavzîh* İsimli Eserin İncelenmesi

Çalışmamızın bu bölümünde *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik* isimli eser ele alınacaktır. *Tavzîhu'l-makâşid* konusu; muhtevası, istişhad yöntemleri, şarihin müellife olan itirazları ve şarihin diğer elfiyye şarihleri arasındaki konumu açısından incelenmiştir.

3.1.1. *Tavzîh*'in Türkiye'deki Yazma Nüshaları

Murâdî'ye ait olan *Tavzîh* isimli eser, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na ait veri tabanında kayıtlı bulunmaktadır. Bu veriler incelendiğinde eserin, Türkiye'de bulunan sekiz farklı kütüphanede on sekiz farklı el yazmasının olduğu tespit edilmiştir. Bu kütüphanelerin dört tanesi İstanbul'da iken diğer dört kütüphanenin bulunduğu iller Konya, Sivas, Bursa ve Manisa olarak görülmektedir. Eser kayıtlarda “*Şerhu'l-Elfiyye*”, “*et-Tavzîh*”, “*Tavzîh fî Şerhi'l-Elfiyye İbn Mâlik*”, “*Tavzîhu'l-Mekâşid ve'l-Mesâlik bi-Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*” ve “*Şerhu'l-Elfiyye li-İbn Mâlik ve Sâlik fî Ahzeni'l-Mesâlik*” gibi beş farklı isimde geçmektedir. Bu eserler karşılaştırıldığında hepsinin de aynı eser olduğu ancak farklı isimlerle kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır. Mezkûr eser, müellifin en çok istinsah edilen eseri olarak da dikkat çekmektedir. Bunun yanında farklı illerdeki kütüphanelerde eserin nüshalarının bulunması eserin ilim meclislerinde tedavül ettiğine de işaret etmektedir. Kurum tarafından nüshaların çoğunun fotoğrafı araştırmacılar için erişime açılmıştır. Bu fotoğraflar sayesinde nüshalar hakkında yorumlama yapılabilmektedir. Araştırmalarımız sonucunda bizde oluşan kanaatleri bazı yazma nüshalarının örnekliği üzerinden zikredeceğiz.

Murâdî'nin vefatından yaklaşık 33 yıl sonra eserin, 782 yılında istinsah edilen bir nüshası mevcuttur. *Tavzîhu'l-makâşid*'in bu nüshası Manisa Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bu kütüphanenin Akhisar Zeynelzade koleksiyonunda 696 numarada yer alan eser 176 yaprak olarak günümüze ulaşmıştır. Başında hamdele kısmı bulunmayan bu nüshada sayfalara göre satır sayısı farklılık göstermektedir. Sayfa düzeni itibarıyla her sayfada İbn Mâlik'e ait üç beyit zikredilmekte olup etrafında kimi zaman yatay kimi zaman dikey bazı sayfalarda ise çapraz bir şekilde şerh metinleri yazılmıştır.

Beyitler yazı tipi olarak şerh kısmına göre daha büyük ve daha açık bir hatla yazılmıştır. Müstensihin hattı gayet okunabilir nitelikte olup elimizdeki tahkikli baskıyla bir fark tespit edilememiştir. Eserin müellifin vefatından kısa bir süre sonra istinsah edilmesi esere olan rağbeti ortaya koymaktadır.¹⁴⁹

Eserin bir başka nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi'nin Laleli koleksiyonunda 03283 numarada yer almaktadır. Bu nüshayı çalışmamıza almamızın sebebi, istinsah tarihi itibarıyla en eski ikinci nüsha olmasıdır. Müellifin vefatından yaklaşık 100 yıl sonra 851 yılında istinsah edilmiştir. Nüsha 249 yaprakтан oluşmaktadır. Her yaprakta 29 satır olacak şekilde yazılan eserin hat olarak karmaşıklığı okuyucunun dikkatini çekmektedir. Kenar boşluklarına müstensihin kendi notlarını da eklemesiyle görüntü olarak daha karmaşık bir hale gelmektedir. Yazım esnasında seçilen hattın zorluğu ile birlikte bu nüsha, mübtedi seviyesindeki okuyucular için zor bir nüsha olarak kendisini göstermektedir.¹⁵⁰

Kronolojik olarak üçüncü sırayı alan nüsha ise Müstensih Ebû Bekir b. Ahmed et-Tavîl es-Seffâhî'nin istinsah ettiği nüshadır. Bu nüsha 23 Şaban 859 yılında tamamlanmıştır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Servili koleksiyonunda 00299 numarada kayıtlıdır. Eser kütüphane kayıtlarında “*Şerhu Elfiyye li-İbn Ümmi Kâsım*” şeklinde geçmektedir. 275 yaprak ve her yaprakta 21 satır olacak şekilde yazılmıştır. Sayfaların kenar boşluklarında tashih notları yer almaktadır. Şerh edilen metin karıştırılmamak amacıyla kırmızı renkle yazılmıştır. Yine aynı renk ile şerhteki bazı kısımların üstü çizilmiştir. Okuyucunun gözünü yormayan açık bir tarzda yazılmıştır. Kitabın kapak kısmında müzehheb bir tarzda süslemeler mevcuttur.¹⁵¹

Kayıtlar incelendiğinde eserin, farklı şehirlerde kayıtlarının bulunması ilgi çekicidir. Müellifin vefatından 100 yıl dahi geçmeden Anadolu coğrafyasında eserin istinsah edilmesi müellifin ve eserinin şöhretine işaret etmektedir. Bunun yanında dönemin ilim merkezlerinden olan İstanbul'da 4 farklı kütüphanede nüshalarının

¹⁴⁹ İbn Ümmü Kasım Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* (Manisa Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 696).

¹⁵⁰ İbn Ümmü Kasım Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 03283).

¹⁵¹ İbn Ümmü Kasım Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* (Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Koleksiyonu, 00299).

bulunması da ilim ehlinin esere olan teveccühünü ortaya koymaktadır. Veri tabanında yer alan nüshaların bir tanesi hariç tamamında araştırmacılar için fotoğraflar da mevcuttur. Ancak çalışmamızı daha fazla uzatmamak adına bu kadar incelemenin eserin konumunu anlama noktasında yeterli olacağı düşüncesindeyiz.

3.1.2. *Tavzîh* Üzerine Çalışma Yapan Muhakkikler

Eser üzerine tahkik çalışması yapan muhakkiklerden birisi Câmiatu'l-Ezher'de Profesör olan Abdurrahman Ali Süleyman'dır. Bu tahkik çalışmasının ilk baskısı Kahire'de 1422/2001 yılında Dâru'l-Fikri'l-Arabî tarafından yayımlanmıştır. Eser üç cilt halinde yaklaşık 1700 sayfa olarak basılmıştır. Muhakkik çalışmasını iki bölüm halinde hazırlamıştır. İlk bölümde müellifin hayatı ve ilmî şahsiyeti hakkında yapmış olduğu araştırmaları serdetmiştir. Müellifin yaşadığı asır, istişad yöntemine dair konular, Kûfe'liler ve Basra'lılar arasında ihtilaflı olan meseleler ve İbn Mâlik ve İbn Mu'ti'nin Elfiyyelerinin kıyaslamasına ait incelemeler bu bölümde verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin tahkik çalışmasını yapmıştır. Muhakkik, çalışması esnasında el yazması nüshaları inceledikten sonra görüşlerin sahiplerine atıflarda bulunmuş ve hadislerin tahririni yapmıştır. Yine eserde geçen istişad içeriklerinin de kaynaklarını belirtmiştir. Bunun yanında eseri başlıklara ayırarak, okunması kolay bir formatta baskıya hazırlamıştır. Ayrıca muhakkik bu eserin “izafet” konusuna kadar yapmış olduğu tahkikle “doktor” unvanını elde etmiştir. Kalan kısmını ise bu doktora çalışmasının üzerine bina etmiştir.¹⁵²

Tavzîhu'l-mağâşid üzerine yapılan bir diğer tahkik çalışması ise Ahmed Muhammed Azûr'a aittir. Bu çalışma ilk olarak Beyrut'ta 1426/2005 yılında Mektebetu'l-Asriyye tarafından basılmıştır. İki kapak arasında üç farklı cildi birleştiren kitap toplamda 1200 sayfa kadardır. Eser tek cilt olarak toplansa da mündemiç olduğu üç cilt için ayrı kapaklar ve cilde dair içindekiler bölümü mevcuttur. Muhakkik, mukaddimesinde bu çalışmayı yaparken iki nüshayı esas aldığını ifade etmektedir. Bu nüshalardan ilki Cezayir'deki Emir Abdulkâdir Üniversitesi'nde bulunan ve Muhammed b. Ali ez-Zemûlî (v. 1068/1657)'ye ait olan nüshadır. Çalışma

¹⁵² İbn Ümmü Kasım Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* thk. Abdurrahman Ali Süleyman, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2001), 1/4.

esnasında bu nüshadan alınan ekler (ص) ya da (في الاصل) rumuzlarıyla ifade etmiştir. Azûr'un esas aldığı ikinci nüsha ise önceki paragrafta tanıtmış olduğumuz Abdurrahman Ali Süleyman'a ait tahkiktir. Muhakkik bu nüshaya ait ekleri (ط) rumuzuyla ifade etmiştir. Çalışması esnasında manayı değiştirecek, konuyla alakalı önemli gördüğü ziyadeliikleri ya da noksanlıkları bu rumuzlarla özellikle belirtmiştir. İbn Mâlik'e ait olan beyitleri koyu ve büyük puntıyla yazarak şerh kısmıyla karışmasının önüne geçmiştir. Yine bu çalışmayı diğer tahkikten ayıran bir başka nokta ise ayetleri kıraat farklılıklarına göre farklı yazı puntolarında yazmasıdır. Ayetleri Kur'ân'daki konumuna göre numaralandırma ve hadislerin Kütüb-ü Sitte'ye göre tahriri de bu çalışmada mevcuttur. Şiirlerden gösterilen şahitlerin istişhad yönleri ve mana kapalı kaldığı zamanlarda açıklayıcı dipnotlar da bu çalışmanın bize sunduğu kolaylıklardandır. Şiirlere ait ta'likler ayrıca *Mu'cemu'l-mufaşşal* isimli eserden de gösterilmiştir. Ayrıca eserin sonunda ayrıntılı bir fihrist de bulunmaktadır.¹⁵³ Daha kapsamlı olduğunu düşündüğümüz için bu çalışmada Ahmed Muhammed Azûr'un tahkiki tercih edilmiştir.

3.1.3. *Tavzîh* 'in Temel Konuları

Eser klasik nahiv kitaplarına olduğu gibi nahiv konularının tamamına yakınına da kapsamaktadır. Ancak *el-Elfiyye* metninin şerhi olması hasebiyle sıralama olarak diğer nahiv kitaplarından farklılık göstermektedir. Konulara bütüncül bir şekilde bakıp zihinde bir şemanın oluşması için konular tablo şeklinde okuyucuya sunulmuştur.

KELÂM	
-	Kelime
-	İsim, fiil ve harf
İSİMLER	
-	Mu'rab ve mebnî
-	Nekra ve mâ'rife
-	Zamirler
-	'Alem
-	İsmü'l-işâre
-	İsmü'l-mevşûl
-	Ta'rif edatıyla ma'rife
-	Mübtedâ'
NÂSİİH HARFLER ve NÂSİİH FİİLLER	

¹⁵³ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 1/8.

- Nâsih fiiller - Nâsih harfler
FÂİL VE NÂİBU'L-FÂİL
- Fâ'il - Naibu'l-fâ'il
FİİLLER
- Mute'addî ve ğayr-ı mute'addî /lâzım fiil - İştigâl - Tenâzû'
MANŞÛBÂT
- Manşûbât (Mef'ûl-u mutlak, Mef'ûl-u leh, Mef'ûl-u fih, Mef'ûl-u meah) - İstiğnâ' - Hâl - Temyîz
MECRÛRÂT
- Harf-i cerler - İzâfet - Yâ-i mütekellime muzâf
FİİL GİBİ AMEL EDENLER
- Maşdarın ameli - İsm-i fâ'ilin ameli
YAPISI BAKIMINDAN İSİMLER
- Maşdarın binası - İsimlerin binası - İsm-i fâ'ile benzeyen sıfat-ı müşebbehe'nin binası
FİİLİN TÜREVLERİ
- Ta'accüb - نعم و بنس'nin kullanımı - Ef'âl-i tafzîl
TEVÂBİ'
- Sıfat - Te'kîd - Atfu'l-beyân ve Atf-ı nesak - Bedel
ÖZEL KULLANIMLAR
- Nidâ ve Münedâ'nın tâbîleri - İstiğâse - Nüdbe - Terhîm - İhtisâs - Tahzîr ve İgrâ' - İsim Fiiller - Tevkîd nûn'u
ĞAYR-I MUNŞARİF
- Ğayr-ı munşarif
FİİLİN YAPISI

- Fiilin i‘rabı - Cezm edatları
BAZI HARFLERİN KULLANIMI
- لو, أما, لولا, لوما ile alakalı konular - الذي و الف لام ile bildirme - Aded - كذا ve كَأَيْنِ ile alakalı konular
SON HARFLERİNE GÖRE KELİMELER
- Hikâye - Muennes - Makşûr ve Memdûd
İSİMLERDE KURALSIZ ÇOĞUL
- Cem-i teksîr - İsm-i taşğîr
KELİMELERİN SONLARINA GÖRE KULLANIMLAR
- Nisbet - Vakf
KELİMEDE SES DEĞİŞİMİ
- İmâle
SARFA DAİR KONULAR
- Taşrîf - Vasl hemzesinin konulması - İbdâl - İ‘lal kaideleri - İdgâm

3.1.4. *Tavzîh*’in Muhtevası

Eser muhteva olarak nahve dair konuları şerh metoduyla ele almaktadır. Çalışmamızda bu konulara ait şerhler genel manasıyla aktarılacaktır.

3.1.4.1. Musannifin Mukaddimesinin Şerhi

Tavzîhu ‘l-makâşid ve ‘l-mesâlik’in mukaddimesi şârihin Allah’a hamd, Rasulüne salât etmesiyle başlar. Eserin asıl gayesinin İbn Mâlik’in *el-Elfiyye* isimli eserinde sınırlı kalan ya da izaha muhtaç olan kısımları açıklamak olduğunu ifade eder. Kendisini böyle bir eser yazmaya iten sebebin ise ilim talebelerinden gelen istekler olduğunu belirtir. Bunun yanında asıl hedefinin ise bu eserle birlikte Allah’ın rızası ve ahiret mutluluğu olduğunu belirtir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Murâdî, *Tavzîhu ‘l-makâşid*, 2005, 1/19.

Şârih mukaddimesini, *Elfiyye* 'nin mukaddime sadedinden olan ilk yedi beytini şerh ederek sürdürür. Bu beyitleri öncelikle mana yönünden ele alır. Metin müellifinin ve şârihin mukaddimelerinde söyledikleri paralellik göstermektedir.¹⁵⁵ Şârihin bu bölümde ilave olarak yaptığı şey ise beyitleri nahiv ve sarf açısından tahlil etmesidir. Mezkûr beyitleri vecihleriyle birlikte irablandırır. Bu bölümde adeta alana olan vukufiyetini ortaya koymaktadır. Beyitlerin görünen yüzünün yanında görünmeyen kısmının anlattıklarını ifade etmektedir. Bunların yanında şerh boyunca kullanacağı bazı ifadelerin ne anlama geldiğini de yine bu bölümde ifade etmektedir.

3.1.4.2. Kelime

Nâzımın manzûmesine başladığı ilk konu “kelâm” konusudur. Şârih de şerhine bu konuyla başlamıştır. Bu konunun mukaddimesine “أَلْكَلَامُ وَ مَا يَتَأَلَّفُ مِنْهُ” başlığını atmıştır. İlgili paragrafta başlıkta neden “يَتَأَلَّفُ” kelimesini kullanıp “يَتَرَكَّبُ” kelimesini kullanmadığını açıklamıştır. Burada te’lif kelimesinin terkîb kelimesinden daha hususi bir manaya işaret ettiğinden söz etmiştir. Te’lif kelimesini, terkîbin manasını ve bunun daha fazlasını ihtiva ettiği için kullandığını belirtmiştir.¹⁵⁶

1- *Kelime*: Nâzımın bu meyandaki ilk beyti şöyledir:¹⁵⁷

كَلَامُنَا لَفْظٌ مُفِيدٌ كَأَسْتَقِيمُ

Bize göre kelâm tıpkı “doğru ol!” kelimesi gibi anlamlı olan lafızdır.

Şârihe göre manzume, bir tanım cümlesiyle başlamaktadır. Yapılan tanım “etrafını câmi, ağyârını mâni” niteliktedir. Nâzım kelâm kelimesini “nefs-i mütekellim mea’l-ğayr” sığasına izafe ederek, bu tanımın nahivcileri adına genel bir tanım olduğunu ortaya koymaktadır. Kelâmı “لفظ” kelimesi ile kayıtlayarak ise yazı, işaret dili, iç ses ve hal dili gibi karşıdakine meramını anlatmaya yarayan hârici yollar dışarıda bırakılmıştır. Yine “مفيد” kaydının getirilmesi de bir amaca matuftur. Bu kayıt kelâm ve lafız olup da bir mana ifade etmeyen kelimeleri dışarıda bırakmak için getirilmiştir. Örneğin “Zeyd” kelimesi kendi başına bir

¹⁵⁵ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 67.

¹⁵⁶ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 1/24.

¹⁵⁷ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 68.

mana ifade etmez. Bu kelimenin bir mana ifade edebilmesi için bir terkibe ihtiyacı vardır. “اِسْتَقِيمَ” kelimesine gelindiğinde ise bazı itirazlar söz konusudur. Çünkü İbn Mâlik diğer bir eseri olan *Şerhu 'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* isimli şerhinde kelâm tanımını yaparken bu son kelimeyi kullanmamıştır.¹⁵⁸ Bundan dolayı akıllarda oluşabilecek vehmin önüne geçmek adına şârih, bazı açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bu kelime tanımını tamamlayıcı bir cümle olmayıp, tanımın şartlarına taşıyan bir örnek olarak beyte alınmıştır. İbn Mâlik *Şerhu 'l-Kâfiye* 'de genel bir tanım yaparken bu eserinde ıstılahî bir tanım yapmıştır. Kelimenin varlığı ıstılahî manaya derinlik katmaktadır.¹⁵⁹ Ayrıca Nâzımın iki tanımını karşılaştırıldığında burada “لفظ” ile ifade ettiği manayı diğer kitabında “قَوْل” ile ifade ettiğini görmekteyiz.¹⁶⁰

- 2- *İsim, fiil ve harf*: Kelâmın sınırlarından sonra nâzımın zikrettiği konu kelâmın kısımlarıdır. Şârih bu bölümde özellikle harf üzerinde yapılan tartışmalara cevap vermektedir. Öncelikle şârih, kelâmın; isim, fiil ve harf olarak üç kısım olabileceğini anlatır. Bunu kelimenin isnatta rükun olup olamayacağı üzerinden anlatır. Kelime eğer isnat esnasındaki iki taraftan birisi ise bu durumda ya fiildir ya da isimdir. Zira cümleler ancak bunlarla kurulabilmektedir. Ancak isnatta rükun değilse bu durumda harftir. Bu varsayım ile birlikte kelimenin üç kısmına ziyade bulunmak ise muhaldir. Bu konu hakkında bir diğer işkal ise beyitte geçen “ثم الحرف” ibaresidir. Burada nâzım harfleri ikinci plana atmış gibi gözükmemektedir. Şârihe göre burada “ثم”, atıf harfi olan “و” yerine kullanılmış olabilir. Yine harfler hem isim hem de fiil için bir umde olduğu için bu harfle dikkat çekmek istenmiş de olabilir. Yine beyitte geçen “كَلِمَ” kelimesi de çoğul bir mana ifade ettiği için, kelâmın kısmının ikiyle sınırlı olamayacağı şârihin öne sürdüğü bir diğer izahtır. Ayrıca bu bölümde ihtirazî bir kayıt olarak “كَلِمَة” kelimesinin “كَلَام” kelimesi ile birbirinin yerine de kullanılabildiğini aktarmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 158.

¹⁵⁹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 1/25.

¹⁶⁰ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 158.

¹⁶¹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 1/28.

Nâzım kelâmın kısımlarını açıkladıktan sonra bunların ayırt edici özelliklerini aktarmaya başlamıştır. İlk ele aldığı kısım isimlerdir. Şârih de buna paralel olarak beyitte zikredilen isimlerin ayırt edici özelliklerini tafsilatıyla açıklamıştır. Bu özellikler: Mecrur olabilmesi, tenvin alabilmesi, nida harfine mahal olması, “elif-lâm” takısı alabilmesi ve kendisine isnad yapılabilmesidir.¹⁶² Şârih bu özellikleri tafsilatıyla birlikte açıklamış ve yöneltilen itirazlara cevaplar vermiştir. Örneğin tenvin, Sibeveyh ve cumhura göre beş kısımdır. Bunlar: Temkîn, tenkîr, ıvâz, mukâbele ve terennümdür. Ahfeş (ö. 615/1218) ise buna altıncı bir kısım olarak “ğâlî”yi eklemiştir. Cumhur ise bu türü terennüm türünün alt başlığı olarak zikretmektedir.¹⁶³

Nâzım fiilin ayırt edici özelliklerini ise şu şekilde sıralar: Muhatap zamiri olan “ت”, müenneslik ifade eden “ت”, muhataplık ifade eden “ي”, ve te’kid ifade eden “ئ”dir. Bunlar ancak fiilim sonuna gelebilen harflerdir. Şârih ise bu konu hakkında bazı kullanımlara dikkat çeker. Örneğin sonuna “ت” harfi gelen her kelime fiil demek değildir. Örneğin “زَحْمَتٌ” kelimesinin sonundaki “ت” irab harekesiyle harekelenmiştir, bu durumda bu kelimeye fiil diyemeyiz. Ya da “لَات” bir harftir. Sonundaki “ت” mebnîlik harfidir. Bu harf de kelimenin fiil olduğunu ifade etmez. Bu bölümde zikredilen diğer konular ise muzârî, mâzî ve emir fiillerinin özellikleridir. Nâzımın nahiv kitaplarında geçtiği üzere ifade ettiği özellikleri şârih, açıklamakla yetinmiş kendi görüşünü ifade eden ya da ziyade sayılabilecek bir eklemede bulunmamıştır. Bu bölümün sonunda ise isim fiiller ve fiiller arasındaki farktan söz etmiştir. “م” harfini muzârî fiil-isim fiil, “ت” harfini ise mâzî fiil-isim fiil arasındaki farkı ortaya çıkaran harfler olarak zikretmiştir.¹⁶⁴

Şârih harflere dair açıklamalar da yapmıştır. Harfleri “ismin veya fiilin alametlerini kabul etmeyen kelimeler” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda harfleri müştereklik bakımından üç örnekle ifade etmiştir. İlki hem isim hem de fiil ile

¹⁶² İbn Mâlik, *Elfiyye*, 70.

¹⁶³ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/29.

¹⁶⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/42.

birlikte kullanılan “هل” harfidir. İkincisi sadece isimlerde kullanılabilen “في” harfidir. Üçüncüsü ise sadece fiillerde kullanılabilen “لم” harfidir.¹⁶⁵

3.1.4.3. İsimler

1. *Mu‘rab ve mebnî*: Şârih bu konuya başlarken öncelikle mu‘rab ve mebnî kelimelerinin iştikâkını açıklayarak başlamıştır. Sonrasında ise bu kelimelerin lügavî ve ıstilahî anlamlarını tanımlayarak konunun anlaşılmasını hedeflemiştir. İ‘râbı, âmile göre kelimenin sonundaki değişim olarak tanımlarken, mebnîliği, i‘râbın kelimenin sonundaki harekeyi değiştirememesi durumu olarak tanımlamıştır. Ayrıca i‘râbın kısımlarını da incelemiştir. Bu bağlamda i‘râbın lafzî kısmını benimsediğine dair görüşünü belirtmiştir.

Şârih, ilk bölümdeki tanımlamalarını yaptıktan sonra ismin mebnî ve mu‘rab olma durumlarına geçmiştir. Şârihe göre beyitte geçen tanım haşr ifade etmektedir. Bundan dolayı bir isim ya mu‘rab ya da mebnî olmak zorundadır. Şârihe göre beyitte öncelikle mu‘rab ifadesinin geçmesi, isimde asıl olanın mu‘rablık olmasından dolayıdır. Bunun yanında isim mu‘rab olmasıyla farklı manalar ifade etmesinin önü açılmaktadır. Eğer isim mebnî olsaydı şârihe göre manalarda karışıklık söz konusu olurdu. Fiillerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Nitekim isim harfe benzerse mu‘rab, fiile benzerse mebnî olmaktadır. Şârih bu bağlamda ismin harfe benzeme yönlerini ele almış ve açıklamıştır. Bunlar ise beş tanedir; vaż‘î, ma‘nevî, isti‘mâlî, iftiḫârî ve ihmâlî.¹⁶⁶ Takip eden beyitler bunların açıklamalarını yapmak üzerine getirilmiştir.¹⁶⁷

İsimlerin i‘râbıyla alakalı bölüm sona erdikten sonra nâzım fiillerin i‘râbına geçmiştir. Şârih de bu meyanda tafsilatlı açıklamalarda bulunmuştur. Tanımlara göre fiilde asıl olan mebnîliktir. Mażî ve emir fiiller asıl olana göredir. Ancak muzârî fiil isme benzerliklerinden dolayı mebnîlikten çıkmaktadır. Burada şârih Kûfe Ekolü’nün bir görüşünden bahsetmiştir. Bu görüşe göre fiillerde de asıl olan mu‘rab olmaktır. Buna gerekçe olarak ise ismin mu‘rablığını gerektiren sebepler fiillerde de mevcuttur demişlerdir.

¹⁶⁵ Murâdî, *Tavzîhu ‘l-maḳāşid*, 2005, 1/40.

¹⁶⁶ Murâdî, *Tavzîhu ‘l-maḳāşid*, 2005, 1/44.

¹⁶⁷ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 71.

Son olarak ise haflerin i‘rabı mevzu bahis edilmiştir. Şârih harflerin mebnî olduğuna dair icmâdan bahsetmiştir. Bütün nahiv âlimleri bu görüş üzere birleşmişlerdir. Ayrıca isim, fiil ve harfler asılları itibariyle sükûn üzere mebnîdirler. Ne zamanki onları mebnîlikten çıkaracak bir sebep zâhir oldu bu durumda mu‘rab olmaya elverişli olanlar mu‘rab olurlar.

Konunun devamında nâzım mebnîlik hallerinin anlatımına geçmiştir.¹⁶⁸ Bunların dört tane olduğunu belirtmiştir. Bu haller sükûn, zamme, fetha ve kesradır. Şârih bu konuyu açıklarken أَنْتَ، أَتَيْنَ، يَا لَرَيْدٍ ve بَعْلَبَكْ gibi kelimeler üzerinden açıklamıştır. Bunların mebnîlik durumlarını ifade etmiştir. Harekelere göre durumları tek tek ele almıştır. Her bir hareke ve sebebinde örnek bir kelime getirmiştir. Takibinde ise hareketlerin nâibi olan durumlardan bahsetmiştir. Bu nâiblik durumu fethada الْأَلْفُ ve الْيَاءُ kesrada الْيَاءُ، fetha ve ن’un hazfî, zammede الْوَاوُ، الْوَاوُ ve الْيَاءُ’dır. Harekeye dair mukaddime denilebilecek bilgileri açıkladıktan sonra “esmâ-i sitte”nin i‘rabı konusuna geçmiştir. Bu konu üzerinde on farklı görüşün olduğunu ancak kendisinin kuvvetli gördüğü iki tanesini zikredeceğini söylemiştir. İlki Sîbeveyh, Fârisî ve Basralıların cumhurunun benimsediği görüştür. Bunlar bu kelimelerin i‘rabının harfteki mukadder bir hareke üzerine olduğunu söylerler. İkinci görüş ise Kutrub (ö. 210/825 civarı), Ziyâdî(ö. 117/735) ve Basralılardan Zeccâcî’nin (ö. 337/949) benimsediği görüştür. Onlara göre bu isimlerin i‘rabı mezkûr harflerledir. İbn Mâlik ilk görüşü benimsediğini kitabında belirtmiştir. Sonrasında ise şârih, esmâ-i sitte’nin örneklerini teker teker ele almıştır. Bu altı isim şunlardır: ذُو، هَنْ، فُو، حَمْ، أَبْ ve أَحْ. Bu isimlerden هَنْ kelimesi bazı ihtilaflar söz konusudur. Kullanımının azlığından ötürü bu kelimeyi esma-i sitte’den saymayıp bu isimleri beşe düşürenler vardır. Ayrıca bu kelimenin lâmel fiili düşürülerek aynel fiili üzerine harekeyle i‘rablandığı kullanımı da mevcuttur. İbn Mâlik de “وَالنَّقْصُ فِي هَذَا الْأَخِيرِ أَحْسَنُ” beytiyle bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Ancak esma-i sitte’nin beşe düşürülmesini kabul etmemektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁸ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 72.

¹⁶⁹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 73.

Nâzımın eserindeki konu takibi akademik formattan farklıdır. Konulara bir üst başlıkla başladıktan sonra bazen sıra takip edilmeyip mezkûr konunun bir başka bölümüne geçiş yapılabilmektedir. Bu geçişler için müstakil başlıklar olmadığı için zaman zaman eserin konu takibini yapmak zor olabilmektedir. Bu duruma örneklerden birisi de müşennânın i‘rabını الف ile aldığı yerlerin anlatıldığı bölümdür. Bu bölümde şârih, müşennânın i‘rabını الف ile alabilmesi için sekiz şart zikretmiştir. Özellikle Ferrâ’ (ö. 207/822)’ya ait dört görüş burada ayrıntısıyla aktarılmıştır. Bu konunun akabinde müşennânın i‘rabının ياء ile olduğu yerlerin anlatımına geçmiştir. Hem nâzım hem de şârih ياء ile olan i‘rabı الف ile olan i‘rabın halefi şeklinde takdim etmişlerdir. İlgili bölümde şârih, kabilelerin kullanımları ve kıraat farklılıklarına da temas etmiştir.¹⁷⁰

Bu konunun akabinde nâzım, çoğul kelimelerin i‘rabına geçmiştir.¹⁷¹ Burada şârih çoğul kelimelerin “cem-i sâlim” ve “cem-i teksir” olarak ikiye ayrıldığını ifade etmiştir. Cem-i sâlim de kendi içinde müzekker ve müennes olarak ikiye ayrılmaktadır. Şârih bunların sıhhat şartlarını ilgili bölümde zikretmiştir. Bu kelimeler merfu‘ olmaları durumunda واو harfi ile i‘rablanmaktadır. Bu bölümde أَفْعُلْ ve فَعْلَاءُ kalıplarının dışarıda tutulduğunu ifade etmiş ve kalıplar özelindeki bilgileri tafsilatıyla aktarmıştır. Bu konunun sonunda ise cem-i müzekker sâlime mülhak olan kelimelerden bahsedilmiştir. Bu kelimeler عَشْرُونَ ve عَالِمُونَ, أُولُو gibi kelimelerdir. Ayrıca bu kelimelere ilaveten حِينَ ve سَيْنَ kelimelerine de bu kısımda değinmiştir. Bunlar hareke ile i‘rab alan kelimelerdendir.¹⁷²

Nâzım, i‘rablarını harekeyle alması gerekirken niyâbî bir harfle alanları nazmettikten sonra, i‘rablarını niyabeten bir başka harekeyle alan kelimeleri anlatmaya başlamıştır.¹⁷³ Şârih bunları dört grupta incelemiştir. İlki fetha yerine kesra ile manşûb cem-i müennes sâlimdir. Bunlara mülhak olan istisna kelimelere de ilk grupta yer vermiştir. İkinci grup ise i‘rablarını sonundaki ن harfi üzere

¹⁷⁰ Murâdî, *Tavzîhu ‘l-makâşid*, 2005, 1/63-67.

¹⁷¹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 74.

¹⁷² Murâdî, *Tavzîhu ‘l-makâşid*, 2005, 1/70.

¹⁷³ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 74.

alanlardır. Bunun örneği **عمران** kelimesidir. Bu kelime fetha ile mecrur olmaktadır. Üçüncü grup ise kendisinde bulunan alemiyet ve ucmelikten dolayı ğayr-ı munşarîf olan kelimelerdir. Dördüncüsü ise Sîrâfî (ö. 368/979)'nin ortaya attığı sonunda و bulunan kelimelerdir. Bu konunun devamında ğayr-ı munşarîf konusunu işlemiştir. Ğayr-ı munşarîfliğin şartları ve ğayr-ı munşarîfliği bozan durumlar sırasıyla incelemiş ve istisna kullanımları bu konu özelinde zikretmiştir.¹⁷⁴

Nâzımın nazmettiği bir sonraki konu ise illetli kelimelerin i'rabı, harfle i'rab ve hazf ile i'rabtır. Burada ı harfî zammeyi, ı 'un hazfî fetha ve sükûnu ve illet harfinin hazfının sükûnu karşıladığı yerler ifade edilir. Bunların her biri örnekleriyle bu bölümde ele alınmıştır. Her ne kadar ismin durumları incelense de kitap üslubu gereği bu bölümde fiilin meczûm ve manşûb halleri de bu başlık altında incelenmiştir. Ayrıca şârih bu bölümde elif-i memdûde ve elif-i maşûde ıstilahî tanımlarını da aktarmıştır. Son olarak bu bölümde kıraat farklılıklarını da belirterek bölümü tamamlamıştır.¹⁷⁵

2. *Nekra ve mâ'rife*: Şârih bu konunun i'rabın hükümleriyle olan alakasından dolayı burada zikredildiğini açıklayarak konuya giriş yapmıştır. Nâzım, nekranın asıl olduğunu düşündüğü için beytine nekra ile başlamıştır. Sonrasında Şârih nekranın iki kısım olduğunu ifade etmiştir. Bu kısımda ta'riflik bildirmeyen “ا” takısı” da anlatılmıştır. Bunu “işaret etme veya sıfat” olarak kullanılan “ا” takısı” olarak ifade etmiştir. Nâzım nekrayı ifade ettikten sonra bunun dışında kalanların mâ'rife olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeden sonra şârih mâ'rifeyi altı kısımda incelemiştir. Bunları muzmer, alem, ism-i işâret, ism-i mevsûl, ذ edatı ve izafet ile tahsîs olarak gruplandırmıştır. Akabinde nekra-i ğayr-ı maşûdeyi açıklamıştır. Konunun devam eden kısmında mâ'rifeliğin derecelerini ele almıştır. Bu sıralamaya göre altı grup mâ'rife ayrıntısıyla incelenmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/74-77.

¹⁷⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/77-84.

¹⁷⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/85-94.

3. *Zamirler*: muttaşıl ve munfaşıl olmak üzere iki başlıkta incelemiştir. Zamirler, “mâ‘rifelerin en mâ‘rifesi olarak tanımlanmıştır.” Örneklerle kullanımları açıkladıktan sonra Zamirlerin mebnîliğin incelemiştir. Burada Zamirlerin mebnîlik sebeplerine temas etmiştir. Bu konularla alakalı spesifik kelimelerin örnekliğiyle konuyu örneklendirmiştir. Sonrasında ise Zamirlerin vasledildiği ve fasledildiği yerleri beyan etmiştir. Başlığın son kısmında ise “nûn-u viķâye” ile alakalı konuları ele almıştır. Bâblara ve kelimelere bitişmesine göre olan örneklikleri uzunca incelemiştir.¹⁷⁷
4. *‘Alem*: Nâzım, mâ‘rifenin kısımlarına ‘alem isimlerle devam etmiştir.¹⁷⁸ Şârih ‘alemi, “müceret bir kullanımla ya da genel kullanımıyla müsemmâsını tayin eden kelime olarak tanımlamıştır.” ‘Alem bu iki müellif tarafından isim, künye ve lakab olarak üç kısımda incelenmiştir. Künye kullanımı isimlerin başına getirilen أَب ve أُم gibi kelimelerdir. Burada şârih isim ve künyenin sadâret hakkından bahsetmiştir. Çünkü lakabı isim ve künyenin yerine geçirmek karışıklığa yol açma ihtimalini barındırır. Şârih burada ismin lakaba izâfe edildiği yerlerden de bahsetmiştir. Örnek olarak “سَعِيدٌ كَزْرٌ” kullanımını vermiştir. Bu kullanımın hem ismin hem lakabın müfret ve aynı kişiye has olduğu durumlarda olduğunu belirtmiştir. Burada şart olarak izafete mâni bir durumun olmamasını belirtir. Mesela ismin başındaki ل mâni sayılan bir sebeptir. ‘Alemi burada “menķûl” ve “mürtecil” başlıkları altında ikiye ayırmıştır. Bu ayrımın kendisi ve kapsamaları hakkında farklı görüşler vardır. Şârih bunları tafsilatıyla izâh etmiştir. ‘Alemin ayrıma gidilen bir başka tarafı müfret ve mürekkebe olması yönüyledir. Şârih müfrede örnek olarak زيد ismini vermektedir. Mürekkebi ise üç kısımda ele almaktadır. İlki terkîb-i isnâd olup örneği “بَرَقَ خُرْجٌ” dır. İkincisi terkîb-i mezc olup örneği “بَعْلَبَكٌ” ‘dir. Üçüncüsü ise terkîb-i izâfe olup örneği “إِمْرَأُ الْقَيْسِ” ‘tır. Bu ayrımların inceliklerini ve i‘rab durumlarını şârih, ilgili bölümde açıklamaktadır. Bu başlık altında nâzımın son

¹⁷⁷ Murâdî, *Tavzîhu ‘l-maķāşid*, 2005, 1/94-107.

¹⁷⁸ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 79.

yer vermiştir. Kabilelere göre ve kıraatlere göre farklı olan kullanımları da bu bölümde açıklamıştır. Bunlara ek olarak Tay kabilesinin ismü'l-mevşûl olarak kullandığı ذو harfini de burada tafsilatıyla incelemiştir. Bir başka nâdir kullanım ise ل takısıdır. Bazı yerlerde bu takı ismü'l-mevşûl olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde bu kullanımın özelliklerini de şerhte bulmak mümkündür. Bu bölüm âid zamîrin i'rabına göre ẖazf olma şartlarının ayrıntısıyla birlikte anlatılmasıyla sona ermiştir.¹⁸²

7. *Ta'rif edatıyla ma'rife*: Şârih konunun mukaddimesinde “ل takısı”nın başındaki الف ile alakalı görüşleri zikretmiştir. İlk görüş Halîl b. Ahmed'in görüşüdür. Kendisine göre الف harfi hemze-i kat'ıdır. Ancak kullanım çokluğundan ötürü okunmadan geçilebilmektedir. Sibeveyh'e göre ise bu zâid bir harftir. Üçüncü bir grup daha vardır ki onlara göre bu edat sadece لام harfinden oluşmaktadır. Şarih, İbn Mâlik'in el-Halîl b. Ahmed'in görüşünü benimsediğini aktarmaktadır. Buna dair yedi farklı kullanımı da örnek olarak şerhine almıştır. Burada incelenen bir diğer konu ل takısının kısımlarıdır. Bunları “ahdî” ve “cinsî” olmak üzere iki başlık olarak şârih kitabına almıştır. Ahdî olana örnek “جَائِي رَجُلٌ فَأَكْرَمْتُ الرَّجُلَ” cümlesini vermiştir. Cinsî olana ise iki farklı ayetle birlikte “أَنْتَ الرَّجُلُ عِلْمًا” cümlesini vermiştir. Bunun akabinde bu takının zaîd olarak geldiği yerlerdeki durumunu belirtmiş ve bunları “lâzime” ve “ğayr ı lazime” olarak iki başlıkta incelemiştir. Buna ek olarak ise bu takıyı alamayan kelimeleri açıklamıştır. Örneğin cümle içinde temyiz mahallinde bulunan bir kelime bu takıyı alamaz. Çünkü temyîz nekra olmak zorundadır. Diğer örnekler ise alem olarak kullanılan يَزِيدُ, فَضْلٌ ve نُعْمَانٌ gibi isimlerdir. Bunlar zarurî bir durum olmadıkça ل takısını almazlar. Son olarak ise izâfet ile 'alem

¹⁸² Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 1/126-154.

olabilen kelimelere temas etmiştir. Bunlar ابن عمر، الزبير ve ابن عباس (r.a) gibi kullanımlardır.¹⁸³

8. *Mübtedâ* ‘: Nâzımın mâ’ rifenin kısımları olarak ele aldığı konunun son başlığı mübtedâ ‘dır.¹⁸⁴ Şârih konunun şerhine tanımla başlamıştır. Mübtedâ ‘yı lafzî amillerden soyutlanmış isim olarak tanımlamıştır. Devamında tanımda geçen “isim” lafzının hem sarîh hem de müevvel ismi kapsadığını ifade etmiştir. Burada mübtedâ ‘nın iki kısım olduğunu ifade etmiştir. İlki Haber ögesi olan mübtedâ ‘dır. İkincisi ise bir merfû ‘ya isnad edilen dolayısıyla Haber ögesinden müstağnî olan mübtedâ ‘dır. Konuyla alakalı ilk iki beyit leff ü neşr i mürettep sanatı vasıtasıyla örnek olarak vermiştir. Mübtedâ ‘nın kullanım şekillerine bir başka örnek olarak istifhâm ve nefy ile olan kullanım anlatılmıştır. Şârih bu konuyu örnekler vasıtasıyla açıklamıştır. Nefy ile kullanıma örnek olarak “مَا قَائِمُ الزَّيْدَانِ” cümlesini vermiştir. İsimlere izâfet edilen kullanıma örnek olarak ise “غَيْرُ قَائِمِ الزَّيْدَانِ” cümlesini vermiştir. Burada fâil olarak tarif edilen ögelerin “sedde mesedde’l-haber” olduğunu ifade etmiştir. Bu öge haber yerine kâim olmuş olur. Bu kullanım için ise üç şartın gerekli olduğunu ifade ederek bunları açıklamıştır. Konunun devamında ise haberi açıklamaya başlamıştır. Haberin iki kısımda incelendiğini söyleyen şârih, İbn Serrâc’ın bunu üçe çıkardığını ifade etmiştir. Bunların ikisi “müfred” ve “cümle”dir. İbn Serrâc’ın eklediği ise müfred ve cümle olmayan câr, mecrur ve zarftır. Bu girişten sonra haberin cümle oluşunun ayrıntılarını incelemiştir. Burada mübtedâ ‘ ve haber cümlesinin mutabkatı, cümlede bulunan Zamirlerin durumu ve hazf ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. İkinci olarak ise haberin müfred oluşunun üzerinde durmuştur. Bunu ise “câmid” ve “müştak” olarak ele almıştır. Bunların ayırım noktasını âid Zamiri olarak ifade etmiştir. Câmid olan haberde âid Zamir yokken müştak olanda vardır. Bu türlerin ayrıntılarını örnekleri ve tafsilatıyla birlikte açıklamıştır. Peşi sıra İbn Serrâc’ın vurguladığı kısma geçmiştir. Burada sadece harf-i cer ile alakalı açıklamalarda bulunmuştur.

¹⁸³ Murâdî, *Tavzîhu ’l-makâşid*, 2005, 1/155-161.

¹⁸⁴ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 86.

Haddi zatında bahsi geçen üç türün hakikî haber olmadığını vurgulamıştır. Son olarak ise ism-i zaman siğasının haber olup olamayacağını tartışmıştır. Haberin türlerini inceledikten sonra isim cümlesindeki genel kaidelere mercek tutmuştur. Burada mübtedâ'nın nekra olamamasının sebeplerini açıklamıştır. Bunun istisnalarını altı maddede ihtisâr ettikten sonra haberin takdîmin câiz ve vâcib olduğu durumları beş başlıkta işlemiştir. Konunun sonunda ise mübtedâ ve Haberin hazf edilebileceği durumları örneklendirme yöntemiyle izah etmiştir.¹⁸⁵

3.1.4.4. Nevâsih

Nâzım, mübtedâ ve haberi inceledikten sonra bunların başına gelen edatları incelemeye başlamıştır. Nesh ediciler olarak ele aldığımız bu edatları yedi başlık altında incelemiştir.

1- Nâsih fiiller:

a) *كان ve kardeşleri*: Bu konuyla alakalı ilk beyitte nâzım *كان* ve kardeşlerinin amelini anlatmıştır.¹⁸⁶ Bunlar ismi naşb, haberi raf etmekedir. Şârih bunları üç başlık altında incelemiştir. İlki izah ettiğimiz ameli şartsız olarak yapanlardır. Bunlar *كان* ve *ليس* arasında bulunan edatlardır. İkincisi ise kendisinde nefy veya şibh cümle durumu bulunan dört edattır. Üçüncüsü ise *ما دام* kullanımıdır. Burada cümle sıra durumundadır. Şârihin açıklamasına göre bu edatlardan *ليس* ittifakla, *ما دام* ise sahih görüşe göre sarfa mahal değildir. *كان* ve bu ikisi dışındaki kardeşleri ise mahaldir. Bu edatların tamamında haberin tevassutunun câiz olduğu da verilen bilgiler arasındadır. Şerhte *ليس*'nin tevassutu konusunun ihtilaflı olduğunu ayrıca belirtmiştir. Nâzım ise bu konuda icmâ olduğunu iddia etmektedir. Benzer tartışmanın *ما دام* özelinde de bulunduğunu şârih ifade etmektedir. Son olarak bu başlık altında bazı edatların nâkıs olarak kullanımı üzerinde durarak konuyu hitama erdirmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/162-176.

¹⁸⁶ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 90.

¹⁸⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/177-186.

b) *Ef'âl-i Muḵârabe*: Şârih konunun anlatımına başlık-içerik değerlendirmesiyle başlamıştır. Bu başlık altında bulunan tüm fiillerin muḵârabe fiili olmadığını ama başlığın taḡlîbî olarak verildiğini ifade etmiştir. Sonrasında bu fiilleri üç başlıkta: Recâ fiilleri (حَرَى, عَسَى ve اِخْلُوقَ), muḵârabe fiilleri (كَادَ, كَرِبَ ve اَوْشَكَ) ve başlama fiilleri (عَلِقَ ve اَنْشَأَ, طَفِقَ, اَخَذَ, جَعَلَ) olarak incelemiştir. Bu fiiller amel etme yönüyle كَان gibi amel ederler. Ancak bu fiillerin haberi, genel olarak muzari' fiil şeklinde gelir. Şârih anlatımına bu fiiller hakkında bilgiler vererek devam etmiştir. Bu bilgilerden birisi عَسَى fiilinin haberinin başına اَنْ gelmesidir. Bu şekilde olan kullanımın yaygın kullanım olduğunu belirtmiştir. Diğer fiillerde de durum bunun benzeridir. Şârih bu fiillerin haberinin tevaşşutuyla alakalı bilgileri de örnekler vasıtasıyla beyan etmiştir. Bu bölümde fiillerin zabtıyla alakalı bilgiler de vermiştir. Sonrasında başlama fiilleriyle alakalı konulara geçmiştir. Nâzım “*Şerhu't-Teshîl*” isimli eserinde bu fiillere هَب ve قَام fiillerini de eklemiştir.¹⁸⁸ Bu fiiller “-e başladı” manasını ifade etmektedir. Şârih bu fiillerden اَوْشَكَ ve كَادَ ‘nin sarfa mahal olduğunu ve çekimlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Sonrasında bu fiillerin kullanımı izah etmiştir. Sonrasında istisna kullanımları da aktararak konuyu hitama erdirmiştir.¹⁸⁹

c) *Ḥuṣṣ ve kardeşleri*: Nâzım bu fiillerin amel etme şekillerini anlatarak konuya başlamıştır. Bu fiillerin mübteda' ve haberin başına geldiğini ve her iki ögeyi de mefûl olmak üzere naşb ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁰ Şârih ise bu konuyu iki başlık altında mülâhaza etmiştir. Bu başlıklar “ḳalbî” ve “ğayr-ı ḳalbî”dir. Ḳalbî olanlar yakîn veya zan ifade eden fiillerdir. Ğayr-ı ḳalbî olanlar ise şayrûret ifade eden fiillerdir. Şârih her ḳalbî fiilin bu ameli yapmayacağını da özellikle belirtmiştir. Bir diğer dikkat çektiği husus ise “أَرَى ve أَعْيَى” gibi fiillerin kesin bilme manasına gelebildiğine dairdir. Bu ilkeyi Kur’ân’dan delillendirmiştir. Bu açıklamaların akabinde ise ḳalbî fiilleri tek tek ele alarak bunların hangi manalara geldiğini, iki

¹⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, 2007, 1/389.

¹⁸⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳâşid*, 2005, 1/193-199.

¹⁹⁰ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 97.

mefûl alıp alamayacaklarını ve kullanım yerlerini örneklerle açıklamıştır. Burada on iki farklı fiili incelemiştir. Bu fiiller arasında en çok جَعَلَ fiilinin üzerinde durmuştur. Bu fiil çokça kullanılan bir fiil olduğu için muhtemel manalarını ele almıştır. Şayrûret manasını tazammun edebildiği gibi kendisinde أَوْجَدَ, أَوْجَبَ ve أَلْقَى manalarının da olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamaların akabinde şayrûret manasını tazammun eden fiilleri ele almıştır. Bunlar صَيَّرَ, أَصَارَ, جَعَلَ, وَرَدَ, أَخَذَ, تَخَذَ ve وَهَبَ'dir. Bu anlatımların peşi sıra “ta’lîk” ve “ilgâ” konularına geçmiştir. İlk olarak bu terimlerin tanımını yapmıştır. Ta’lîki bir engel sebebiyle mezkûr fiillerin lafzen amelden düşüp manen amel etmeye devam etmesi, ilgâ’yı ise bir maniden dolayı olmaksızın mezkûr fiillerin hem lafzen hem de manen amelden düşmesi olarak tanımlamıştır. Kâlbî fiillerin ilgâ’ yapılabileceğine dair bir ihtilaf yoktur, ancak ta’lîkin istifhamla birlikte başka fiillerle de olabileceğini de belirtmiştir. Burada ilgâ’nın câiz, ta’lîkin ise lâzım olduğunu da ifade etmiştir. Bu açıklamalardan sonra ilgâ’nın cümlelerin öğelerinin dizimine göre i’ mâli mi yoksa ilgâ’sı mı câiz ya da hangisi daha râcih konuları üç başlıkta incelenmiştir. İlgili başlıklardan sonra ilgâ’ ile alakalı konular ve nadir kullanım örnekleri şiirler üzerinden ayrıntısıyla anlatılmıştır. Ayrıca şârih bu konuyla alakalı vârid olan farklı görüşleri de serdetmiştir. Sonrasında ise ta’lîkin durumunu anlatmaya geçmiştir. Burada ta’lîke sebep olan altı edat sırasıyla incelenmiştir. Bunlar Kur’ân’dan örneklerle pekiştirilmiştir. Bu konu bağlamında şârih Arapçadaki lafız-mana ilişkisini de üç başlıkta incelemiştir. Devamında ise bu fiillere ait spesifik kullanımlar ele alınmıştır. Son olarak ise bu mefullerin birisinin veya ikisinin birden hâzfedilme durumları câizlik kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁹¹

d) عِلْمٌ ve عِلْمٌ fiilleri haddi zâtında iki fiile müteaddî fiillerdir.

Bu fiillere “ta’diyet hemzesi” eklenince” üç fiile müteaddî olurlar. Şârih bu tanımdan sonra fiillerin kullanımını açıklamıştır. Bu üç fiilden ilki mezkûr hemze eklenmeden önce cümlede fail konumundayken eklenmesiyle birlikte birinci mefûl durumuna gelmiştir. Şârih bu durumu şu örnekle açıklamıştır: “عِلْمْتُ زَيْدًا”

¹⁹¹ Murâdî, *Tavzihu'l-makâşid*, 2005, 1/223-236.

”عَمْرًا فَاضِلًا.” Şârih tanımların ve örneklerin akabinde fiillerin iktisârî ve ihtisârî hazflerinin üzerinde durmuştur. Bu hazfler hakkındaki görüşleri dile getirmiştir. Konunun alt başlıkları altında tek mefûle müteaddî iken başına gelen hemze ile birlikte iki mefûle müteaddî olan fiillerin de üzerinde durmuştur. Bunların kullanımından kısaca bahsetmiştir. Sonuç olarak ise üç mefûle müteaddî olan fiilleri yedi tane olarak belirtmiştir. Bunlar: أَرَى, نَبَأَ, أَنْبَأَ, خَبَرَ, أَخْبَرَ, حَدَّثَ ve عَلَّمَ’dir. Bu fiillere başka fiilleri ekleyen âlimler olmuşsa da şârih tarafından bunlar makbul görülmemiştir. Kâlbî fiillerden أَرَى ve ظَنَّ fiillerinin muzâri ‘ kullanımlarının makbul olmadığını belirterek bu başlığı sona erdirmiştir.¹⁹²

2- Nâsih harfler:

- a) اِنْ يُنْ : Şârihin açıklamasına göre bu harfler de aslında كَان ‘nin kardeşlerindendir. Ancak harf olmaları hasebiyle nâzım bunları ayrıca zikretmiştir. Bu bölümde ilk olarak “مَا النَّافِيَةُ” nin amel durumu üzerinde durulmuştur. Şârih Benî Temîm ve Ehl-i Hicâz arasında bulunan görüş farklılıklarından bahsetmiştir. Ayrıca amel edebilmesi için gerekli olan dört şartı da burada zikretmiştir. Bunun dışında “مَا النَّافِيَةُ”nin haberinin başına لَ ve لَكِن gelmesi gereken yerleri de açıklamıştır. Son olarak ise لَيْسَ ‘nin haberinin başına “ب” gelmesi gereken yerleri örnekleme yoluyla izah etmiştir. Bu bölümün ikinci konusu لَا ‘nın ameli olmuştur. لَا, şayet ismi nekra olursa لَيْسَ gibi amel eder. Bu girişten sonra Müberred (ö. 286/900)’in bu konu hakkındaki itirazlarına yer vermiştir. Bu anlatımı bir örnekle tamamlamıştır. Bu başlıkta son olarak ise لَات ve اِنْ ‘in amel edebilme durumunu ele almıştır. Burada ilk olarak bu edatlar hakkında var olan ihtilaflar söz konusudur. Şârih bu görüşleri serdettikten sonra konunun anlatımına geçmiştir. Konu anlatımı, düz yazı ve şiire göre farklılıkların izah edilmesiyle başlamıştır. Şârih örneklerle bu anlatımı zenginleştirmiştir.

¹⁹² Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 1/237-238.

İsimlerinin hâzif edilerek kullanımının daha yaygın olduğunu ifade etmiştir. Son olarak bu iki edatın kullanım sıklıklarını incelemiştir.¹⁹³

b) *‘ve kardeşleri*: Nâzım konuya başlarken *‘ve* ve kardeşlerini sayarak başlamıştır.¹⁹⁴

Şârih ise bunların kullanımını beyan etmiştir. Amellerinin ismini naşb, haberini raf etmek olduğunu ifade etmiştir. Dil ekollerinin bu edatların amellerine farklı yaklaşımlarını da bu bölümde zikretmiştir. Akabinde ise bu edatların hangi manalara geldiklerini açıklamıştır. Bu bilgilerden sonra edatların kullanımına geçmiştir. Öncelikle *لَيْتَ* kelimesindeki takdîm ve te’hîr durumunu ele almıştır.

Haber zarf olmadığı müddetçe *لَيْتَ* ‘nin haberinin ismine tekaddüm edemeyeceğini bildirir. Sonrasında *لَيْتَ* ‘nin meftûh ve meksûr olduğu yerleri ele alır. Bunları ayrıntısı ve örneğiyle birlikte sıralar. Nâzım meftûh okunduğu yerleri altı olarak vermiştir. Şârih bu bilgilere ziyâde olarak hem meftûh hem de meksûr okunduğu yerleri ifade etmiştir. Bu pasajda *لَمْ يَلْبَسْ* konusu da nâzım tarafından ele alınmıştır. *ا* maddesinin meftûh ve meksûr olması durumuna göre haberin başına gelmesi, bu konunun tanımı ve şartları, ilgili bölümde ayrıntısıyla şârih tarafından incelenmiştir. Ayrıca *لَمْ* harfinin *قَدْ* harfiyle birlikte kullanılması mażinin manasını hal manasına çevireceğini de anlatmıştır. Burada üzerinde durulan bir diğer konu *مَا كَفَأَ* konusudur. *ا* ve kardeşlerinin sonuna bitişen bu harf, amel etmelerini engeller. Bu durum iki başlık altında incelenmiştir. Dil ekollerinin ve âlimlerin görüş farklılıkları burada izah edilmiştir. Bu başlık altında işlenen son konu ise *لَيْتَ* ve *لَيْتَ* ‘nin tahfîfi konusu olmuştur. Tahfîf için gerekli şartlar, tahfîften sonra amel etme durumu ve hangi harfler tahfîfe uğrayabilir? Bunlar birçok örnekle şârih tarafından izah edilmiştir.¹⁹⁵

c) *Cinsini nefyeden* *لَا*: Şârih konunun anlatımına *لَا* harfinin durumunu izah ederek başlamıştır. “Müşterek bir harf” olarak tanımladığı *لَا* ‘nın bazen *لَيْسَ* ‘nin bazen ise

¹⁹³ Murâdî, *Tavzîhu ‘l-maķāşid*, 2005, 1/187-192.

¹⁹⁴ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 93.

¹⁹⁵ Murâdî, *Tavzîhu ‘l-maķāşid*, 2005, 1/199-214.

إنّ'nin ameli ile amel ettiğini belirtir. Sonrasında ٱ gibi amel etmesi için üç şart gerektiğini ifade etmiş ve bunları açıklamıştır. Bunlar isminin nekra olması, ismiyle arasına fâsıla girmemesi ve istiğrak yoluyla cinsini nefyetmesidir. Ayrıca ٱ'nın ismi olmaya müsait kelimeler de üç grupta ele alınmıştır. Bu üç grup şârih tarafından izah edilmiştir. İsmi müfred, mürekkeb ve muzari'ye benzeme durumları tafsilatlandırılmıştır. Bu konu başlığı altında meşhur “لا حول ولا قوة” cümlesi beş vecih üzere anlatılmıştır. Her bir vechin sebebini şârih beyan etmiştir. Bu başlık altındaki bir diğer konu ٱ'nın ismine bitişen sıfat konusudur. Şârih bunun üç şartı olduğunu söyleyerek bunları açıklamıştır. Son olarak ise ٱ'nın başına bitişen istifhâm hemzesi anlatılmıştır. Bu konudaki görüş farklılıkları da şerhte zikredilmiştir. Şârih bu kullanımı şiir üzerinden açıklayarak bu kullanımın az olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶

3.1.4.5. Fiiller

1. *Mute'addî ve ğayr-ı mute'addî/lâzım*: Nâzım konunun anlatımına “mute'addî” ve “ğayr-ı mute'addî” fiilin alâmetlerini zikrederek başlamıştır.¹⁹⁷ Mute'addî fiilin durumunu “الْحَبِيرُ عَمَلَهُ زَيْدٌ” cümlesi üzerinden açıklamıştır. Bir fiilin mute'addî olabilmesi için kendisine bitişmiş maşdar haricine râci' bir âid zamîrin bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Sonrasında mute'addî fiilin bulunduğu cümledeki mefûl'ün -eğer nâibu'l-fâil değilse- fetha üzere naşb olması gerektiğini de izah etmiştir.¹⁹⁸

Şârih anlatımın dışında kalan fiillerin ise lâzım fiil olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda ele aldığı fiillerden ilki “ef'âl-i secâye” olarak ifade edilen fiillerdir. Bu fiiller حَسَنٌ، حَقٌّ، قَبِيحٌ ve قَبِيحٌ'dır. Sonrasında ise افْعَلَّ kalıbının fiillerinin üzerinde durmuştur. Bir başka fiil grubu ise nâzımın ifadesiyle “temizlik ve kirlilik” bildiren fiillerdir. Bunlar da رَجَسَ، نَجَسَ، طَهَّرَ، وَضَعَ، نَظَّفَ ve قَذَّرَ'dır. Nâzımın dikkat çektiği konu manşûb mahaldeki mecrûrun cer eden âmilinin hazf edildiği

¹⁹⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/214-222.

¹⁹⁷ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 102.

¹⁹⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/266.

yerlerdir. Şârih bunları "mağşûr" ve "muttarid" olarak iki başlıkta incelemiştir. Konuyla alakalı olarak “وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ”¹⁹⁹ ayeti de şârih tarafından tahlil edilmiştir. Son olarak ise cümlede zâid durumda bulunan ya da karineden anlaşılabilen mefûllerin hazfîni örnekleriyle açıklamıştır.²⁰⁰

2. *Tenâzu*': Nâzımın fiiller başlığında işlediği konulardan birisi de “tenâzu” konusudur. Konunun açıklamasını ise şöyle yapmıştır: “Şayet iki âmil (fiil ve fiilin amelini yapanlar) tek bir isim üzerinde amelde karşı karşıya gelirse amel etme hakkı bunlardan birisine ait olur.”²⁰¹ Şârih bu konuya örnek olarak “قَالَ”²⁰² ayetini vermiştir. Şârih tenâzu' da iki veya daha fazla âmilin de amellerinin çakışabileceğini belirtmiştir. Sonrasında tenâzu'nun naşb ve merfû' varyasyonlarını ele almıştır. Şârihin temas ettiği bir diğer konu ise tenâzu'nun mutasarrıf bir fiil olmasına gerek olmadığına dairdir. Şerhte İbn Usfûr'un mezkûr fiillerde mutasarrıf olma şartını aradığını ifade eder.²⁰³

Nâzımın ele aldığı bir diğer konu tenâzu'daki fiillerin hangisinin amel ettiğiyle alakalıdır. Beyitte Basralıların cümle içerisindeki mahallen kurbîyetinden ötürü ikinci fiilin amelinin daha evla olduğu görüşünü ifade etmektedir.²⁰⁴ Sîbeveyh'in de aynı görüşte olduğu şerhte ifade edilmektedir. Diğer âlimlerin görüşlerine şârih şerhinde değinmiştir. Örneğin Kûfelîlerin ilk fiilin cümlede ilk zikredilmesinden dolayı amel etmeye daha ehil olduğunu söylemektedir. Bazı âlimler ise iki fiilin de amel hususunda eşit olduğunu, dolayısıyla ikisinin de amel ettirilebileceğini belirtmiştir. Şârih kendisinin Basralıların görüşünü desteklediğini belirtmiştir. Bu bağlamda tenâzu'nun fâilde veya mefulde olma durumlarını ele almıştır. Ögeye göre hangisinin amelin daha evla olduğu farklı görüşler ve örnekler üzerinden şârih tarafından açıklanmıştır. İ' mâl ve ihmâl durumlarını ayrıntılarıyla ifade etmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Nisa 4/127.

²⁰⁰ Murâdî, *Tavzîhu 'l-mağâşid*, 2005, 1/267-271.

²⁰¹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 105.

²⁰² Kehf 18/96.

²⁰³ Murâdî, *Tavzîhu 'l-mağâşid*, 2005, 1/272-276.

²⁰⁴ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 105.

²⁰⁵ Murâdî, *Tavzîhu 'l-mağâşid*, 2005, 1/276-281.

3.1.4.6. Fâil ve Nâibu'l-Fâil

Şârih failler konusuna “isim” ve “müsned-i ileyh” konusunu tanımlayarak başlamıştır. Akabinde bu konuyu iki başlık altında incelemiştir.

1. *Fâil*: Nâzım fâilin tanımına üç örnek cümleyle başlamıştır. Giriş beyti şöyledir:²⁰⁶

الفاعلُ الذي كَمَرُبوَعِي آتَى زَيْدٌ مُنِيرًا وَجْهَهُ نَعَمَ الْفَقَى

Şârih beyitte geçen örnekleri açıklayarak konunun anlatımına başlamıştır. Bu örneklerin ilki “اتى زيد” cümlesidir. Şârihe göre bu örneği nâzım tam fiile örnek olarak vermiştir. İkinci örnek ise “منيرا وجهه” cümlesidir. Bu örnekte ise isme isnâd söz konusudur. İsim fiil görevi görmektedir. Kullanımı göstermek amacıyla buraya alındığını ifade etmektedir. Son örnek ise “نعم الفقى” cümlesidir. Şârihe göre bu örneğin beyitte zikredilmesinin nedeni beyitte hedeflenen uyaktan dolaydır. Çünkü kendisine göre bu örnek, ilk örneğin kapsamındadır. Devamında ise fâilin zâhir veya müstetir olma durumlarını ele almıştır. Ayrıca fâilin fiilden önce ya da sonra gelme durumlarını açıklamıştır. Fiilin olduğu yerde mutlaka fâilin de bulunacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda zikrettiği bir diğer konu ise fiilin başta müfred geldikten sonra fâilin teşniye veya cemî’ gelme durumudur. Bu durumda fiilin müfred olarak geleceğini ifade etmiştir. Bunun “meşhur kullanım”a göre olduğunu ifade etmiştir. Diğer kullanımlara göre ise fiillerin de cemî’ sigada gelebileceğini ifade etmiştir. Bu kullanımı benimseyen nahivciler “أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ” örneğiyle ihticâc etmektedirler. Bu konudan sonra fâilin âmilinin hazf edilme durumlarına temas etmiştir. Bunları câiz ve vâcib olarak ele almıştır. Câiz olanın örneği هل قرأ ؟ sorusuna verilen “زيد” cevabıdır. Burada fiil cevâzen hazfedilebilir. Şârih bu cevapta ortaya çıkabilecek bir işkâle dikkat çekmiştir. O da şudur; bu cevaba bir âmil takdîr edilirken bu isim fiilin faili yerine mübteda'nın haberi de olabilir. Örneğin القارئُ زَيْدٌ denilebilir. Bundan dolayı bu konuya örnek olarak هل قرأ ؟ sorusunun daha iyi bir örnek olacağını düşünmektedir. Vucûben hazfedildiği

²⁰⁶ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 99.

yerin örneği ise bir Kur’ân ayetidir. Bu ayet “وَأَنْ أَحَدًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ” ayetidir.²⁰⁷

Şârih bu ayeti açıklarken sadece takdîrini yapmakla yetinmiştir.²⁰⁸

Nâzımın bu bağlamda ele aldığı bir diğer konu mâzî fiilin sonuna bitişen “تَاءُ التَّائِيَةِ”tir. Şârih bu konuyu da aynı şekilde câiz ve vâcib olmak üzere iki başlıkta incelemiştir. Vâcib olduğu yerleri örneklerle ifade etmiştir. Fâil ister hakîkî müenneş isterse mecâzî müenneş olsun eğer muttasıl bir zamîre isnâd ediliyorsa ت harfinin gelmesi gerekir. Fâil çoğul veya cins ismi olmayıp hakîkî müenneşe olur ve muttasıl bir zamîre isnâd edilirse de ت harfinin gelmesi gerekir. Şârihin câiz olarak yorumladığı yerler ise şöyledir: Eğer fiil munfasıl bir zamîre isnâd edilirse fâil ister hakîkî müenneş isterse de mecâzî müenneş olsun ت harfinin gelmesi câizdir. Bir diğer yer ise fâilin mecâzî müenneş, munfasıl zamîr veya cins isim olarak geldiği yerlerdir. Bu konuyla alakalı olarak araya fasılının girdiği yerler de şârih tarafından gündeme getirilmiştir. Ona göre fasıla لا ile yapılmışsa ت harfinin gelmemesi daha evlâdır, ancak لا dışında bir edatla fasıla yapılmışsa bu durumda ت harfinin gelmesi ehvendir. Şârih bu anlatımının devamında bu konularla alakalı görüş farklılıklarını serdetmiştir. Bu konuyla alakalı üzerinde durduğu bir diğer husus çoğul isimlerdir. Bunları cem-i teksir ve cem-i sâlim bağlamında örneklerle açıklamıştır. Konuyla alakalı görüş farklılıklarını da gündeme taşımıştır. Fâil konusunun son kısmında ise kurallı-devrik cümle kullanımlarını beyan etmiştir. Cümlede asıl olanın fiil-fâil-mefûl sıralaması olduğunu ifade etmiştir.

Mefûlün fâilin önüne geçtiği yerleri ise câiz, vâcib ve mümteni‘ olarak üç başlıkta incelemiştir. Bu bağlamda fâil ve mefûlün i‘râbında iltibâs ihtimali olan yerleri incelemiştir. Son olarak ise mefûlün takdiminin vâcib olması için gerekli olan üç sebebi ele almıştır. Bunların birincisi, cümlenin لا veya إله ile hasredilmesi durumudur. İkincisi, fâilin zâhir olup mefûlün muttasıl bir zamîr olarak geldiği durumudur. Üçüncüsü ise fâilden mefule bir âid zamîrin döndüğü durumlardır. Şârih

²⁰⁷ Tevbe 9/6.

²⁰⁸ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 1/239-242.

bu kaideleri örnekleriyle ve görüş farklılıkları ile birlikte tafsilatlı bir şekilde incelemiştir.²⁰⁹

2. *Nâibu'l-fâil*: Nâzım konuyu ifade ederken ilk beyitte “fâile niyâbet eden mefûlun bih” ifadesini kullanmıştır.²¹⁰ Şârih ise bu durumu fâilin hazfîne bağlamıştır. Konuya mezkûr hazfîn sebeplerini incelemekle başlamıştır. Bu sebepleri lafzî ve ma'nevî olarak iki başlık altında incelemiştir. Akabinde ise fâile nâib olmaya elverişli olan ve elverişli olmayan cümle öğelerini teker teker zikretmiştir. Bu bağlamda mefûlun bih, maşdar, zarf-ı zaman, zarf-ı mekan ve mecrûrun, nâib olmaya elverişli olduğunu ifade etmiştir. Zikrettiğimiz öğelerin nâibu'l-fâil oldukları zamanda fâille alakalı bütün hükümlere tabi olacağını da ayrıca ifade etmiştir. Sonrasında ise fiilin nâibu'l-fâile uygun hale getirirken takip edilecek adımları belirtmiştir. Bunların ilki fiilin ilk harekesinin zamme olması, sonraki adım ise son harfinin harekesinin lafzî veya takdîrî olarak fetħa olmasıdır. Burada istisna olarak muţâvâât için fiile eklenen ziyâde harflerden bahsetmiştir. Fiilin başına eklenen bu ziyade harflerin de zamme ile harekelenmesi gerektiğini ayrıca fiilin ikinci harfinin de zamme olarak kalması gerektiğini ifade etmiştir. Bu başlıklar altındaki arizî durumları da şârih tafsilatıyla açıklamıştır. Bir diğer temas ettiği konu ise fiilin mefûlu ile fiilin fâilinin karışma ihtimalinin bulunduğu yerler olmuştur. Bu varsayımları örnekler üzerinden izâh etmiştir. Sonrasında nâibu'l-fâil olmaya elverişli diğer öğelere ve bunların niyabet edebilme şartlarına geçmiştir. Bu öğelerden ilki zarflardır. Niyâbet edebilmesi için üç şart zikretmiştir. Bu şartları mahdûd bir zaman veya mekân içermesi, mutaşarrıf ve melfûzun bih olmasıdır. Maşdarın şartları ise mutaşarrıf olması, te'kidden mücerred olması ve melfûzun bih veya medlûlun aleyh olmasıdır. Mecrûr için ise sadece tek bir yerde kullanılan ya da kasem ve istisna gibi özel kullanımlara ait bir mecrur olmaması ve ta'lîl için kullanılan bir mecrur olmaması olarak iki şart zikretmiştir. Bu konuda nâzımın dikkat çektiği bir husus daha vardır. Bu husus mefûlun bulunduğu cümlede, maşdar, zarf-ı zamân, zarf-ı mekân ve mecrûrun niyâbet edip edemeyeceğine

²⁰⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/242-249.

²¹⁰ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 100.

dairdir. Basralılara göre bu durum câiz dahildir. Şârih burada Nâzım'ın Kûfe ekolüne mensup olan Ahfeş'e dayandırdığı bir görüşten bahsetmiştir. Bu görüşe göre mefûlun bih'in bulunduğu cümlede diğerleri de fâil niyabetine gelebilmektedir. Son olarak ise iki mefûle müteaddî fiillerin durumundan söz etmiştir. Bu fiilleri *كَسَا*, *ظَنَّ* ve *اخْتَارَ* başlıklarında değerlendirmiştir. Bu fiillerden *كَسَا* 'nin iki mefulünün arasında mübteda' ve Haber ilişkisi yoktur, *ظَنَّ*'nin mefulleri arasında mübteda' ve Haber ilişkisi mevcuttur, *اخْتَارَ* fiilinde ise harf-i cerin düşmesi söz konusudur. Bu fiillerin ilk mefullerinin failin niyabetine geçmesi hususu ittifakla câizdir. Ancak ikinci mefullerinde durum farklıdır. Nâzım *كَسَا*'nin mefulleri arasında iltibas ihtimali yoksa ikinci mefulün nâibu'l-fâil olmasında bir sakınca olmadığını ifade etmektedir. *ظَنَّ*'nin ikinci mefulü için ise nâzım niyabet edemeyeceğini ifade etmiştir. Şârih ise şerhinde bu görüşe itiraz etmiştir. Diğer fiiller için ise meful olamayacaklarını ikrar etmiştir.²¹¹

3. *İştigâl*: Bu başlık altında cümlede kendisinden önce geçen ögeler üzerinde ameli mümkün olan âmiller ele alınmıştır. Bu ögeler mutaşarrıf olan fiil, ism-i fâil ve ism-i mefuldür. Şârih konuyu açıklarken nâzımın beytini gramer ve anlam açısından tahlil etmiş ve takdirler üzerine çıkarımlarda bulunmuştur. Bu çıkarımlar sonrasında “زَيْدًا صَرِيهًا” ve “زَيْدًا مَرُوثًا بِهِ” örnekleri üzerinde durmuştur. Lafzen ve mahallen atıf yapmanın üzerinde farklı örneklerle birlikte durmuştur. Sonrasında ise “muvafakât” ve “hitâm” kavramları özelinde konuyu tartışmıştır. Bazı harflerle alakalı durumları da ifade ettikten sonra naşbın fiil üzerine tercih edilmesine sebep olan üç şartı açıklamıştır. İstisna kullanımları da açıklayarak konunun anlatımını sona erdirmiştir.²¹²

3.1.4.7. Manşûbât

Mef'ûlller eserde beş kısımda incelenmiştir. Her biri için müstakil başlık açılarak örnekler üzerinden ele alınmıştır.

²¹¹ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 1/250-258.

²¹² Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 1/259-266.

1. *Mef'ûl-u'l-muṭlaḳ*: Şârih konunun anlatımına, bu ögeye “mef'ûl-u muṭlaḳ” denmesinin sebebini herhangi bir edat ile kayıtlanmadığından dolayı olduğunu izah ederek başlamıştır. Devamında ise bu ögenin fiilin ḥadeṣ manasını ifade ettiğini açıklamıştır. Nâzımın beyitte “maṣdar” olarak ifade ettiği bu öge “mef'ûl-u muṭlaḳ” kullanımını karşılamaktadır. Şârih bu iki kavramı mantık ilmi açısından da değerlendirmiştir. Ona göre bu iki kavram arasında umumiyyet-mutlak bağı olup her maṣdar mef'ûl-u muṭlaḳtır, ancak her mef'ûl-u muṭlaḳ maṣdar değildir. Şârihe göre fiilin kendisinin veya vasfının manasını pekiştirmede kullanılabilir. Bunun örneklerini ayetlerle açıklamıştır. Konunun devamında ise fiilin kendisinin mi asıl yoksa maṣdarının mı asıl olduğuna temas edilmiştir. Şârih Basra ekolünün görüşünü benimseyerek maṣdarın asıl, fiilin ise ondan türetilmiş olduğunu ifade etmiştir.²¹³

Konunun anlatımı esnasında mef'ûl-u muṭlaḳın hangi amaçlarla kullanıldığı da ele alınmıştır. Şârih bu ögenin te'kid, sayının beyanı ve türünün beyanı için kullanıldığını ifade etmiş ve örneklerle açıklamıştır. Bu bağlamda maṣdarın kısımları da ele alınmıştır. Şârih bu kısımların “müekkid” ve “mübeyyin” olarak ikiye ayrıldığını izah etmiştir. Müekkidin üç kullanımını bulunduğunu anlatan şârih bunları sırasıyla açıklamıştır. İlki fiile murâdif olan bir kelimeyle yapılandır. İkincisi fiilin kökünden türetilen bir başka kelimeyle yapılandır. Üçüncüsü ise alem olmayan bir ism-i maṣdarla yapılandır. Mübeyyin kısmının ise on üç farklı kullanımı vardır. Tüm bu kullanımların ayrıntılı örnekleri şerhte mevcuttur. Konu hakkındaki sözü daha fazla uzatmamak adına mübeyyin kısımlarını tek tek çalışmamıza almayı uygun görmedik. Sonrasında ise maṣdarın ḥazfinin câiz ve vâcib olduğu yerleri izah etmiştir. Son olarak ise fiile benzeyen naṣbedicinin izmârı için beş şartın gerektiğini ve bu şartları açıklamıştır.²¹⁴

2. *Mef'ûl-un leh*: Şârihe göre bu mef'ûl türü fiilin illeti mesabesindedir. Kullanımı için üç şartın gerekli olduğunu ifade eder. Bu şartlar; maṣdar olması, âmîlinin maṣdarın vaktini tahdîd etmesi ve fâillerinin aynı olmasıdır. Bu şartlar

²¹³ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 1/282-283.

²¹⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 1/283-288.

yerine gelmediğinde cümleye talil manası harf-i cerler vasıtasıyla verilir. Nâzım bu konuya temas etmiş, şârih de örneklerle bu durumu açıklamıştır. Bu durumlarla alakalı hangi kullanımın râcih olduğunu belirten açıklamalar da şerhte verilmiştir. Şârih bunları naşbın râcih olduğu yerler, cer harfinin râcih olduğu yerler ve iki kullanımın da eşit olduğu yerler başlıkları altında izah etmiştir. Bu başlıklar bağlamında ل takısıyla kullanım ve bir muarrefe izâfe ile kullanımın da üzerinde örneklerle durmuştur.²¹⁵

3. *Mef'ûl-un fih*: Nâzım Mef'ûl-un fihî “zarf” olarak tabir etmiştir. Ve bu kullanımın zaman ve mekan bildirdiğini ifade etmiştir. Şârih bu konunun furûatıyla alakalı açıklamalarda bulunduktan sonra “دخلت الدار” örneği üzerinde durmuştur. Buradaki manşûb kelimenin naşb olma sebebinin mef'ûl olması hasebiyle mi yoksa zarf olması hasebiyle mi olduğunu tartışmıştır. Bu konu hakkındaki görüşleri serdetmiştir. Bu anlatımın akabinde zarfın âmilinin zâhir ve mukadder olduğu durumları sıralamıştır. Zaman bildiren zarflarla alakalı son olarak bir ayırmadan bahsedilmiştir. Zaman bildiren zarfların “mübhem” ve “ma'dûd” olarak ikiye ayrıldığını ifade ederek bunları örneklerle açıklamıştır.

Şârih zaman bildiren zarfları açıkladıktan sonra mekan bildirenlerin anlatımına başlamıştır. Burada mekan bildiren zarfın ancak mübhem kullanımlarda olabileceğini ifade etmiştir. Bunların üç kısımda açıklamıştır. İlki cihet bildirenler, ikincisi mesafe bildirenler, üçüncüsü ise şârihin tabiriyle “ism-i hâdeş” olanlar. Üçüncü kullanıma örnek olarak مَرْمَى ve مَذْهَب örneklerini vermiştir.²¹⁶

4. *Mef'ûl-un meah*: Şârih mef'ûl-un meahı “واو manasındaki و harfinden sonra gelen manşûb isim” olarak tanımlamıştır. Devamında ise âmilinin ya fiil ya da şibh-i fiil olduğunu örneklerle açıklamıştır. Ayrıca Sîbeveyh'in mef'ûl-u meahı ma'nevî âmilin amel etmeyeceğine dair görüşünü burada zikretmiştir. Bunun yanı sıra Abdulkâhir Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) mef'ûl-u meahı naşb eden edat و harfidir görüşünü de bu pasajda değerlendirmiştir. Konunun

²¹⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 1/289-291.

²¹⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 1/292-295.

devamında ise naşb eden edatın takdim etmesi ve te'hîr etmesini açıklamıştır. Bununla ilgili görüşleri sıralamıştır. Sonrasında ise كيف ve ما ile oluşturulan istifhâm cümlelerine verilen cevap cümleleri üzerinde durmuştur. Burada yapılan atıfların merfû' mu yoksa manşûb mu olması gerektiğini üç maddede incelemiştir. Son olarak ise mef'ûl-un meahın âmilinin hazf edilebilme durumlarını açıklayarak konuyu sonlandırmıştır.²¹⁷

5. *İstisnâ'*: Şârih *istisnâ'*yı “لَا ya da kardeşlerden birisiyle tahkikî olarak ya da takdîri olarak hariç tutmaktır” diye tanımlamıştır. Açıklamasında ise tahkikî olarak hariç tutmanın *istisnâ'*nın muttaşıl türüne, takdîrinin ise munkaṭı' türüne işaret ettiğini beyan etmektedir. Şerhte öncelikle bu iki tür ele alınmıştır. Devamında ise *istisnâ'*nın naşb olma durumunu üç kısımda incelemiştir. Bunlar naşb olması vâcib olan yerler, nasb olmaması câiz olan yerler ve nasbı câiz olan yerlerdir. Akabinde bunları örnekler üzerinden tafsilatıyla açıklamıştır. Şârih burada “müsteṣnâ'nın âmile göre i'râb alması hakkındaki görüşleri de zikretmiştir. Basralılar bunun sebebinin müsteṣnâ' minh”den bedel olduğunu söyler, Kûfeliler ise atıf olduğunu ifade etmektedir. Yine diğer âlimlere göre farklı görüşleri bu bağlamda zikretmiştir. Müsteṣnâ'nın i'râbıyla alakalı temas edilen bir diğer konu ise menfî cümledeki müsteṣnâ'nın i'râbıdır. Şârih bu cümledeki müsteṣnâ'nın iki i'râbı olduğunu ifade etmektedir. Bunların ilki naşb olmasıdır. Şârih bunun tercih edilen görüş olduğunu belirtir. İkincisi ise bedel olarak alınıp ona göre i'râblanmasıdır.²¹⁸

Nâzım muttaşıl ve munkaṭı' kısımlarını açıkladıktan sonra müferrağ kısmının anlatımına geçmiştir. Müferrağ, menfî cümlede müsteṣnâ'nın zikredilip müsteṣnâ' minhin zikredilmediği durumlara verilen isimdir. Açıklamada bu kısımdaki *istisnâ'* cümlelerinin i'râbının âmilin durumuna göre olacağını ifade etmektedir. Bu açıklamaların akabinde لَ nin cümlede müstesna veya te'kid manasına da gelebileceğini ifade etmektedir. Bu durumlardaki i'râbıyla alakalı açıklamalar da bu bölümde mevcuttur.²¹⁹

²¹⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳâşid*, 2005, 1/296-299.

²¹⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳâşid*, 2005, 1/300-301.

²¹⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳâşid*, 2005, 1/301-305.

Bu konuda bahsi geçen bir diğer konu istiṣnâ' edatlarıdır. Bu bağlamda ilk olarak “غير” kelimesi ele alınmıştır. Şârih öncelikle غير kelimesinin sâir cümlelerdeki kullanımlarından bahsetmiştir. Sonra konuyu istiṣnâ' cümlesindeki kullanımıyla hususileştirmiştir. Burada غير kelimesinin kendi i'râbıyla alakalı üç i'râbdan bahsetmiştir. Bunlar ilk paragrafta zikrettiğimiz i'râb durumlarının aynısıdır. غير buralarda müsteṣnâ'nın i'râbını alır. Kendisinden sonra gelen kelime ise kendisine izâfe edilerek mecrur olur. Bu bağlamda إلا ve غير nın kullanımlarıyla alakalı benzerlikleri ve farklılıkları tafsilatıyla açıklamıştır. إلا yerine geçen ikinci edat ise سوى kelimesidir. Öncelikle bu kelimenin farklı kullanım ve hatlarından bahsetmiştir. Sonrasında kullanımının غير ile aynı olduğunu ancak سوى'nin daha çok zaman ve mekan ifadelerinde kullanıldığını belirtmiştir. Bir diğer fark ise سوى'nin i'râbını takdîrî olarak almasıdır. Tüm bunlarla alakalı teferruatlı konular ve görüşler bu pasajda şârih tarafından zikredilmiştir. إلا yerine geçen diğer edatlar ise ليس ve لا يكون dür. Bunlarla kurulan istiṣnâ' cümlelerinde müsteṣnâ' Haber konumunda olur ve ona göre i'râblanır. Şerhte bunların isimleriyle alakalı ayrıntılar da verilmiştir. Diğer grup istiṣnâ' edatları ise عدا ve خلا'dır. Bunlar kendilerinden sonra gelen müsteṣnâ'yı hem mecrûr hem de manşûb edebilirler. İki kullanımın da câiz olduğu şârih tarafından belirtilmiştir. Ancak خلا'nın kullanımında manşûb etmesinin râcih görüş olduğunu belirtmiştir. Şârih bu iki edatın ما المصدريّة ile kullanımını da anlatmıştır. Bu kullanımda müsteṣnâ' manşûb olur. Çünkü ما المصدريّة harflerin başına gelemmez. Şârih bundan dolayı bu iki edatın harf mevzisinde kullanılamayacağını ifade etmektedir. Mezkûr sebebe yapılan itirazlar ve ما المصدريّة hakkındaki farklı görüşler ve bu görüşlerden tezahür eden kullanımlar bu bölümde zikredilmiştir. إلا'nın yerine geçen son edat olarak حاشا ele alınmıştır. Nâzım tarafından zikredilen bu edat şârih tarafından incelenmiştir. Bu edatın da hem mecrûr hem de manşûb edebileceğini

belirtmiştir. Ayrıca bu edatın başına ما المَصْدَرُ gelemeceğini ifade etmiştir. Son olarak ise bu edatın kabilelere göre farklı kullanımları üzerinde durmuştur.²²⁰

6. *Hâl*: Nâzım hâlin tanımını yaparak konuya başlangıç yapmıştır. Şârih ise nâzımın tanımının neleri câmi ettiğini neleri ağıyâr kabul ettiğini açıklamıştır. Sonuç olarak hâl, cümlede umde olmayan, fâilin durumunu belirten ve devamlı surette manşûb olan kelimedir. Şârih, nâzımın *Şerhu'l-Teshîl* isimli kitabında şayet âmili menfî olursa hâlin zâid harfî cer ile mecrûr olabileceğini ifade ettiğini belirtmiştir. Nâzım girizgâhın ardından hâlin şartlarını aktarmıştır. Bunlar hâlin genellikle müştak ve lazimî olmayan fiilde geldiğidir. Şârih bu şartların tağlîb cihetiyle zikredildiğini izah edip aksine dair örnekleri bu bölümde zikretmiştir. Ayrıca câmid kelimelerden oluşan farklı hâl kullanımlarını açıklayarak eserine almıştır. Harf-i ta'rif ile kullanılan hâl kelimelerinde ise sıfatla karışmaması adına nekralığına hükmedileceğini belirtmiştir. Burada cumhurun görüşünün bu olduğunu ifade etmiştir. Bağdadî ekolüne mensup âlimler ise buna gerek olmadığını ma'rife de gelebileceğini ifade etmiştir. Kûfe ekolüne mensup olanlar ise kendisinde şart manası varsa sureten ma'rife gelebilir demişlerdir. İzâfetle gelen hâllerin ise te'viline işaret etmiştir. İlgili bölümde mef'ûlden yapılan hâlle alakalı dört farklı görüş zikretmiştir. Akabinde bunları açıklamıştır. Bu açıklamalar esnasında hâlin maşdar olarak gelebileceğini ifade ederek Kur'an'dan bunu delillendirmiştir. Hâl ile alakalı diğer şaz görüşleri ve farklı kullanımları bu bölümde ayrıntısıyla zikretmiştir.²²¹

Nâzım hâli anlattıktan sonra “şâhibu'l-hâl”in anlatımına geçmiştir. İlk olarak genelde ma'rife ya da izafet ile tahşîs edilmiş olduğunu belirtmiştir. Şârih ise kullanmış olduğu “genellikle” kelimesinin ayrıntılarını açıklayarak başlamıştır. Devamında ise menfî ya da istifhâm cümlesinde kullanıldığı durumları aktarmıştır. Bu bağlamda şâhibu'l-hâlin merfû', manşûb ve mecrûr halde gelebileceğini ifade ettikten sonra bu hallere olan tekaddümünü görüş farklılıklarıyla birlikte açıklamıştır. Şâhibu'l-hâlin câmid olup kendisinde

²²⁰ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/305-315.

²²¹ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/316-324.

müştağ manası bulunduğunda hâlin âmilinin üzerine tekaddümüne ise on bir madde saymıştır. Şâhibu'l-hâlin mecrûr haline ayrıca bir parantez açılmış olup Şârih burada muzâf ve muzâfun ileyhe hâl olmasını üç başlıkta açıklamıştır. Tavassuṭun câiz olduğu yerleri de bu bağlamda iki başlıkta ele almıştır. Âlimlerin tavassuṭu hakkındaki görüşlerini bu kısımda toplamıştır.²²²

Nâzım, şâhibu'l-hâlin anlatımından sonra spesifik konuların anlatımlarını sıralamıştır. Bunlardan ilki hâlin teaddüdü ikincisi ise hâlin tefrikidir. Bunları ikişer başlıkta misallendirerek anlatmıştır. Bir diğer konu ise hâlin kısımlarıdır. Hâli, “mübeyyine” ve “müekkide” olarak iki kısma ayırmıştır. Ferrâ ve Müberrid’in müekkide ayırımına itiraz ettiklerini de burada ara cümle olarak ifade etmiştir. Müekkideyi de âmilin te’kidi ve cümlelerin te’kidi olarak iki başlıkta incelemiştir. Sonrasında ise hâlin müfred ve cümle olarak gelmesi üzerinde durmuştur. Özellikle cümle olarak gelmesini geniş bir anlatımla okuyucuya sunmuştur. Son olarak ise hâlin hazfî ile alakalı durumları açıklayarak bu konunun anlatımını sona erdirmiştir.²²³

7. *Temyîz*: Nâzım konunun anlatımına temyîzin tarifıyla başlamıştır. Temyîzi, من harf i cerinin tebyîn manasını içeren, nekra bir cins isim olarak ifade etmiştir.²²⁴ Şârih ise bu kavramları açıklayarak konuya başlamıştır. Burada Kûfelilerin temyîzin ma’rife de olabileceğine dair görüşünü de zikrederek açıklamıştır. Sonrasında ise temyîzle alakalı bir ayırma gidilmiştir. Bunlardan ilki “müfred” ikincisi ise “cümle”dir. İlk temyîz isimdeki kapalılığı ikincisi ise cümledeki kapalılığı açıklar. Bunlarla alakalı örnekler bu kısımda verilmiştir. Sonrasında ise mecrûrun temyîzi ile alakalı meseleler üzerinde durmuştur. Özellikle isim tamlamasının temyîzi ile alakalı durumları teker teker ele almıştır. Bu bağlamda ef’âl-i tafzîlin ve teaccub sigasının temyîzleri üzerindeki tartışmaları da ele almıştır. Son olarak ise temyîzin âmiline olan tekaddümü ele alınmıştır. Nâzım eğer âmil mutasarrıf bir fiil değilse tekaddümünün câiz olmayacağını

²²² Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/324-327.

²²³ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/327-337.

²²⁴ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 114.

ifade etmiştir. Bu kâideye göre câiz olan ve câiz olmayan durumlar son kısımda ayrıntılarıyla incelenmiştir.²²⁵

3.1.4.8. Mecerûrât

Eserde bu konu iki başlık üzerinden ele alınmıştır. Bu başlıklar şöyledir:

1. *Harf-i cer*: Nâzım konunun başlangıcında yirmi harf-i cer saymıştır. Bunların on yedi tanesi ismi cer ederken üç tanesi (حاشا, خلا, ve عدا) fiil olarak da kullanılmaktadır. Şârih giriş mahiyetinde bilgiler verdikten sonra bazı harf-i cerlerle alakalı özel durumları anlatmaya başlamıştır. Öncelikle لَعَلَّ، كَيِّ ve مَنِّ'nin kullanımlarını açıklamıştır. Bu harflerin hangi durumlarda cer edebileceğini ve hangi kabilelerin kullanımında cer edatı olduklarını örneklerle açıklamıştır. Bu bağlamda بَلَّ، لَات، هَاءُ التَّنْبِيْهِ، لَوْلَا ve لَوْلَا'nin de harf-i cer olduğunu iddia eden âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Devamında ise harf-i cerlerin cer etme durumuna göre ikiye ayrıldığını belirtmiştir. İlk grup harf-i cerler isimleri zâhir ismi cer ederler. İkinci grup harf-i cerler ise hem zâhir hem de muzmer ismi cer edebilirler. İlk grupta yer alan harfler لَعَلَّ، كَيِّ ve مَنِّ'dir. İkinci gruptakiler ise bunların haricindekilerdir. Sonrasında ise مَنَّ، مَنَّ ile alakalı bilgiler vermiştir. Bunların zamanla alakalı isimleri cer ettiğini belirtmiştir. رُبْ alakalı olarak ise bunun genelde nekra isimleri cer ettiğini ifade etmiştir. Bu kısımda رُبِّ'nin ifade ettiği manayla alakalı yorumları da zikretmiştir. Devamında kasem ifade eden kullanımları da anlatmıştır. Bir diğer ele aldığı kullanım ise كَافْ harfinin kullanımı olmuştur. Bu harfin nefs-i mütekellim ve muhatab zamîr sığalarındaki kullanımını açıklamıştır.²²⁶

Nâzım özel kullanımları açıkladıktan sonra harf-i cer olarak kullanılan bazı harflerin muhtemel manalarını açıklamaya geçmiştir. İlk ele aldığı harf مَن harfi olmuştur. Şârih bu harfte üç muhtemel mananın var olduğunu söyledikten sonra bunları açıklamaya başlamıştır. Bunlar; teb'îz, beyaniyye ve ibtidâu'l-

²²⁵ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 1/338-344.

²²⁶ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 1/345-349.

ğayedir. Bunları örnekleriyle açıkladıktan sonra من harfinin zâid olduğu iki durumu ele almıştır. Bunlardan ilki menfi ya da istifhâm bildiren bir kelimadan sonra gelirsedir. İkincisi ise mecrûrunun nekra olduğu zamanlardır. İkinci olarak ise intihâu'l- gâye manasına gelen harfî cerleri ele almıştır. Bunların حتى, حتى ve إلى olduğunu ifade etmiştir. Akabinde bunların kullanımını ve bu kaideye itiraz eden âlimlerin görüşlerini sıralamıştır. Bu bağlamda verdiği bir diğer bilgi ise ب ve من harf-i cerlerinin ifade ettiği bedel manasıdır. Bunları ayetlerden örneklerle açıklamıştır. Sonrasında لام harf-i cerinin milkiyet, ta'lîl ve ta'diyet manaları üzerinde durmuştur. Her birini örneklerle okuyucunun zihninde pekiştirmiştir. Bir diğer üzerinde durduğu konu ise ب harfinin muhtemel manalarıdır. Bunlar; istiâne, ta'diyet, 'ivaz, ilşâk, مع manası, من manası, عن manası, في manası ve isti'lâ manasıdır. Bunlarla alakalı geniş bir malumatı eserinde zikretmiştir. Birden çok manaya muhtemel olan bir diğer harfî cer ise عن harf-i ceridir. Şârih bu harfî en çok mûcâveze manasında kullanıldığını ifade eder. صدّ ve أَعْرَضَ fiillerinde gerçekleştirdiği ta'diyet görevinin de bu manadan dolayı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu harf على ve بَعْدُ'nin manalarını da ifade etmekte kullanılmıştır. كاف harfinin ise ta'lîl ve benzerlik anlamının bulunduğunu ayrıca zâid olarak da gelebildiğini bazı şiirlerde ise bizzat isim olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Bizzat isim olarak عن كذا ve على'nin de kullanılabildiği bu bağlamda zikrederek örneklerle bunu delillendirmiştir.²²⁷

Şârih من ve مذ ile alakalı üç kullanım durumunu da açıklamıştır. Bunlardan ilki cümlede müfred isim olarak geldikleri haldir. İkincisi cümle olarak geldiği haldir ki çoğunlukla fiil cümlesi olarak gelirler. Sonuncusu ise

²²⁷ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 1/349-364.

harf-i cer olarak geldikleri yerlerdir. Bu üç halle alakalı dil ekollerinin görüşlerini de bu açıklamanın akabinde sırasıyla vermiştir.²²⁸

Nâzım konunun devamında harf-i cerlere bitişen ما harfi ele almıştır. Öncelikle عن, من ve ب'ye bitiştiği kullanımlar üzerinde durmuştur. Şârih bitişen bu harfin amellerini etkilemediğini ayetler üzerinden delillendirmiştir. Ancak ب'nin bazı şiir kullanımlarında amelden düştüğünü ve sebep bildiren bir harf ifade ettiğini söylemiştir. Yine bu ما'nın رُبُّ, بعد, كاف'in de sonuna bitiştiğini kimi durumlarda amelini etmediğini kimi durumlarda ise amelden düşürdüğünü örnekler üzerinden açıklamıştır. Bu anlatımdan sonra زُب'nin hazf edildikten sonra gelen بل harfinin ismi mecrûr ettiği ve yine واو'nun hazf edildikten sonra gelen ف harfinin mecrûr ettiği kullanımlar da burada zikredilmiştir. Bu konu bağlamında زُب'nin hazfinden sonraki kullanımlar "muttarid" ve "gayr-ı muttarid" olarak iki başlıkta incelenmiştir. Şârih muttarid kısmına on iki farklı örnek vererek bu konunun anlatımını sona erdirmiştir.²²⁹

2. *İzâfet*: Nâzım konunun anlatımına kelimenin sonundaki ن harfini anlatarak başlamıştır. Bu harfin hangi hallerde düştüğünü ve i'râbta ne ifade ettiğine gönderme yapmıştır.²³⁰ Şârih ise bu kapalı göndermeleri açarak ayrıntıları ifade etmiştir. مسكين ve سين gibi kelimelerde sonundaki ن harfinin düşmediğini belirtmiştir. Ayrıca ة harfinin de izâfette düşebileceğini örnekler üzerinden anlatmıştır. Sonrasında ise izâfetin anlatımına geçmiştir. Öncelikle izâfetle alakalı iki ayrımdan bahsetmiştir. İlk ayrımda izâfeti üç kısma ayırmıştır. Bu ayrımı mukadder harf-i cerler üzerinden yapmıştır. İlk kısımda mukadder bir من harfi, ikinci kısımda mukadder bir في harfi, üçüncü kısımda ise mukadder bir لام harfinden bahsetmiştir. Bu ayrımlar hakkındaki görüş farklılıklarını şârih ayrıntılı bir biçimde işlemiştir. Sonrasında ise ikinci bir başka izâfet ayrımı olan

²²⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/364-367.

²²⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 1/366-374.

²³⁰ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 117.

“lafzî” ve “ma‘nevî” türlerine temas etmiştir. Ma‘nevî izâfette muzâf ve muzâfun ileyh arasındaki bağı şayet muzâfun ileyh nekra ise tahşîş ile, eğer muzâfun ileyh ma‘rife ise ta‘rîf ile ifade etmiştir. Manaya olan katkısından dolayı bu isimle isimlendirildiğini de açıklamada belirtmiştir. Lafzî izâfette ise muzâfin muzâri‘ fiile benzeme durumunu ele almıştır. Eğer muzâf “يُفَعِّلُ” kalıbına benziyor ve kendisinde hâl veya istikbâl manası varsa kurulan izâfetin sadece lafızda bir tahfiflik ifade edeceğini ifade etmiştir. Bu izâfet ise lafza olan katkısından dolayı bu isimle isimlendirilmiştir. Burada ism-i fâil, ism-i mefûl ve sıfat-ı müşebbehenin de muzâf olma durumlarında lafzî izâfete örnek olacağını belirtir. Nâzım da beyitte bunlarla alakalı örnekler vermiştir. Ayrıca bu ayrımın “maḥẓa” ve “ḡayr-ı maḥẓa” olarak da isimlendirildiğini belirtmiştir. Nâzım *Teshîl* isimli kitabında üçüncü bir kısımdan bahsetmektedir. Bu kısma ise “şibh-i maḥẓa” ismini vermektedir.²³¹ Şârih bu kısmın yedi farklı kullanımını şerhte zikretmiştir. Ayrıca nâzımın değinmediği iki kullanıma da işaret etmiştir. Bunlar; ta‘rîf edatı kabul etmeyen kullanımlar رُبُّ رَجُلٍ gibi, diğeri ise kuvvetli kapalılıktan dolayı ta‘rîf kabul etmeyenlerdir. غَيْرٌ ve مِثْلٌ gibi. Bu bağlamda şârihin dikkat çektiği bir diğer konu ise lafzî izâfette muzâfin başına ال takısı alabileceği meselesidir. Örneğin الْجَعْدُ الشَّعْرُ şeklinde bir kullanım olabilir. Bu durumun teşniye ve cem‘ kullanımlarında da geçerli olduğunu örneklerle belirtmiştir. Sonrasında ise özel kullanımlar üzerinden bazı istisnaları açıklamıştır.²³²

İzâfet ile alakalı genel kaideler açıklandıktan sonra spesifik kullanımlara geçilmiştir. Burada nâzımın ilk işaret ettiği konu muzâfin olabilme durumudur. Bunun için muzâfin yokluğunda muzâfun ileyhin manasını karşılaması ya da muzâfin haẓf edilebilmesini şart koştuğunu ifade etmiştir. Bunu dört başlık altında incelemiştir. Sonrasında ise daima surette izâfet ile kullanılan bazı isimlere işaret etmiştir. Bunların iki grup olduğunu ilk grubun hem lafzen hem manen buna ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Bu

²³¹ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerḥu’t-teshîl*, thk. Abdurrahmân Seyyid (Dâru Hicr, 2007), 3/223.

²³² Murâdî, *Tavzîhu’l-maḥāşid*, 2005, 1/375-384.

isimlere örnek olarak ise *حمادى*, *فصارى* ve *لدى* kelimelerini örnek olarak vermiştir. İkinci grubun ise sadece manen buna ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Bunların *بعض*, *كُلّ* ve *أَيّ* gibi kelimeler olduğunu söylemiştir. Bu konu bağlamında izâfete mülazemeti bulunan kelimeleri üç grupta incelemiştir. Bunların ilki muzmer isme mülazemeti olanlar, ikincisi zâhir veya muzmer isme mülazemeti olanlar sonuncusu ise cümleye mülazemeti olanlardır. Üçüncü grupta *حيث* ve *إِذْ* kelimeleri üzerinde durmuştur. Bunları örnekleriyle tafsilatlı bir biçimde açıklamıştır. İlerleyen sayfalarda ise *حين* kelimesinin mâzî ve muzâri fiillerin başına geldiği durumları ele almıştır. Bu durumdaki fiillerin i'râbını tartışmıştır. *إِذْ* kelimesi üzerinde de ayrıca mülâhazalarda bulunmuştur. Şiirlerde geçen farklı kullanımları da açıklayarak bu bahsi kapatmıştır.²³³

Konunun son bölümünde şârih, muzâfın hazfının üzerinde durmuştur. Şayet muzâfın hazfedilirse ya lafzı terkedip sadece manasına ya da sadece lafzına niyet edileceğini aktarmıştır. Bunların i'râbını örnekler üzerinden ayrıntısıyla açıklamıştır. Devamında ise hangi muzâfların hazfedilebileceğinin üzerinde durmuştur. Son olarak ise nefis-i mütekellim yâ'sına izâfeti anlatmıştır. Bu izâfet türünü anlatırken sondaki *ي* harfinin i'râbları üzerinde durmuştur. Bunların sayısının dört olduğunu ifade ederek görüşleri ve görüşlerin sahiplerini zikretmiştir. Bu bağlamda *دِي* ve *إِخْتَلِي* kelimelerini de incelemiştir. Son olarak ise ism-i maqşûr, ism-i mengûş, teşniye isimler ve çoğul isimlerin sonuna bitişen *ي*'nin kullanımlarını ele almıştır. Bunları örnekler üzerinden açıklayarak izâfet konusunun anlatımını sona erdirmiştir.²³⁴

3.1.4.9. Fiil Gibi Amel Edenler

Eserin bu başlığının altında fiilin ameliyle amel eden edatlar işlenmiştir.

1. *Maşdarın ameli*: Şârih konunun girişinde maşdarın müte'addî ve lâzım olma gibi hususları da tazammun edecek şekilde fiilin ameliyle amel edebileceğini

²³³ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/384-397.

²³⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/404-414.

ifade etmiştir. Bu girişten sonra maşdarın iki noktada fiilin amelinden ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan ilki fâilini sadece nâibu'l-fâil şeklinde almasıdır. Basra ekolünün çoğunluğu ve nâzımın görüşünün ise bunun câiz kabilinden olduğunu ayrıca ifade etmiştir. İkinci temeyyüz noktası ise maşdarın fâilinin hazf olabilmesidir. Hazf olduğu durumlarda ayrıca zamîrin aranmayacağını da açıklamıştır.²³⁵

Bu girişten sonra nâzım, maşdarın amelinin üç farklı şekilde olduğunu belirtmiştir. Şârih bunları sırasıyla açıklamıştır. İlki maşdarın muzâf olduğu durumlardır. Bu kullanım âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiştir. İkinci kullanımı ise yalın halde amel etmesidir. Bunun örneği: “أَوْ اطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعِيَةٍ” ayetidir.²³⁶ Bu kullanımın Basra ekolü tarafından câiz, Kûfe ekolü tarafından câiz olmadığını belirtmiştir. Son olarak kullanımı genelde şiirlerde kullanılan, haricî kullanımı çok az olan ال takısıyla birlikte olan kullanımından bahsetmiştir. Bunun örneği ise: “إِنَّكَ وَالضَّرْبُ خَالِدٌ لِمُسَيِّئِ إِلَيْهِ” cümlesidir. Bu kullanım özelindeki ihtilafları da ayrıntısıyla zikretmiştir. Sonrasında ise maşdarın amel şartlarından bahsetmiştir:²³⁷

- Maşdarın cümle içerisinde fiiliyle lafızdan bedel olarak gelmemesi gerekir. Şayet fiil bulunursa bu durumda maşdar harfleri olan أن veya ما ile takdîr edilmesi gerekir.
- Muzher olması gerekir.
- Mükebber olması gerekir.
- ة harfiyle sayısının sınırlandırılmamış olması gerekir.
- Ameli tamamlanmadan önce sıfatlanmamış olması gerekir.
- Müfred olması gerekir.

Bu şartların ayrıntılarını örnekler üzerinden açıklamıştır. Sonrasında ise ism-i maşdarın kısıtlı yerlerde de olsa amel edebileceğini belirtmiştir. Bu kullanımları örnek olması sadediyle eserine almıştır. Bu bağlamda Nâzımın bu örnekleri genel kullanım için bir kıyas olarak kabul ettiğini belirtmiştir.

²³⁵ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid* 2/5.

²³⁶ Beled 90/14.

²³⁷ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/5-7.

Maşdarın ameliyle alakalı bahse konu olan bir diğer kullanım maşdarın izâfetle olan kullanımıdır. Şârih bununla alakalı beş durumdan bahsetmiştir:

- Maşdar fâile izâfe olduğunda mef'ûl hâzîf edilir.
- Maşdar mef'ûle izâfe olduğunda fâil hâzîf edilir.
- Maşdar fâile izâfe olup ameli tamamlandığında mef'ûlü naşb olur.
- Maşdar mef'ûle izâfe olduğunda ameli fâilinin merfû' olmasıyla tamamlanır.
- Maşdar zarfa izâfe edildiği zaman merfû' ve manşûb alabilir.

Bu bağlamda muzâfun ileyhın fâil olması ve kendisi üzerine atıf yapıldığı zamandaki i'râb durumlarını da izah ederek konunun anlatımını sona erdirmiştir.

2. *İsm-i Fâilin ameli:* Şârih konunun anlatımına ism-i fâilin ıstılahî tanımını yaparak başlamıştır. Akabinde ism-i fâilin fiilinin müte'addî veya lâzım oluşuna göre ism-i fâilin de aynı konumda olacağını belirtmiştir. Sonrasında ise ism-i fâilin amel şartlarını zikretmeye başlamıştır. Öncelikle manasının hâl veya istikbâle delalet etmesi gerektiğini söylemiştir. Kisâî'nin mâzî manasının da amel için geçerli olacağı görüşünü de burada zikretmiştir. Bir diğer şartı ise ism-i fâilin i'timâd etme gereksinimidir. İsm-i fâil ameli için istifhâm, nidâ harf, veya nefye i'timâd etmesi gerekmektedir. Amel etmesi için sıfat veya haber olması da geçerli olabilmektedir. Şârih burada sâhibu'l-hâlin zikredilmemesini nâzımın bu ögeyi sıfatın türlerinden olarak görmesine bağlamıştır. Devamında ise bu şartları sadece Basralıların şart koştuğunu da belirtmiştir. Sonuç olarak nâzım manzûmesinde ism-i fâilin amel şartını mâzî olmaması ve mezkûr harflerden birine i'timâdı şeklinde iki tane olarak belirtmiştir. Bu şartların yanı sıra amel edebileceği diğer yerler de şârih tarafından izah edilmiştir. Örneğin ism-i fâil malum bir mahzûf mevsûfa i'timâd ediyorsa, mezkûr bir mevsûfa i'timâd ediyormuş gibi kabul edilir ve ameline mani olmaz. Bir diğer örnek ise ism-i fâilin başında لا takısı olursa, ya da bir başka ifadeyle ism-i fâil لا'la olmuşsa hâl ve istikbâl manasının yanı

sıra mâzî manasına delalet etse de amel edebilir. Bu kaideler örnekleriyle şârih tarafından açıklanmıştır.²³⁸

Nâzım ism-i fâilin amel şartlarını açıkladıktan sonra ism-i fâilin çekimlerinin ve ism-i fâilin manasına delalet eden kelimelerin amel durumlarına geçmiştir. Bu bağlamda فَعِيلٌ, فَعُولٌ, مَفْعَالٌ, فَعَّالٌ ve فَعَلَ kalıplarının mezkûr şartları sağlaması halinde amel edebileceğini belirtmiştir. Ancak فَعِيلٌ ve فَعَلَ kalıbının amelinin nadirattan olduğunu da belirtmiştir.²³⁹ Bu kalıplarla alakalı görüş farklılıkları ise şârih tarafından sırasıyla açıklanmıştır. Bir diğer mesele ise ism-i fâilin teşkiye ve cem‘ olma durumudur. Şârih eğer zikredilen şartları sağlıyorsa bunların da müfred ism-i fâil gibi amel edebileceğini belirtmiştir. Zikri geçen bir diğer konu ise hem ism-i fâili amel ettirmenin hem de ism-i fâili muzâf olarak kabul etmenin mümkün olduğu yerlerdir. Buna örnek olarak “إِنَّ اللَّهَ تَالِغُ أَمْرِهِ” ayetini vermiştir. Burada ism-i fâilin amel ettirilerek أَمْرُهُ şeklinde okumanın da câiz olduğunu ifade etmiştir. Burada kısa bir açıklama olarak mecrûr okunduğu durumda, mecrûra yapılan atfın lafzen mecrûr mahallen ise manşûb olduğunu söylemiştir. Hangisinin daha ehven olduğuna dair görüşlerin anlatımını da burada yapmıştır. İsm-i fâilin ve mef‘ûlünün arasına fâsıla girdiği durumlarda da amelinin câiz olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰

Nâzım ism-i fâilin amelini anlattıktan sonra bu pasajın son üç beytinde ism-i mef‘ûlün amelini anlatmıştır. İsm-i mef‘ûl de aynı şekilde لا takısına sıra konumundaysa amel edebilir. Şayet yalın halde ise ism-i fâildeki şartlar aranır. Şârih ism-i mef‘ûlün merfû‘sunu nâibu’l-fâil şeklinde alabileceğini belirtmiştir. Şayet birden fazla mef‘ûle müte‘addî ise ilk mef‘ûlünü merfû‘ diğerlerini ise manşûb olarak alacağını ifade eder. Son olarak ism-i fâilin ve ism-i mef‘ûlün ayırım noktalarını açıklayarak konunun anlatımını tamamlamıştır.²⁴¹

²³⁸ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 2/12-15.

²³⁹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 122.

²⁴⁰ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 2/15-20.

²⁴¹ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 2/20-21.

3.1.4.10. Yapısı Bakımından İsimler

Bu başlık altında maşdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe'nin binaları ele alınmıştır.

1. *Maşdarın binâsı*: Şârih konunun mukaddimesinde ilk olarak fiilleri şulâsî mücerred ve şulâsîye mezîd olanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Akabinde şulâsî mücerred olanların ise üç halinin olduğunu ifade etmiştir. Bunların müt'e'addî ve lâzım hallerini de ayrıca zikretmiştir. Sonrasında ise şulâsî maşdarların sayısının çokluğuna işaret ederek bunların çok kullanılanlarının üstünde durulacağını belirtmiştir. Öncelikle فَعَلَ ve فَعِلَ kalıplarının فَعْلٌ şeklinde gelen maşdarını anlatmıştır. فَعْلَ kalıbının bu şekildeki maşdarını akılda tutmak adına bir bilgi verilmiştir. Bu bâbtan gelen fiiller şayet ağızla yapılan bir eylem içinse maşdarı bu şekilde gelir. Örneği ise شَرِبَ - شَرِبْتُ fiilidir. Bir diğer bâb ise فَعِلَ'nin lâzım fiil olarak kullanımıdır. Bunun maşdarı ise فَعِلَ şeklinde gelir. Bu kaide hem sahih hem de mu'tel fiiller için geçerlidir. Örneği شَلَّ شَلَّلَ'dir. Şârih bu kaidenin renk olmamak kaydıyla kayıtlanmasının daha doğru olacağını ayrıca ifade etmiştir. Bir başka bâb ise فَعَلَ'den gelen lâzım fiillerdir. Bunların maşdarı فُعَالَ, فُعَالٌ, فُعُولٌ şeklinde gelir. Bunun örneği ise قَعَدَ - قُعُودٌ'dür. Ancak bu bâbın فُعَالٌ ve فُعَالٌ kalıplarında maşdar isteyen fiilleri de vardır. Bunlar mezkûr kaideden istisnadır. Bir baika pratik bilgi olarak ise فَعَلَ kalıbının ses ve sevir bildiren fiillerine dairdir. Bu fiiller فَعِيَالٌ kalıbında maşdar olurlar. Bunun örneği ise رَحَلَ - رَحِيلٌ'dür. Bir diğer kalıp ise فَعُلَ kalıbıdır. Bu kalıp maşdarını فُعُولَةٌ ya da فَعَالَةٌ şeklinde alır. Bunun örneği ise سَهَلَ - سُهُولَةٌ'dür.²⁴²

Nâzım şulâsî mücerred bâbları bitirdikten sonra şulâsîye mezîd olan bâblara geçmiştir. Şârih açıklamasında bu bâbların maşdarlarının kıyasî olduğunu, semaî maşdarların yalnızca şulâsî mücerredlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu grupta yer alan bablardan ilki lâme'l fiili illetli bir harf olmayan

²⁴² Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 2/22-23.

فَعَّلَ kalıbıdır. Bunun maşdarı تَفَعَّلَ şeklinde gelir. İkinci bâb ise lâme'1 fiilinde illetli harf bulunan فَعَّلَ bâbıdır. Bunun maşdarı ise تَفَعَّلَ şeklinde gelir. Bir diğer bâb ise ayne'1 fiili illetli olmayan أَفْعَلَ kalıbıdır. Bunun maşdarı اِفْعَالُ şeklinde gelir. Yine aynı durumdaki تَفَعَّلَ kalıbının maşdarı ise تَفَعَّلَا şeklinde gelir. Bâbları bu şekilde açıkladıktan sonra bazı kelimelerin bâbları anlatılmıştır. Örneği اِسْتَعَاذَ fiili اِسْتِعَاذَةٌ şeklinde maşdar olur. Yine اَقَامَ fiili اِقَامَةٌ şeklinde maşdarını alır. Son örnekteki ة harfi bazen düşebilmektedir. Bu maşdar kullanımlarının sebebi kelimelerin aslında bulunan illet harflerinin dönüşümü sebebiyledir. Bir başka kullanım ise تَفَعَّلَ fiilidir. Bu fiilin maşdarı ise تَفَعَّلَا şeklinde gelir. Diğer bir kalıp ise فاعَلَ kalıbıdır. Bu kalıbın maşdarı hem فَعَالَا şeklinde hem de مُفَاعَلَةٌ şeklinde gelir. Bu açıklamalardan sonra bazı şâz kullanımları da açıklayarak ilgili bölümü sona erdirmiştir.²⁴³

2. *İsmi-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehenin binâsı*: Nâzım öncelikle sıfat-ı müşebbehenin tarifini yaparak başlamıştır. Şârih ise bu tarifin kapsamını değerlendirerek başlamıştır. Akabinde ise sıfat-ı müşebbehenin kalıplarını zikretmiştir. Bunların genellikle semaî olduğunu ifade ederek örnekler üzerinden kıyas yapmanın zor olduğunu da ayrıca belirtmiştir. Sonrasında ise ism-i fâilinin yapısını anlatmaya geçmiştir. Burada şülâsî mücerred ve şülâsîye mezîd olan fiillerden ism-i fâilin yapmayı anlatmıştır. Ve şülâsîye mezîd olan fiillerde ismi fâil yaparken muzâri' fiilden yola çıkılması gerektiğini ve sonrasında eklenmesi gereken ميم harfini açıklamıştır. Hareke değişimini açıklarken ise sondan bir önceki harfin harekesi mecrûr olursa ism-i fâil, meftûh olursa ism-i mef'ûl olacağını da ayrıca belirtmiştir. Devamında ise bu kalıpların şâz kullanımları örnekler üzerinden açıklamıştır.²⁴⁴

Nâzım konunun devamında ism-i faile benzeyen sıfat-ı müşebbehenin üzerinde durmuştur. Öncelikle bu iki öge arasındaki farktan bahsetmiştir. Sıfat-

²⁴³ Murâdî, *Tavzîhu'l-maķāşid*, 2005, 2/23-28.

²⁴⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-maķāşid*, 2005, 2/29-31.

1 müşebbehenin ism-i fâilden ayrıldığı nokta olarak fâiline izâfe olabilmesini işaret etmiştir. Örnek olarak ise “حسن الوجه” cümlesini vermiştir. Şârih ise bu kâide ve örnek üzerinde yapılan tartışmaları ele alarak konuya başlamıştır. Sonrasında bu iki kelime arasındaki üç benzerlik yönünü ele almıştır. Bunların ilki olaya ve olayın gerçekleştirene işaret etmesidir. İkincisi her iki cinsiyet içinde kullanılabilmesidir. Üçüncüsü ise müfredin dışında teşniye ve cem‘ için de kullanılabilmesidir. Bu açıklamadan sonra farklarını açıklamaya tekrar devam etmiştir. Bunları beş başlıkta ele almıştır. Bunlar ise şöyledir:

- İsm-i fâil hem müte‘addî hem lâzım fiilden türetilirken, sıfat-1 müşebbehe sadece lâzım fiilden türetilir.
- Sıfat-1 müşebbehe sadece şimdiki zamana delalet ederken ism-i fâil tüm zamanlara delalet edebilir.
- Sıfat-1 müşebbehe muzâri‘ fiil kalıbından türetilemezken ism-i fâil türetilabilir.
- Amelde olan zayıflığından dolayı sıfat-1 müşebbehenin ma‘mûlû tekaddüm etmez. Ancak ism-i fâilinki edebilir.
- Sıfat-1 müşebbehenin ma‘mûlû yalnızca sebabî olur. İsm- fâilin ma‘mûlû ise hem sebabî hem ecnebî olabilir.

Bu maddeleri şârih örnekler üzerinden açıklamıştır. Sonrasında ise sıfat-1 müşebbehenin amelini anlatmaya başlamıştır. Sıfat-1 müşebbehenin de tıpkı ism-i fâil gibi manşûb edebileceğini belirtmiştir. İsm-i fâilin amel şartlarının da aynı şekilde ise sıfat-1 müşebbehenin amel şartı olduğunu beyan etmiştir. ۱۱ takısıyla birlikte olan amellerini de ayrıca incelemiştir. Bunları maddeler halinde sıralayarak örneklerle beyan etmiştir. Özellikle izâfe ile birlikte olan amelini ayrıntılı bir formatta ele almıştır.²⁴⁵

3.1.4.11. Fiilin Türevleri

Bu bölümde farklı fiil kullanımları ele alınmıştır.

1. *Taaccüb*: Şârih bu kalıpların amacının fiilin görüldüğünden daha büyük bir meziyete sahip olduğunu ifade etmek için kullanıldığını bildirmiştir. Bu

²⁴⁵ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/31-39.

kullanımın iki kalıbı vardır. Bunlar أَفْعَلْ بِهِ ve أَفْعَلْ kalıplarıdır. İlk kalıp başına مَا harfî getirilerek kullanılacağına nâzım işaret etmiştir. Sonrasında şârih bu kalıplara örnekler vermiştir. İlk örnek “مَا أَحْسَنَ زَيْدًا” örneğidir. Şârih cümelenin i'râbına da temas etmiştir. Cümledeki مَا'nın isim ve mübteda' olduğunu, sonraki kelimelerin ise sırasıyla fiil ve mef'ûl, cümlesinin ise Haber olduğunu belirtmiştir. Bu i'râba gelen itirazları ve farklı i'râbları da bu bölümde zikretmiştir. Devamında ise ikinci kalıba geçmiştir. Bunun örneği ise “أَحْسَنَ بَرِيدًا” örneğini vermiştir. Anlatımına bu örneğin açıklamasıyla devam etmiştir. Basralıların bu cümle hakkındaki “lafzı itibariyle emir, manası itibariyle “ihbârî” açıklamasını burada zikretmiştir. Mana olarak ise “صَارَ ذَا حَسَنٍ” demek olduğunu ifade etmiştir. Bu cümlelerin mecrûruna izâfe olduğunu, ب harfî cerinin ise zâid olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında bu cümleyle alakalı ihtilaflara geniş bir şekilde temas etmiştir.²⁴⁶

Konuyla alakalı mukaddimeden sonra ilk kalıptaki manşûb ismin ve ikinci kalıptaki ب harf-i cerinin hâzfi meselesi üzerinde durulmuştur. Şârih bu hâzifleri örnekler üzerinden açıklayarak bu şekildeki kullanımları okuyucuya sunmuştur. Sonrasında ise bu kâideye gelen itirazları sırasıyla serdetmiştir. Bu bağlamda bu fiillerin sadece mezkûr kalıplarda kullanıldığını taşrîfe mahal olmadığını da ayrıca belirtmiştir. Akabinde ise taacüb sigasına girdirebilmek için fiillerde aranan şartları sekiz olarak ifade edip bunları sırasıyla açıklamıştır. Bu şartlardan herhangi birinin olmaması durumunda o fiilin taaccübe kullanılamayacağını aktarmıştır. Son olarak ise bu fiillerin ma'müllerinin tekaddüm edemeyeceğini ancak aralarına zarfın fasıla olarak girebileceğini belirtmiştir. Bunların tafsilatlı açıklamasıyla bu konunun anlatımını sonra erdirmiştir.²⁴⁷

2. *Medh ve zemm fiilleri*: Nâzım bu fiillerin takdimini şu beyitle yapmıştır:²⁴⁸

²⁴⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/41-44.

²⁴⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/44-53.

²⁴⁸ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 129.

فَعْلَانِ غَيْرُ مُتَصَرِّفَيْنِ نَعَمْ وَ يَنْسَ رَافِعَانِ اسْمَيْنِ

Şârih bu beyitte geçen “فَعْلَانِ” kelimesinin nakli hakkında ihtilaf olduğunu belirterek söze başlamıştır. Ardından bunları sırasıyla açıklamıştır. Basralılara göre bu kelimenin فَعْلَتَيْهِمَا şeklinde olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda onlara göre beyit üç vecih ifade eder. Bunlar; bu fiillerin sonuna تَاءٌ bitişebilmesi, kendilerine bâriz zamîr alabilmeleri ve fetḥa üzerine mebnî olmalarıdır. Burada Ferrâ’ ve Kufelilerden birçok âlimin bunları isim olarak kabul ettiğini ve bundan dolayı harf-i cer de kabul edebildiğini ifade eden görüşlerini de zikretmiştir. Örneğin Kisâî, “نَعَمْ الرَّجُلُ” cümlesinin iki “mahkî isimden” oluştuğunu ifade eder. Ferrâ’ ise bu cümlede mahzûf bir “رَجُلٌ” olduğunu ifade eder. Bu durumda cümlenin takdiri: رَجُلٌ نَعَمْ الرَّجُلُ رَجُلٌ olmaktadır. Dolayısıyla buradaki cümle mahzûf bir ismin sıfatı olmaktadır.²⁴⁹

Mukaddime sadedindeki bu bilgilerden sonra şârih نَعَمْ ve يَنْسَ fiilinin farklı lügatlerini açıklamıştır. Her iki fiil adına dört farklı lügat şerhte mevcuttur. Devamında ise bu fiillerin fâilinin ya zâhir ya da muzmer olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu duruma göre zâhir fâiller ya ma‘rife bir isim ya da izâfet ile tahşîş edilmiş bir isim tamlaması olmalıdır. Muzmer olmasından kasıt ise belirsiz bir isim olmasıdır. Bu konu hakkında farklı görüşler de söz konusudur. Şârih muzmerin sıhhat şartları adına dört madde zikretmiştir. Muzmer bir fâilden sonra onu tefsir edecek bir temyiz getirilerek kullanımın sahih olacağını da ayrıca zikretmiştir. Bunun örneği ise “نَعَمْ قَوْمًا مَعَشَرُهُ” cümlesidir. Yine müfessir kelimenin sıhhat şartı olarak da beş madde zikretmiştir. Tüm bunları örnekler üzerinden açıklamıştır.²⁵⁰

Bu konuyla alakalı bir başka anlatım ise نَعَمْ ve يَنْسَ kelimelerine bitişen مَا harfidir. Bu harften sonra hem isim hem de fiil gelebileceği şârih tarafından belirtilmiştir. Şârih fiilin gelmesi durumundaki i‘râbını dört başlıkta

²⁴⁹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/54-56.

²⁵⁰ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/56-65.

derlemiştir. Derlenen bu başlıklarda on farklı görüşü ihtiva etmiştir. Bu anlatımlardan sonra ise maḥşûşûn bi'l-medḥ ve maḥşûşûn bi'z-zemm konularını izah etmiştir. Bu kullanımlarda ise üç farklı i'râba işaret etmiştir. Bu konuya dair son açıklama ise نَعْم ve بَلَّ yerine kullanılabilen diğer fiillerin açıklaması olmuştur. Öncelikle zemm bildiren سَاء fiilini incelemiştir. Fiilin köken açısından tahlili ve dönüşümünün üzerinde durmuştur. Sonrasında ise medḥ bildiren fiillere geçmiştir. Burada bir pratik bilgi olarak فَعْل babından gelen fiillerin medḥ ifade edebileceğine dikkat çekmiştir. Örnek olarak كَبَّر kelimesini vermiştir. Bir diğer kelime ise حَبَّدَا kelimesidir. Bunun başına لَا getirilmesi durumunda zemme, mücerred olması durumunda ise medhe delalet edeceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda bu kelimenin kökenini inceleyerek sonundaki ڤ hecesine dair görüşleri zikretmiştir. Tüm bu kullanımları örneklerle tafsilatlandırarak haklarındaki farklı görüşleri sırasıyla şerhine almıştır.²⁵¹

3. *Ef'alu't-tafzîl*: Şârih konunun anlatımına fiil-i taaccüb ile ef'alu't-tafzîl arasındaki ilişkiyi tahlil ederek başlamıştır. Mana olarak aynı kapıya çıksalar da kullanım ve yapı olarak farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Her birinin şâz kullanımlarının ya da câiz olmayan kullanımlarının diğeri için uygun olabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda örnek olarak “إِشْتَدَّ” kelimesini vermiştir. Lafız itibariyle bu kelime her iki kullanıma da uygundur. Ancak taaccüb kullanımında bu bir fiil iken ef'alu't-tafzîl kullanımında bu bir isimdir. Ef'alu't-tafzîl burada fiilin maşdarı mesabesindedir. Kullanımı esnasında da kendisindeki kapalılık bir temyizle giderilir. Örneği ise şudur: “زَيْدٌ أَشَدُّ إِسْتِخْرَاجاً مِنْ عَمْرٍو”. Şârih anlatımın devamında ef'alu't-tafzîl kullanımlarını aktarmıştır. Bunlar mücerred, izâfet ile ve ڤ takısı ile birliktedir. Burada dikkat çektiği husus ise mücerred kullanımda, ef'alu't-tafzîl ile mefzûlünün arası lafzî veya takdîrî bir م harf-i ceriyle fasledilir. Ayrıca bu kullanım sadece müfred ve

²⁵¹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḥāşid*, 2005, 2/66-76.

müzekker kullanımlar içindir. Diğer iki kullanımda ise bu şartlar söz konusu değildir. Şârih sonrasında bu üç kullanımı ve bunlarla alakalı ayrıntılı bilgileri şerhinde açıklamıştır. Bu açıklamalardan sonra ef'alu't-tafzîlin istifhâm cümlesi formatındaki kullanımını mevzu bahis etmiştir. Son olarak ise ef'alu't-tafzîlin merfu'sunu zâhir olarak aldığı durumları da örneklendirerek konuyu nihayete erdirmiştir.²⁵²

3.1.4.12. Tevâbi'

Konunun mukaddimesinde nâzım; sıfat, tevkîd, atf-ı beyân, atf-ı nesak ve bedel ile alakalı genel bir kaide vermiştir. Bu kaide şöyledir: “Kendisinden önceki ilk isme i' râb hususunda müşareket gösteren kelimelerdir.”²⁵³ Şârih ise mu mukaddimeyi açıklama gayretinde olmuştur. Öncelikle “ilk isim” lafzının, tevâbi'de asıl olanın tâbi olduğu ismine tekaddüm etmemek olduğunu belirtir. Bu kaidenin arizî durumlarına temas etmiştir. Öncelikle sıfat iki veya daha fazla isim için bir vasıf olursa bu durumda isimlerden birisinin önüne tekaddüm edebilir. Akabinde ise genel olarak ma'tufların takdîmi için Kûfelilerin şart koştuğu dört maddeyi zikretmiştir. Bu girişten sonra sıfat konusunun anlatımına geçilmiştir.²⁵⁴

1. *Sıfat*: Şârih öncelikle sıfatın, tâbi olduğu ismin özelliğini ya da özelliği ile alakalı bir durumu ifade ettiğini açıklamıştır. Sonrasında ise sıfatın ismine i' râb ile müzekker ve müenneşlik açısından uyması gerektiğini belirtmiştir. Bu kaideler muvacehesindeki kullanımı ve arizî durumları örneklerle açıklamıştır. Devamında ise sıfatın yapısı üzerinde durmuştur. Sıfatın cümle ve müfred olarak gelebileceğini belirtmiştir. Müfred bir sıfatın ise ya müştak ya da müştakın şibhi bir kelime olacağını ifade etmiştir. Cümle olarak geldiğinde ise nekra bir müfred tevilinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumda cümleden sıfatlanan kelimeye dönen bir zamir aranır. Burada bir ayrıntı bilgi olarak cümle ile olan sıfatın hâzfinden de bahsetmiştir. Bu cümleyi isim cümlesindeki Habere benzetmiş, dolayısıyla hâzf edilirken onda aranan ilim

²⁵² Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/77-85.

²⁵³ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 131.

²⁵⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/86-87.

şartını zikretmiştir. Sonrasında ise bu kelimeleri ayrıntılarıyla birlikte açıklamıştır.²⁵⁵

Sıfat olarak kullanılan kelimelerin bir diğeri ise maşdarlardır. Önceki paragrafta verdiğimiz bilgiye göre bir kelimenin sıfat olabilmesi için müştak olması gerekiyordu. Maşdarlar her ne kadar câmid kelimeler olsa da müştak mecrasında da kabul gördükleri için nâzım, bu kelimelerin sıfat olarak da çokça kullanıldığını ifade etmiştir. Şârih bu konuyu açıkladıktan sonra sıfat-mevşûf tamlamasının farklı varyasyonlarını ele almıştır. Örneğin mevşûf teşniye olarak gelirse sıfat birbirine atfedilerek iki farklı kelime şeklinde gelebilir. Buna misal olarak ise şunu vermiştir: “مَرَّتُ بِرَجُلَيْنِ كَرِيمٍ وَ بَخِيلٍ”. Bu örneğin dışındaki farklı kullanımlar da şârih tarafından beyan edilmiştir. Ayrıca sıfatın birden daha fazla olduğu cümlelerdeki durumları ittibâu'l-cem', kaṭu'l-cem', ittibâu ba'z ve kaṭu ba'z başlıkları altında değerlendirmiştir. Son bahiste ise sıfat ve mevşûfun hâzfini ele almıştır. Manasına delalet eden durumlarda bunlardan birinin hâzfinin câiz olduğunu ifade etmiştir. Mevşûfun hâzfedildiği zamanlarda ise sıfatın mevşûfun yerine kâim olmasını açıklayarak konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁵⁶

2. *Tevkîd*: Şârih konunun girişinde öncelikle “توكيد” kelimesini etimolojik açıdan tahlil etmiştir. Sonrasında ise tevkîdin kısımlarını “lafzî” ve “ma'nevî” ifade etmiştir. Konunun devamında ise bunları ele almıştır. Öncelikle ma'nevî kısmın ilk başlığını örneklendirmiştir. Burada “عَيْن” ve “نَفْس” kelimelerini ele almıştır. Bu bağlamda müfred, teşniye ve cem' şeklinde üç farklı kullanımı tanıtmıştır. Bu kısmı izah ettikten sonra ma'nevî tevkîdin diğer başlığını açıklamaya başlamıştır. Öncelikle “جَمْعٌ ve كَلَا, كَلْنَا, كُلْ” kelimeleri ile yapılan tevkîdin üzerinde durmuştur. Yine bunların da müfred, teşniye ve cem' adetlerindeki kullanımlarını aktarmıştır. Sonrasında ise “عَامَّةً” kelimesi ve “جَمْعٌ” kökünden türeyen tevkîd lafızlarını ele almıştır.²⁵⁷

²⁵⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/87-94.

²⁵⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/94-103.

²⁵⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/104-110.

Nâzımın ele aldığı bir diğer konu ise nekra bir kelimenin tevkîd edilip edilemeyeceği meselesidir. Kufelilerden bir kısmı şartlı olarak, diğer kısmı ise mutlak olarak tevkîd edilebileceğini söylediğini şârih ifade etmiştir. Nâzımın kendi görüşünün de bu doğrultuda olduğunu belirtmiştir. Basralılar ise mutlak olarak nekra bir kelimeye tevkîd yapılamayacağını söylemiştir. Bir başka mesele ise muttaşıl zâmirin نَفْس ya da عَيْن kelimeleri ile tevkîdi meselesidir. Şârih eğer muttaşıl zâmir tevkîd edilecekse bu kelimelerden önce munfaşıl bir zâmirin getirilmesini şart koşar. Örnek olarak ise “قُمْ أَنْتَ نَفْسُكَ” cümlesini vermiştir. Ayrıca mecrûr ve manşûb kelimelerde böyle bir şartın olmadığını da ifade etmiştir.²⁵⁸

Konunun son bölümünde ise lafzî tevkîd işlenmiştir. Şârih bu türü “lafzın iadesi” olarak tanımlamıştır. Bu tevkîd türünün isim, fiil, harf, tamlama ve cümlelerin tekrar edilmesiyle yapıldığını ifade etmiştir. Sonrasında ise sırayla bu saydıklarımızı örneklemiştir. Burada muttaşıl zâmirin tevkîdinde yine muttaşıl zâmir kullanma zorunluluğunu da özellikle belirtmiştir. Son olarak ise yine muttaşıl zâmirin tevkîd edileceğinde munfaşıl zâmir ile tevkîd edileceğini bildirmiştir. Örnek olarak ise “قُمْتَ أَنْتَ” cümlesini vermiştir. Bu anlatımla birlikte konunun anlatımını sonra erdirmiştir.²⁵⁹

3. *Aţfu'l-beyân*: Şârih konunun girişinde öncelikle atfın kısımlarından bahsetmiştir. Bunlar atfu'l-beyân ve atfu'n-nesaktır. İlk olarak atfu'l-beyânı açıklamıştır. Öncelikle beyitte geçen “شِبْهُ الصِّفَةِ” kelimesini, taşîş ve tavzîh hususlarında cümlesiyle kayıtlamıştır. Ayrıca sıfatta aranan dört şeydeki uyumun atfu'l-beyânda da aranması sebebiyle de böyle bir tabirin kullanılmış olabileceğini ifade etmiştir. Atfu'l-beyân kastın maksûdun ortaya konulması ve açıklanması olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Kûfelilerin nekra isimlerinde atfu'l-beyânı yapılabileceği görüşünü ele almıştır. Bu görüşte olan farklı âlimleri de ayrıca zikretmiştir. Basralıların atfu'l-beyânda da nekra kelimeleri câiz görmediğini belirtmiştir. Son olarak ise atfu'l-beyânın bedel de olabileceği

²⁵⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 2/110-112.

²⁵⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 2/112-117.

ve olamayacağı yerleri ele almıştır. Bunları örnekler üzerinden açıklayarak konuyu tamamlamıştır.²⁶⁰

4. *Aţfu'n-nesak*: Nâzım bu konunun anlatımında ilk olarak atıf harflerini saymıştır. Şârih ise nâzımın saymış olduğu dokuz harfi, lafza ve manaya delaletleri yönünden ele almıştır. Burada كُنْ harfinin üzerinde ayrıca durmuştur. واو harfi ile olan kullanımı hakkındaki üç görüşü sırasıyla ele almıştır. Akabinde ise bütün atıf harflerini tek tek ele alarak manalarını, durumlarını ve kullanımlarını tafsilatıyla incelemiştir. Konunun devamında ise cümledeki haber, olumluluk ve emir gibi ifadelerin atfu'n-nesak yoluyla aktarılmasını anlatmıştır. Bunları örnekler üzerinden ifade etmiştir. Ayrıca muttaşıl zamirin atfedildiğinde munfaşıl zamirin kullanma zorunluluğunu da özellikle belirtmiştir. Bu kaidenin örneğinin yanı sıra istifhâm ile alakalı örnekleri de bu bölümde zikretmiştir.²⁶¹

Aţfu'n-nesak ile alakalı şârihin ele aldığı bir diğer konu ise atıf ve atfedilen kelimenin hâzfedilmesidir. Bu kullanımın atıf harflerinden sadece واو ve فاء'ya mahsus olduğunu belirtmiştir. Bu iki harf için ise mûlabesetten emin olma şartı vardır. Eğer karışma endişesi yoksa bu hâzfin gerçekleşebileceğini söylemiştir. Yine ma'tûfun aleyh de şayet karineden anlaşılıyorsa hâzfedilebilir diye belirtmiştir. Son olarak ise fiilin fiile, fiilin ya da şibh fiilin isme ve ismin fiile atfedilebileceğini söyleyerek konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁶²

5. *Bedel*: Şârih öncelikle bu konuya verilen isimleri sıralamıştır. Basralılar bu konuyu “bedel” olarak isimlendirirken, Kûfeliler “terceme ve tebyîn” olarak isimlendirmiştir. İbn Keysân ise “tekrîr” kelimesini kullanmıştır. Sonrasında ise tanımına geçmiştir. Bedeli, bir hükmün açıklanmasını gözeterek vasıtasız bir şekilde metbû'suna tâbi olan kelime olarak tanımlamıştır. Devamında ise dört kısım olduğunu belirterek bu kısımları açıklamaya başlamıştır. İlki “bedel-u küll mine'l-küll”dür. Nâzım ise bedelin bu kısmını "muṭabık" olarak

²⁶⁰ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/118-121.

²⁶¹ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/122-146.

²⁶² Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/146-152.

isimlendirmiştir. Şârih bu isimlendirmenin gerekçesini bedel ile mübdelun minh arasındaki uyumun eşitliğe dayanmasından dolayı olduğunu ifade etmiştir. İkinci kısmı ise “bedel-u ba‘z mine’l-küll”dür. Basralılar “ba‘z” ifadesini yarısından az, yarısı ya da yarısından da çok şeklinde geniş bir kullanımla ele almışlardır. Üçüncüsü ise “bedel-u iştîmâl”dir. Bu kısımda bedel, mübdelun minhin ne küllüdür ne de ba‘zıdır. Dördüncüsü ise “bedel-u mübâyin”dir. Bu kısımda bedel vesilesiyle zihinde mübdelun minh hakkında bir şey oluşmaz. Bu kullanım daha çok بل ile yapılan atfa benzemektedir. Şârih bu kısmın iki alt başlığı olduğunu ifade etmiştir. Bunların ilki “bedel-u izrâb”tır. Bu türde bedelin metbû‘su bir amaca binaen zikredilmiştir. Örnek olarak şu cümleyi vermiştir: “أَعْطِ السَّائِلَ رَغِيْفًا دَرَهْمًا”. İkinci alt başlık ise “bedel-u ğalaṭ”tır. Bu türde ise bedelin metbû‘su bir amaca binaen zikredilmemiştir. Şârih bu kısımda Müberred’in “bu kullanım Arap dilinin ne nesrinde ne de şiirinde mevcut değildir” sözünü de burada zikretmiştir. Tüm bu bedel türleriyle alakalı örnekler ve tafsilatları da şârih tarafından kaleme alınmıştır.²⁶³

Şârihin temas ettiği diğer meseleler ise ma‘rifenin nekradan ya da nekranın ma‘rifeden bedelidir. Bunların câiz olduğunu belirtmiştir. Yine bedel ile mübdelun minh arasında sayı birliğinin de şart olmadığını ifade etmiştir. Bunların dışında zâhir bir ismin muzmerden bedeli konusunda açıklamalarda bulunmuştur. İlk olarak muzmer gâib sigada olursa bunun zâhir isimle bedel yapılmasında bir mani olmadığını belirtmiştir. Ancak muzmer muhatab sigada olursa bununla alakalı farklı görüşler vardır. Şârih bunları da sırasıyla açıklamıştır. Son olarak da harfin harften bedeli ve fiilin fiilden bedeli konularını açıklayarak bu konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁶⁴

3.1.4.13. Özel Kullanımlar

Bu bölümde bazı harfler ve farklı kalıplar vasıtasıyla oluşturulan hususi kullanımlar ele alınmıştır.

²⁶³ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2005, 2/152-156.

²⁶⁴ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2005, 2/156-161.

1. Nidâ': Şârih konuya nidâ'nın tarifini yaparak giriş yapmıştır. Kendisinin tanımına göre nidâ': آ, وا, أ, هيا, أي, يا ve آ harfleriyle yapılan çağrıdır. Bu harflerden آ ve آ'in Kûfeliler tarafından eklendiğini belirtmiştir. Devamında ise Münâdâ ikiye ayrılmıştır. Birincisi nidâ' harfinin hâzıf edilemediği kullanımlardır. Bunun sebebi olarak ise bu kullanımlarda aslolanın sesi uzatmak olduğunu dolayısıyla hâzıfın kullanım amacına uymadığını söylemektedir. İkinci münâda kullanımı ise nidâ' harfinin hâzıf edilmesi câiz olanlardır. Bunlar alem ismin, muzâfın, mevşûlün başındaki nidâ' harfleridir. Ayrıntıların ve mezhepsel ihtilafları bu bölümde zikretmiştir.²⁶⁵

Şârih giriş sadedindeki bilgileri verdikten sonra münâdanın kullanımlarını anlatmaya geçmiştir. İlki kendinden bulunan alem sıfatıyla ya da münâda yoluyla mu'arref olan isimlerin başına gelen nidâ' harfleridir. Bu kullanımda aranan bir diğer şart müfred olma şartıdır. Müfretten kasıt adet açısından olmayıp, terkibe girmeme açısından olduğunu da ayrıca belirtmiştir. Bunun örnekleri يا زيد ve يا رجل'dür. Bu kullanımlar yalın hallere üzere takdîrî veya zâhiri olarak zamme üzere mebnîdirler. Yine nidâ kalıbına girmeden önce mebnî olanlar da önceki halleri üzere mebni olurlar. يا سَيِّئٌ örneğinde olduğu gibi. İkinci kullanım ise mu'arref olmayanlardır. Muayyen olmayan isimler bu kabildendir. Bu isimler müfred, muzâf ve mutavvel olabilirler. Bunların i'râbı meftûhtur. Sonrasında ise maẓmûm bir münâdânın fetħalanabilmesi için beş şart saymıştır. Bu bağlamda “ابن” ile yapılan kullanımları da ele almıştır. ابن kullanımının da beş farklı varyasyonuna dikkat çekmiştir. Ele aldığı bu konuları örneklerle tafsilatlandırmıştır. Sonrasında ise şiir zarureti sebebiyle kaidelere aykırı kullanımları örnekler üzerinden açıklamıştır.²⁶⁶

Konunun devamında ise münâdaya tâbi olan kelimeleri ele almıştır. Burada ilk olarak münâdâ mu'reb ise tâbi olan kelime münâdan bedel ya da atf-ı nesak olmadığı müddetçe yalnızca manşûb olabilir kaidesini vermiştir.

²⁶⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/162-163.

²⁶⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/167-178.

Burada zikrettiği bir diğer kaide ise şayet münâdâ muzâf olup لا takısı ile muarref de değilse bu durumda tâbisi manşûb olur. Bir diğer durum ise şayet münâdâ muzâf olup لا takısı ile muarref olur ya da münâdâ müfred olursa bu durumda ya lafzına atfen raf' olur ya da mahalline atfen naşb olur. Şârih bu kaideleri açıkladıktan sonra bunları örnekleriyle birlikte izah etmiştir. Devamında ise münâdanın bedel ve atf-ı nesağ ile birlikte olan kullanımını incelemiştir. Yine bu bağlamda هَذَا أَيُّهَا ve هَذَا أَيُّهَا kelimelerinin kullanımını ele almıştır. Bunların örneklerini ve hârici konulardaki spesifik kullanımları ayrıntısıyla zikretmiştir.²⁶⁷

Nidâ konusundaki bir diğer kullanım ise يَا مُتَكَلِّم'e muzâf olan münâdâdır. Burada şârihin ilk zikrettiği kaide sonu illetli harf olmayan kelimelerle alakalıdır. Burada altı farklı vechin câiz olduğunu bildirmiştir. Bu altı vecih içerisinden en fâsih olanının sonundaki ي harfinin hâzif edilip kesranın bırakılması olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında bu altı vechi sırasıyla açıklamıştır. Bir diğer kaide ise, muzâf bir kelimenin, يَا مُتَكَلِّم'e muzâf bir kelimeye izâfe olduğu münâdâ kullanımlarıdır. Buradaki ي'nın hükmü münâdâdan önceki durumunun hükmü gibidir. Bu bağlamda ابْن kelimesi ile olan kullanımları incelemiştir. Burada “يَا ابْنَ أُمِّ” ve “يَا ابْنَ عَمِّ” kelimelerini istisna tutarak bunlarda hem fetḥanın hem de kesranın câiz olduğunu ifade etmiştir. Bununla alakalı örnekleri ilgili bölümde ayrıntısıyla zikretmiştir.²⁶⁸

Nâzımın münâdâ konusuyla alakalı son zikrettiği konu ise sadece nidâ etmede kullanılan isimlerdir. Şârih bunları iki kısımda incelemiştir. Bu kısımların isimlerini ise "mesmû'" ve "mekîs" olarak isimlendirmiştir. Mesmû' kısmında olan kullanımlara اللَّهُمَّ يَا أُمِّتِ, يَا أَبَتِ ve هَئِهِ kelimelerini örnek olarak vermiştir. Sonrasında bu kelimelerin ve bazı kabilelerin kullanımında nidâyâ has kullanım mesabesinde olan diğer kelimeleri de ayrıntısıyla işlemiştir.

²⁶⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/179-186.

²⁶⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/187-194.

Sonrasında ise mekîs kısmının anlatımına geçmiştir. Bu kullanımın iki şartı olduğunu ifade etmiştir. İlki kötü söz söylemek için kullanılıyor olmasıdır. İkincisi ise kullanımın şulâsî bir kullanımdan olması gerekliliğidir. Burada müzekker ve müennes ayrımından da bahsetmiştir. Müennes kullanımlarda يا نَرِ kalıbının kullanıldığını ifade etmiştir. Buna örnek olarak يا نَرِ kullanımını vermiştir. Müzekker kullanımda ise يا فَعْلُ kalıbından bahsetmiştir. Bunun örneğine ise يا فُسْقُ kullanımını vermiştir. Sonrasında bu kalıplarla ilgili ayrıntılardan bahsederek konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁶⁹

2. *İstiğâse*: Şârih konunun anlatımına istiğâsenin tanımını yaparak başlamıştır. Bu kullanım, bir sıkıntıdan kurtulmak ya da bir meşakkatten dolayı yardım istemek için kullanıldığını belirtmiştir. Devamında "müstegâs" kullanımının üç haline işaret etmiştir:

- Fethalı bir lâm ile mecrûr olması. Bu en yaygın olan kullanımıdır.
- Sonuna elif harfinin getirilmesi.
- Hem lâmdan hem eliften soyut bir şekilde münâda formatında getirilmesi.

Şârih nâzımın, üçüncü maddenin az kullanılmasından ötürü manzûmesinde saymadığını belirtmiştir. Sonrasında bu kullanımları sırasıyla açıklayarak örneklendirmiştir. Son olarak müstegâsa yapılan atıftan bahsetmiştir. Bu durumda başındaki ي harfinin ve sondaki kesranın tekrarlanacağını ifade etmiştir. Örnek olarak ise “يا لَقَوْمِي و يا لَأَمْثَالِ” beytini vermiştir. Bu açıklamalarla konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁷⁰

3. *Nüdbe*: Şârih konuya nüdbenin kullanılma amacını zikrederek başlamıştır. Nüdbenin, başa gelen bir faciadan dolayı durumun vahametini ifade etmek için yapılan nidâ olduğunu ifade etmiştir. Bu kullanımda “mendûb”un başına ي ve و harflerinin sonuna ise elif harfinin getirildiğini belirtir. En sona gelen ه

²⁶⁹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/196-201.

²⁷⁰ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/202-208.

harfinin ise ihtiyârî olup iztirârî olmadığını belirtir. Mendûbun i'râbı münâdânın i'râbı gibidir. Ayrıca mendûbun başa gelen olayın büyüklüğünü anlatmayı hedeflediğinden nekra gelemeyeceğini, kapalı lafızlarla kullanılamayacağını ifade etmiştir. Burada ism-i mevşûlün sılasıyla birlikte mendûb olabileceğini de bildirmiştir. Burada şârih örnek olarak Hz. Ömer'e kavmini şiddetli bir kıtlığın vurduğu haber verildiğinde vermiş olduğu tepkiyi vermiştir. Hz. Ömer şu şekilde nidâ etmiştir: “وَ عُمرَاهُ وَ عُمرَاهُ”. Bu açıklamalardan sonra يَاءُ مُتَكَلِّم'e muzâf olan kullanımları ele almıştır. Burada iki kullanım olduğunu belirtmiştir. İlki ي harfini sakın bir elif'e kalb ederek okumaktır. İkincisi ise ي harfi hareke kabul edebildiğinden dolayı ي harfini fethalı okuyup sonuna elif eklemektir. Buna örnek olarak “وَ عَبْدِيَّ” kullanımını vermiştir. Bu açıklamayla birlikte konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁷¹

4. *Terhîm*: Şârih konuya terhîmin lügavî ve ıstilahî tanımlarını yaparak başlamıştır. Lügate, “sesin inceltilmesi” demek olduğunu beyan ettikten sonra ıstilahî olarak, “kelimenin bir kısmının kendine has bir yöntemle hâzıf edilmesi” demek olduğunu ifade etmiştir. Üç kısmı olduğunu, bunların ilk ikisinin bu konuda diğerinin ise kitabın ilerleyen bölümünde ele alınacağını belirtmiştir. İlk iki kısmın isimleri ise şunlardır; “terhîmu'n-nidâ” ve “terhîmu'z-zarûre.” İlk olarak terhîmu'n-nidâyı anlatmaya başlamıştır. Bu kullanımda münâdânın son harfinin hâzıf edildiğini bildirmiştir. Örnek olarak ise سَعَادُ ya kelimesinden terhîm yapılan سَعَا ya kullanımını vermiştir. Burada farklı kullanımları da açıklamıştır. Örneğin sondaki ة'nin düşürülerek فاطِمُ ya şeklinde kullanımın olabileceğini belirtmiştir. Bu kullanımlarda sonunun meftûh olmasının da câiz olduğunu belirtmiştir. ة harfi düştükten sonra ise bir başka harfin daha hâzıf edilemeyeceğini belirtmiştir. Terhîmu'z-zarûre de ise kullanım aslı itibariyle münâdâ değildir ancak münâdâ olmaya uygundur. Bunun örneği için ise اَحْمَدُ ismini kullanmıştır. Bu ismi اَحْم ya şeklinde terhîm

²⁷¹ Murâdî, *Tavzîhu'l-maķāşid*, 2005, 2/209-213.

edildiğini açıklamıştır. Sonrasında mezîd bablardan yapılan terhîm ve bunlarda hâzif olabilen harfler üzerinde durmuştur devamında ise kelime ve cümlelerin terhîmini tafsilatıyla anlatmıştır. Son olarak kabilelere göre olan farklı kullanımları zikrederek konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁷²

5. *İhtîşâş*: Şârih konunun anlatımına ihtîşâşın tanımını yaparak başlamıştır. İhtîşâş, övme, tevâzu ya da açıklama yapmak için mütekellim bir zamîrden sonra zâhir bir ismi hususî kılmak ya da onun üzerinde müşâralet bildirmek için oluşturulan bir kullanım olarak belirtmiştir. Zâhir isim için üç farklı durumdan bahsetmiştir. İlk durum **أَيُّهَا** ve **أَيْتُهَا** lafızlarıyla oluşturulan kullanımdır. Buradaki **أَيُّ** kelimesinin zamme üzerine mebni olduğunu belirtmiştir. Peşi sıra gelen ismin ise nidâ da olduğu gibi zammesinin vâcib olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca **ال** takısı ile mu‘arref olması gerektiğini de söylemiştir. Bunun örneği ise “**أَنَا أَفْعَلُ كَذَا أَيُّهَا الرَّجُلُ**” cümlesidir. İkinci durum ise izâfet ile mu‘arref olanlardır. Bunun örneği ise bir hadis-i şerîftir: “**نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ**”. Üçüncü durumda ise isim, **ال** takısı ile mu‘arref ya da alem olmalıdır. Bunun örneği ise: “**نَحْنُ الْعَرَبُ أَفْرَى النَّاسِ لِلضَّيْفِ**” cümlesidir. Bu bağlamda ism-i işâret ve nekra kelimelerin bu kullanıma giremeyeceğini ifade etmiştir. Sonrasında mezhepler arasındaki ihtilaflara değinmiştir. Son olarak ise nidâ ve ihtîşâş arasındaki farkları üç başlıkta zikrederek konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁷³

6. *Tahzîr ve İgrâ*: Şârih öncelikle tahzîr ve igrâ konusunun neden nidâ ve türevlerinden sonra zikredildiğini açıklayarak başlamıştır. Bunun sebebini ise tüm kullanımların bir fiilin mef‘ûlun bihi mesabesinde olduğu için olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında ise tahzîri, muhatabı sakıncalı görülen bir şey adına ikaz etmek için oluşturulan kullanım olarak tarif etmiştir. Bu kullanımın üç farklı yolla oluşturulduğunu ayrıca zikredip bunları şöyle açıklamıştır; **إِيَّاكَ** ve

²⁷² Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/214-230.

²⁷³ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/231-233.

kardeşleri ile, *إِيَّكَ*'nin nâibi olan muhatab Zamire izafe edilmiş isimler ile ve "muḥazz̤er minh" in bizzat zikredilmesi ile. Devamında ise bu kullanımları açıklamaya geçmiştir. İlk kullanımda naşb edicinin izmârının vâcib olduğunu ifade etmiştir. Bu kaidenin istisnası olarak ise cümle *عَلَى* dışında bir kelime ile oluşturulduysa ve cümle içerisinde atıf da yoksa bu izmârının vâcib olmadığını da bildirmiştir. Son olarak ise kısa bir şekilde *ig̤râ'* dan bahsetmiştir. *İgrâ'*, bir kimsenin yaptığı övgüye mazhar bir işten dolayı muhatabın dikkatini o kimseye çekmek olarak ifade etmiştir. Bu kullanımda *عَلَى* kelimesinin yer almadığını belirtmiştir. Sonrasında *ig̤râ'* kullanımında yer alan öğelerin i'râblarını açıklamıştır. İlk "muḡrâ bih" in i'râbını açıklamıştır. Muzmer bir fiille manşûb olduğunu bildirmiştir. Fiilin izmarının ise vâcib ve câiz olma durumları vardır. Cümlede tekrar ve atfın olduğu durumlarda vâcib sâir durumlarda ise câizdir. Örnek olarak "أَخَاكَ أَخَاكَ" cümlesini vermiştir. Bu cümle ise "إِلَٰزِمٌ أَخَاكَ" manasındadır. Bu açıklamayla konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁷⁴

7. *İsim fiiller ve ismü'l-eşvât*: Şârih konunun girişinde isim fiiller hakkındaki tartışmaları üç başlıkta izah etmiştir. Öncelikle Basralıların cumhurunun bunları isim olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Kûfeliler ise bu kelimeleri hakîki bir fiil olarak kabul etmiştir. Şârih kendi görüşünün Basralıların görüşüyle aynı olduğunu ifade etmiştir. Bu konu hakkındaki bir diğer tartışma ise medlûlleriyle alakalıdır. Bu görüşün Basralıların görüşüyle aynı olduğunu ifade etmiştir. Bu konu hakkındaki bir diğer tartışma ise medlûlleriyle alakalıdır. Medlûlü itibariyle olay ve zamana delalet edip etmediği ve isim manasına mı yoksa fiil manasına mı delalet ettiğiyle alakalı farklı görüşleri bu bölümde zikretmiştir. Bu konu hakkındaki üçüncü tartışma ise isim fiillerin i'râbtaki mahalline dairdir. Şârih, "Ahfeş ve nahivcilerden büyük bir kısmının bu kelimelerin i'râbta mahalli olmadığına dair görüşünü nakletmiştir. Aynı

²⁷⁴ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/234-238.

zamanda nâzımın da bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Diğer âlimlerden gelen manşûb ve merfû' olduklarına dair görüşleri de burada zikretmiştir.²⁷⁵

Bu tartışmaları izah ettikten sonra isim fiilde mevcut olan bir ayırmadan söz etmiştir. Bu ayrıma göre isim fiillerin ilk grubu zarf veya harf-i cerlerin mecrurlarıdır. İkinci grup ise bunların dışındaki kelimelerdir. Bunlar için tamamını kapsamasa da üç kalıptan bahsetmiştir. Bu kalıplar فَعَالٌ, فَعَالٌ ve فَعْلَالٌ kalıplarıdır. Bu kalıpların dışına başka kalıplarda da bu isimler gelmektedir. Ancak çoğunluk bu kalıplara göredir. Bu açıklamalardan sonra isim fiillerin örnekleri ve anlamları üzerinde durmuştur. Bunların kullanımlarını izah etmiştir. Akabinde ise isim fiillerin amelleri üzerinde durmuştur. Bu isimlerin fiiller niyabet edebildiğini dolayısıyla fâillerini raf', mef'ûllerini naşb edebildiğini örneklerle aktarmıştır. Ayrıca nâzımın isim fiiller muzmer durumda oldukları zamanlarda da amel edebilirler görüşünü de şerhte belirtmiştir.²⁷⁶

Son kısımda ise ismü'l-eşvât üzerinde durmuştur. Bunları iki kısımda ele almıştır. İlk kısım akıl sahibi olmayan canlılar için kullanılan hitap cümleleridir. İkinci kısım ise hayvanların ya da diğer nesnelerin çıkardığı sesleri ifade etmek için kullanılan kelimelerdir. Bu isimlerin isim fiillerden ayrıştığı yer ise isim fiillerin mürekkeb ismü'l-eşvâtın müfred oluşudur. Dolayısıyla bu isimlerin zamîri de yoktur. Şârih ismü'l-eşvâtın örneklerini açıklayarak konunun anlatımını nihayete erdirmiştir.²⁷⁷

8. *Tevkîd nûn'u*: Şârih konunun mukaddimesinde tevkîd nûn'unu açıklayarak başlamıştır. Bu nûnun iki tane olduğunu ilkinin اُدْعَى'deki nûn olduğunu ikincisinin ise اِفْصِدْ'deki nûn olduğunu ifade etmiştir. Bu kısımda Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki bir görüş ayrılığından da bahsetmiştir. Basralılara göre örneklerini verdiğimiz iki nûn, müstakil olarak birer tevkîd nûn'u örneğidir. Ancak Kûfelilere göre ise ikinci örnekteki nûn (nûn-u hafife) ilk örnekteki nûn'un (nûn-u şekîle) bir türüdür. Bu açıklamalardan sonra ism-i fâil için de

²⁷⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 2/239-240.

²⁷⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 2/240-247.

²⁷⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 2/247-248.

tevkîd nûn'u gelebildiğini bir şiirle delillendirmiştir. Bu kısımda tevkîd nûn'unun aslı itibariyle muzâri' fiile getirilebildiğini ancak istikbâle delalet ederse mâzî fiile de gelebileceğini bir örnekle açıklamıştır. Aynı şekilde emir fiilin de tevkîd nûnuna mahal olduğunu açıklamasında zikretmiştir. Sonrasında bu kullanımları tafsilatlarıyla detaylandırmıştır. Bu bağlamda kâsmin cevabında kullanılan tevkîd nûn'u için beş şart sayarak bunları örnekleriyle açıklamıştır.²⁷⁸

Şârih anlatımının devamında tevkîd nûn'unun kullanımını açıklamaya devam etmiştir. Bu meyanda olumsuzluk edatları olan م, لا ve لم'dan sonra kullanımın az olduğunu ifade etmiştir. Kullanıldığı yerlerin örneklerini şerhinde zikretmiştir. Bu kullanımlar hakkındaki farklı görüşleri de bu kısımda zikretmiştir. Sonrasında ise şart ve cevap cümlelerindeki kullanımın üzerinde durmuştur. Burada ما'nin şartının dışında ve şartın cevabında getirilmesinin zaruri olduğunu ifade etmiştir. Bu bölümde şiir zaruretinden dolayı getirildiği yerleri de örneklendirmiştir. Bu konuyu izah ettikten sonra tevkîd nûn'u fiile dahil olduktan sonra fiilde gerçekleşen değişimleri ele almıştır. Öncelikle fiilde illetli harf bulunsun veya bulunmasın son harfinin harekesinin fetḥa olacağını bildirmiştir. Sonrasında ise bariz zamîre bitişen tevkîd nûn'unu ele almıştır. Burada son harekenin zamîr teşniye ise fetḥa, zamîr çoğul olursa zamme olacağını bildirmiştir. Bu bağlamda teşniye elifinin asla ḥazf edilemeyeceğini bildirmiştir. Örnek olarak “هَلْ تَضْرِبَانِ” cümlesini vermiştir. Yine son harfi illetli harf olan fiillerde son harfin ḥazf edilip ona delalet edecek bir harekenin verileceğini de burada örneklerle açıklamıştır. Son olarak nûn-u nisveden sonra gelen tevkîd nûn'unu incelemiştir. Bu iki nûn'un ayırt edilmesi için aralarına bir elif harfinin geleceğini beyan etmiştir. Buna örnek olarak ise “إِضْرِبَانِ” fiilini vermiştir. Bu konuyla alakalı diğer kullanımları da açıklayarak konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁷⁹

²⁷⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/249-251.

²⁷⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2005, 2/252-262.

3.1.4.14. Ğayr-ı Munşarîf

1. *Ğayr-ı munşarîf*: Şârih konunun girişinde isimde asıl olanın mu‘reb ve munşarîf olmak olduğunu belirterek başlamıştır. Akabinde ise ismi aslî özelliklerinden çıkartan şeyin fiile ve harfe olan müşâbehet olduğunu belirtmiştir. İşte bu noktada ğayr-ı munşarîf konusu ismin fiile olan müşâbehetinden dolayı munşarîf olamama durumunu ele almaktadır.²⁸⁰ Nâzım ise konuya “şarf” konusunun tarifini yaparak başlamıştır. Bu konuyu tenvîn alabilen, isim olma özelliklerini kaybetmeden cümledeki görevini îfa eden kelimeler olarak tanımlamıştır.²⁸¹ Ğayr-ı munşarîf kelimeler ise fiile müşâbeheti kuvvetli olan kelimelerdir. Dolayısıyla bu kelimeler tenvin almazlar. Ayrıca kesralarını fethâ olarak alırlar. Nâzım bu açıklamadan sonra munşarîfliğe mâni olan durumları anlatmaya başlamıştır. İlk ele aldığı mâni ise “elifu’-te’ nîş”tir. Şârih elifu’-te’ nîşin mutlak olarak kullanıldığını dolayısıyla makşûre veya memdûde olmasının kaideye engel olmadığını belirtmiştir. İkinci zikrettiği mâni ise zâid ا harfleridir. Buna örnek olarak “سَكْرَانٌ” kelimesini vermiştir. Burada فَعْلَانٌ kalıbının müenneşi olan فَعْلَانَةٌ kalıbınının munşarîf olduğu kaidenin istisnası olarak şârih tarafından zikredilmiştir. Nâzımın zikrettiği üçüncü mâni ise vasîf ve أَفْعَلٌ kalıbının buluşmuş olduğu kelimelerdir. Şârih zikri geçen أَفْعَلٌ kalıbının üç türü olduğunu söyleyerek bunları da sırasıyla açıklamıştır. Akabinde ise “vasîf” kavramını ele alarak üç maddede detaylandırmıştır. Eğer bir kelimedede isim olma vasfı ağır basıyorsa bu kelimenin isim olarak kabul edileceğine dair görüşleri nakletmiştir. Nâzımın zikrettiği bir diğer mâni ise vasîf ve ‘udldür. Şârih şerhinde öncelikle ‘udlün tarifini yapmıştır. ‘udlün, lafzın müsemmasından alınıp başka bir şeye isim olarak verilmesi olduğunu ifade etmiştir. ‘udle ait kalıpları sırasıyla bu bölümde zikretmiştir. Buradaki vasfın ise sıfat, hâl ve Haber olabileceğini, kendisine ا takısının ise bitişemeyeceğini ifade etmiştir. Nâzımın zikrettiği dördüncü mâni ise çoğula benzeyen kalıplardır. Bu kalıplar مَفَاعِلٌ ve مَفَاعِيلٌ

²⁸⁰ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2005, 2/264.

²⁸¹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 149.

kalıplarıdır. Bunlar müfredi olmayan kelimeler içindir. Dolayısıyla hem çoğula benzeme yönü hem de müfredinin olmaması yönü iki illet yerine geçerli olmuş olmaktadır. Şârih iki illet barındıran bu kalıpların bizzat kendisinin munşarifiğe mâni olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda munşarîf ve ğayr-ı munşarîf kelimelere dair birçok örneği ele almıştır. Âlimlere dair görüş farklılıklarını da bu meyanda zikretmiştir. Şârih bu anlatımının sonunda burada zikredilen şartların hem ma‘rife hem de nekra kelimeleri ihtiva ettiğini belirtmiştir.²⁸²

Şârihin ikinci olarak zikrettiği kısım ise nekra iken munşarîf, ma‘rife iken ğayr-ı munşarîf olan kelimelerdir. Bunların kısımlarını sırasıyla ifade etmiştir. İlk kısmın “terkib-i mezcî” olduğunu ifade etmiştir. Bunlar aralarında izâfet veya isnad ilişkisi bulunmayan iki ismin tek bir isim gibi kabul edilmesidir. Bunlar sonu “وَيْه” lafzıyla biten isimlerdir. İkinci kısım ise sonu وَيْه ile bitmeyen terkiplerdir. بَعْلِكَ bunun örneğidir. Burada alemiyet ve ان ziyadesinin de ğayr-ı munşarîf olacağını ifade etmiştir. Sonrasında ise müenneşliğin kısımlarına geçmiştir. Lafzî ve ma‘nevî ele aldığı bu konuya dair şayet lafzî müenneş ise alemiyet ve ة harfinin bulunduğu kelimelerin ğayr-ı munşarîf olacağını ifade etmiştir. Şayet ma‘nevî müenneş ise yine bu da alemiyyet ile birlikte ğayr-ı munşarîf olmaya sebep olacağını bildirmiştir. Yine tezkîr ve ‘ucmenin bulunduğu kelimelerin de ğayr-ı munşarîf olacağını söylemiştir. Buna örnek olarak هُنْد kelimesini vermiştir. Bu kelime ve bu maddeye dair görüş farklılıklarını ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Bir diğer mâni olarak ise ‘ucme ve alemiyyetin bulunduğu kelimelerdir. Burada iki şart zikretmiştir. İlki kelimenin Arapçaya geçtiği dilde alem olarak bilinmesi, ikincisi ise üç harfe zâid bir kelime olmasıdır. Buna örnek olarak ise اِبْرَاهِيم ismini vermiştir. Bir diğer mâni sebep ise alemiyyet ve fiil veznidir. Bunun arkasından ‘udl ve alemiyyet bildiren kelimelerin dört yerde ğayr-ı munşarîf olduğunu belirtmiş ve bunları sırasıyla açıklamıştır. Bu alt maddeleri saydıktan

²⁸² Murâdî, *Tavzîhu'l-maķāşid*, 2005, 2/265-277.

sonra üçüncü kısma geçmiştir. Bu kısımda ğayr-ı munşarifiğe sebep olan illetler ‘udl ve kelimenin bir şey için alem olmasıdır. Örnek olarak “جَنَّتْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ” cümlesini vermiştir. Dördüncü kısım ise فَعَال kalıbından gelip alem olan isimlerdir. Buna örnek olarak ise حَذَام ismini vermiştir. Bu kelime Hicâzîlerin kullanımına göredir. Şârih zikredilen tüm maddelerin örneklerini ve bu maddeler hakkında farklı görüşleri olan âlimleri şerhinde zikretmiştir. Bu açıklamalarla birlikte konunun anlatımını hitama erdirmiştir.²⁸³

3.1.4.15. Fiilin Yapısı

1. *Fiilin i'râbı*: Nâzım ilk beyitte muzâri‘ fiilin naşb ve cezm edicilerden hâli olduğu zamanlarda merfû‘ olacağını belirterek konuya başlamıştır.²⁸⁴ Şârih ise konunun girişinde muzâri‘ fiili raf‘ eden amille alakalı tartışmaları gündeme taşımıştır. Burada dört farklı görüş zikretmiştir:

- Basralılara göre isim mevkisinde gelmesidir.
- Ferra’ya göre naşb ve cezm edicilerden hâli olmasıdır.
- Şa‘leb’e göre bizzat muzâri‘ fiilin kendisidir.
- Kisâî’ye göre muzâri‘ harfleridir.

Şârih nâzımın ikinci görüşe müntesib olduğunu bu bağlamda bildirmiştir. Beyitteki ifadeyi de bu görüşe yormuştur. Bu açıklamalardan sonra şârih naşb eden edatları açıklamaya başlamıştır. Bunların dört tane olduğunu ifade etmiş, اُنْ, كِي, لَنْ ve اِنْدُ olarak sıralamıştır. Bunlardan ilk üçünü nâzım beyitte zikrederken اِنْدُ’i şârih eklemiştir. Sonrasında bu edatların iştikâklarını ve kullanımlarını tafsilatıyla açıklamıştır. Özellikle اُنْ harfî, şârihin kitapta en mutavvel tarzda anlattığı konulardan birisidir. Bu bağlamda “lâmu’l-cuhûd”, “lâmu’l-key”, “lâmu’l-âkıbe” ve “lâmu’z-zâide”yi açıklamıştır. Devamında ise “حَتَّى”nın kullanımını ele almıştır. Burada حَتَّى’den sonra gelen اُنْ ve bu edatın izmârıyla alakalı durumları sıralamıştır. Bahsi geçen bir diğer naşb edatı nefy, emir, şart, istihhâm, dua ve talep cümlelerinin cevabının başına gelen “ف”

²⁸³ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2005, 2/277-295.

²⁸⁴ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 151.

harfidir. Ayrıca ف harfinin recâ ve temenni bildiren cümlelerde, fiilin başına geldiği durumlarda naşb etmesi ve diğer cümlelerde cezm edebilmesi konularını da örnekler üzerinden işlemiştir. Akabinde bu kullanımları ayrıntısıyla açıklamıştır. Burada “واو” harfinin de benzer bir görev üstlendiğine özellikle dikkat çekmiştir. Ancak bu harfin amel edebilmesi için meyyet manası ifade etmesi ve atıf manasında kullanılmamış olmasıdır. Burada meşhur “لَا تَأْكُلُ السَّمَكُ وَ تَشْرَبُ اللَّبَنَ” cümlesinin i'râbları üzerinde durarak vecihlerini sırasıyla açıklamıştır. Bu konularla alakalı mezhebler arasındaki ihtilafları da açıklayarak konuyu sona erdirmiştir.²⁸⁵

2. *Cezm Edatları*: Şârih konunun mukaddimesinde cezm eden edatların iki grupta ele alındığını ifade etmiştir. İlk grubun bir fiil talep edenler, ikinci grubun ise iki fiil talep edenler olduğunu beyan etmiştir. Devamında ise ilk gruptaki harfleri saymıştır. Bu harfler لَمْ, لَا ve لَمَّا harfleridir. Mezkûr harfler muzâri fiillerin başına gelerek onları cezm ederler. Sonrasında bu harflerin kullanımını örnekler üzerinden izâh etmiştir. Burada لَمْ harfinin talep, emir, nehy ve dua içermesi gerektiğini özellikle belirtmiştir. Yine bu harflerden لَمْ ve لَمَّا'nın fiillerinin hâzfini de müstakil bir bölüm ayırarak beyan etmiştir. Bu açıklamalardan sonra cezm eden edatların ikinci grubunu açıklamaya başlamıştır. Nâzım beyitte on bir edat saymıştır. Bunlar: إِنَّ, مَنْ, مَا, مَهْمَا, أَيَّ, مَتَى, إِنْ, لَوْ, إِذَا, كَيْفَ ve إِذَّا'dır. Nâzım ayrıca bunlardan إِذْمَا ve إِنْ'in harf olduğunu diğerlerinin ise isim olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁶ Şârih ise bunlara كَيْفَ, إِذَا, لَوْ ve إِذْمَا eklemiştir. Sonrasında tüm bu harflerin kullanımını ve âlimler arasında söz konusu olan ihtilafları tafsilatıyla ele almıştır. Burada şârih, şart ve cevap cümlelerinin kuruluşlarıyla alakalı gereksinimleri de ayrıca şerhine alarak izah etmiştir. Cevap cümlesinde asıl olanın fiil cümlesi olması iken isim cümlesi

²⁸⁵ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/299-325.

²⁸⁶ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 2/154.

olarak da gelebileceğini belirtmiştir. Bu bölümde son olarak cevap cümlesinin hâzıf olduğu yerleri açıklayarak konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁸⁷

3.1.4.16. Bazı Harflerin Kullanımı

1. *لَوْ*'in kullanımı: Şârih *لَوْ* harfinin üç farklı kullanımının olduğunu ifade etmiştir.

Bunlar şart, maşdar ve temenni içindir. Şârih bu üç kullanımı konunun mukaddimesinde ana hatlarıyla açıklamıştır. Şart kullanımın iki kısımda incelendiğini bunların ise imtina'î ve *لَوْ* manasında olan *لَوْ* olduğunu belirtmiştir. İlk kısmın açıklamasında buradaki *لَوْ* harfinin iki fiil arasında ta'îl görevinde olduğunu ifade etmiştir. Bu fiillerin ise mâzî fiil olması gerektiğini ifade etmiştir. İkinci kısmın açıklamasında ise İbn 'usfûr *لَوْ*'in *لَوْ* manasına gelebileceğini ifade ettiği İbn Hâcib'in ise buna itiraz ederek bu görüşün hatalı olduğuna dair nakillerini serdetmiştir. Burada Nâzım'ın da *لَوْ* şayet *لَوْ* manasına gelecek olursa sadece mâzî fiilin başına gelebilir görüşünü de nakletmiştir. Bu kısımda son olarak *لَوْ*'in *لَوْ* ile birlikte olan kullanımlarını örneklendirmiştir. Bu kısmı Ebû Ali, Ferrâ' ve nâzım gibi âlimlerin kabul ettiğini ifade etmiştir. Mezkûr âlimlerim bu kısma örnek olarak *”وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ”*²⁸⁸ ayetiyle istişhad ettiğini ifade etmiştir. maşdar olan *لَوْ*'i kabul etmeyen âlimler ise bu ayeti te'vîl ederken buradaki *لَوْ*'in cevabının mahzûf olduğunu dolayısıyla burada temenni için kullanıldığını ifade ettiklerini de bir delil olarak sunmuştur. Temennî kısmına dair ise bir ihtilafın olmadığını Kur'ân'da da örnekleri bulunduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalarla *لَوْ*'in kullanımını özetlemiştir.²⁸⁹

2. *لَوْ*, *لَوْ* ve *لَوْ*'nin kullanımı: Şârih konunun anlatımına *لَوْ* ve *لَوْ* edatlarını ele alarak başlamıştır. Bu edatlarda şart manasının bulunduğunu ifade etmiştir. Bir cümle başına geldiğini ifade etmiştir. Edatların bir de cevap cümlesi

²⁸⁷ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maķāşid*, 2005, 2/328-350.

²⁸⁸ Bakara 2/96.

²⁸⁹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maķāşid*, 2005, 2/353-360.

bulunduğunu bu cümlelerin başına ise **هـ** harfinin geldiğini ifade etmiştir. Bu harfin **hazfinin** üç hali bulunduğunu, düz yazılarda **hazfedilebileceğini** şiirlerde ise şiir zaruretine göre istimal edilebileceğini ifade etmiştir. Akabinde ise örnekler üzerinden kullanımını göstermiştir.²⁹⁰

İkinci olarak ise **لَوْ** edatını ele almıştır. Bu edatın **لَوْ** şeklinde de kullanımının olduğunu ifade etmiştir. Bu edatların kullanımını tarif ederken, bir şeyin bulunmasının mümteni' olduğu durumlarda diğer bir şeyin olmasının vâcib olması olarak tarif etmiştir. Sonrasında bu edatların iki hali olduğunu, ilk halinde isimlerin başına gelebileceğini, ikinci halinde ise tahşîş ifade etmesi şartıyla fiillerin de başına gelebileceğini izah etmiştir. Kullanımları örnekendirerek anlatımı sona erdirmiştir.²⁹¹

3. **الَّذِي** ve **الْ** takısı sebebi ile haber: Şârih konunun anlatımına bu Haberin keyfiyyetini anlatarak başlamıştır. Öncelikle aslı itibariyle **الَّذِي**'nin muhberun anı olduğunu ifade etmiştir. Bu kullanımın amacının ise tahşîş kazandırma, hükmü takviye etme ve dinleyicide bir hareket hali oluşturma olduğunu belirtmiştir. Belirttiğimiz şartlarda kurulan bir cümlede ise **الَّذِي** ve şılası mübteda, cümlelerin son isim ise Haber olur. Ayrıca haberden ism-i mevşûle dönen bir âid Zamiri bulunur. Kaideye örnek olarak ise **“الَّذِي ضَرَبْتُهُ زَيْدٌ”** cümlesini vermiştir. Şârih ayrıca bu kullanımın teşniye ve cem' formatlarında da gelebileceğini belirtmiştir. Burada gerekli olanın ism-i mevşûlün sayıya göre uyumlu gelmesidir. Şârih bu açıklamalardan sonra muhberun anının anlatımına geçmiştir. Bu ögenin dört şartı olduğunu belirtmiştir. Bunlar:

- Sadr-ı kelam olmaması gerekir.
- Ma' rife olmaya elverişli olmalıdır.
- Farklı bir isimle kendisinden müsteğnî olunabilmelidir.
- Yerine zamîr konulabilmelidir.

²⁹⁰ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 2/362.

²⁹¹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 2/364-365.

Son olarak ise الذي yerine ال kullanılan yerleri izah etmiştir. Bu kullanım için iki şartın bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu şartlardan ilki kullanılan fiilin mutaşarrıf olması gerekir. İkincisi ise fiilin müsbet manada olması gerekir. Bu açıklamalardan sonra bahsi geçen kaideleri örneklendirerek konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁹²

4. *Aded*: Şârih konunun anlatımına 3-10 sayıları arasındaki sayıların hallerini anlatarak başlamıştır. Bu hallerin üç tane olduğunu ifade etmiştir. İlkinin mutlak aded kullanımı olduğunu ifade etmiştir. bu durumda sayının sonuna ة harfinin bitişmesi gerektiğini ifade etmiştir. İkinci halde ise ma‘dûd zikredilmiş haldedir. Bu durumda şayet ma‘dûd müzekker ise ة harfi getirilir, ancak müfredi müennes ise bu durumda ة harfi bitişmez. Üçüncü hal ise ma‘dûdun zikredilmediği durumdur. Bu durumda da aynı şekilde müzekker ise ة harfi getirilir, ancak müfredi müennes ise bu durumda ة harfi bitişmez. Şârih bu izahlardan sonra fikrî ihtilaflara ve farklı örneklere şerhinde yer vermiştir.²⁹³

Şârih sayılara ة harfinin bitişmesini açıkladıktan sonra sayıların temyizini açıklamaya geçmiştir. Burada öncelik üç sayısı ve kardeşlerinin durumundan bahsetmiştir. Eğer bu sayılar cins veya çoğul isim ise temyizlerini من harfi ceriyle birlikte alacaklarını ifade etmiştir. Yine bu sayılar temyizlerine izâfe olarak da kullanıldığını ifade etmiştir. Sonrasında ise yüz ve bin sayılarının temyizine geçmiştir. Bu sayıların ise müfred olan temyizlerine izâfe edileceklerini belirtmiştir. Bu sayılar hakkındaki ihtilaflara temas ettikten sonra terkiib şeklinde gelen sayılara ة harfinin bitişmesi meselesine geçmiştir. Eğer ma‘dûd zikredilmişse ve müzekkerse, عَشْرَ kelimesine ة’nın bitişmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak ma‘dûd müennes ise عَشْرَ lafzına ة’nin bitişeceğini ifade etmiştir. Sonrasında ise bu terkiiblerin okunuşuyla alakalı görüş farklılıklarını serdetmiştir. Bu alıntılardan sonra on iki sayısının terkiibini ele almıştır burada

²⁹² Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 2/363-372.

²⁹³ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 2/373-376.

düşen ٥ harfinin üzerinde durmuştur. Sonrasında ise on sayısının katlarının yazılışı ve temyîzi üzerinde durmuştur. Bu sayıların müzekkerlerinde ٥ harfi kullanılırken müenneşlerinde ise kullanılmaz. Ayrıca temyizlerinin ise müfred ve manşûb geleceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda عَشْر ile oluşan terkiplerin temyizinin de bu şekilde geleceğini ifade etmiştir. Sonrasında ise bu sayıların mebnî ve mu'reb olmalarını ele almıştır. Son olarak ise cümle içinde farklı öğeler yerine gelen sayıları ele alarak konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁹⁴

5. *کَمْ ve كَائِنِnin kullanımı*: Şârih bu edatların sayılardan kinaye olarak kullanıldıkları için aded konusundan sonra zikredildiğini ifade ederek konunun anlatımına başlamıştır. Öncelikle كَمْ harfini açıklayarak başlamıştır. Bu harfin cinsin ve mikdarın mübhem oluşunda kullanıldığını ifade etmiştir. Bu harf kimilerine göre müstakil bir harf iken bazı âlimlere göre teşbih edatı olan كَاف'ten ve istifhâm ما sından oluşan bir terkiptir. Bu açıklamadan sonra şârih كَمْ harfinin istifhâmiye ve haberiye olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade etmiştir. Sonrasında bu iki kısmı sırasıyla açıklamıştır. Sonrasında ise كَائِنِ'in açıklamasına geçmiştir. Bu harfin kullanımının كَمْ'in haberiye kısmı gibi olduğunu ifade etmiştir. Devamında bu harfin temyizinin ve kullanımının üzerinde durmuştur. Bu bağlamda كَا ile alakalı meselelere de temas ederek konunun anlatımını sona erdirmiştir.²⁹⁵

3.1.4.17. Son Harflerine Göre Kelimeler

1. *Müenneş*: Şârih konunun açıklamasında öncelikle kelimelerde asıl olanın müzekkerlik olduğunu, bu sebepten ötürü bir alamete ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir. Müenneş kelimelerin ise asıl olmadıkları için alamete ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Bu alametler cumhûr ve Sîbeveyh'e göre تاء ve اَلِف'dür. Kûfeliler ve Zeccâcî ise bu iki harfe حَمْرَاء kelimesinin sonundaki

²⁹⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/376-386.

²⁹⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/389-398.

hemzeyi de eklemiştir. Cumhûrun bu varsayıma cevabı ise bu hemzenin أَلِفْ harfinden dönüşmüş olduğu iddiasıdır. Şârih bu mukaddime hüviyetindeki bilgilerden sonra müenneşin kısımlarını açıklamaya geçmiştir. Öncelikle kendisine ة bitişen müenneşlerin iki kısım olduğunu ifade etmiştir. İlk kısmın ة harfini zâhiren aldığını, ikinci kısmın ise takdîren aldığını ifade etmiştir. Bu kısımları örneklendirerek açıklamıştır. Akabinde ise takdîrî olarak kendisinde ة harfi bulunan kelimelerin müenneşliğinin bilinme yollarını açıklamıştır. Bu bağlamda kendisine ة harfinin bitişmediği kelimeleri beş maddede ele almıştır. ة harfiyle yapılan müenneşi izah ettikten sonra أَلِفْ harfiyle yapılan müenneşin anlatımına geçmiştir. Bu harfin maḫṣûra ve memdûde olmak üzere iki formunun olduğunu ifade etmiştir. Kullanımı yaygın olanın maḫṣûra olduğunu ayrıca belirtmiştir. Sonrasında maḫṣûra olan formu on iki ayrı maddede, memdûde olanı ise on üç ayrı maddede sınıflandırarak örneklendirmiştir. Bunların açıklamasıyla konuyu nihayete erdirmiştir.²⁹⁶

2. *Maḫṣûra ve Memdûde*: Şârih konunun anlatımına bu iki türü tanımlayarak başlamıştır. Maḫṣûrayı, i'râbı lâzimî elif olan harf olarak tanımlarken memdûdeyi, i'râbı hemze ve zâid bir elif olan harf olarak tanımlamıştır. Bu tanımlardan sonra ise bu iki türün yalnızca sonunda illetli harf bulunan kelimelerde olabileceğini belirtmiştir. Sonrasında ise bunları kalıplar ve örnekler üzerinden açıklamıştır.

Nâzım giriş sadedindeki bilgilerden sonra maḫṣûra ve memdûdenin teşniye ve cem'lerini ele almıştır. Şârih ise konunun şerhine örnekler üzerinden devam etmiştir. Örneğin مُعْطَى kelimesi teşniye yapılırken sonundaki ي harfinin ي'ya kalb olacağını, bu durumda ise kelimenin teşniyesinin مُعْطَايَ olacağını ifade etmiştir. Bu açıklamadan sonra ise kelimenin sonunda gelen elif-i maḫṣûra'nın üç halinin olduğunu ifade etmiştir. Bunlar aslı ي olanlar, aslı واو olanlar ve sonundaki أَلِفْ i aslî olanlardır. İlk iki halde teşniye yapılırken aslî

²⁹⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḫāşid*, 3/11-19.

harflerin ortaya çıkacağını örneklerle izah etmiştir. Üçüncü halde ise üç farklı görüşün bulunduğunu belirterek izah etmiştir:

- İmâle ile okunur. Bu durumda ي ile teşniye yapılır. Şâyet imâle yapılamazsa وا ile teşniye yapılır. Âlimler arasında meşhur olan görüş budur. Ayrıca Sîbeveyh'in de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.

- İbn Usfûr ve nâzıma göre ise ي harfinden kalb olunmuşsa ي ile, وا harfinden kalb olunmuşsa وا ile teşniye yapılacağını söylemiştir.

- Bu görüşte olan âlimlerin ise mutlak olarak ي ile teşniye yapılması gerektiğini söylediklerini ifade etmiştir.

Bu bağlamda son olarak dört harfli fiillerdeki maşşûranın durumunu ele almıştır. Örnekler üzerinden bu durumları izah etmiştir.²⁹⁷

Şârih maşşûranın üzerinde durduktan sonra memdûde ile alakalı meseleleri tartışmaya başlamıştır. Öncelikle kelimenin sonundaki hemzesi müenneşlik ifade etmek için olan kelimelerin وا harfi ile teşniye yapılacağını ifade etmiştir. Buna örnek olarak ise صَحْرَاءٌ - صَحْرَوَانٍ kelimelerini getirmiştir. Akabinde ise sonundaki hemzesi ilhâk için olanlar ve وا'dan ya da ي'dan maşlûb olanları ele almıştır. Be kelimelerin teşniyesi yapılırken ise وا ile ya da taşhîh ile yapılacağını ifade etmiştir. Taşhîh ile yapılmasına örnek olarak كِسَاءٌ - كِسَاءَانٍ kelimelerini vermiştir. Bu bağlamda hangisinin daha evlâ olduğunu âlimlere göre izâh etmiştir. Son olarak teşniyesi yapılırken kural dışı olan kelimeleri ele alarak teşniyesi yapmanın anlatımı bitirmiştir.²⁹⁸

Şârih bu konuda temas ettiği bir diğer konu memdûde ile biten kelimelerin çoğul yapılmasıdır. Öncelikle bu çoğulun cem-i müzekker sâlim kurallarıyla olacağını belirtmiştir. Sonrasında ise çoğul yapılırken sondaki hemzenin, iki sakin harfin yan yana gelememesinden dolayı hâzıf edilip

²⁹⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/24-25.

²⁹⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/25-28.

fethasının bâki kalacağını ifade etmiştir. Örnek olarak ise أَغْلَاءُ - أَغْلَوْنَ kelimelerini vermiştir. Bu bağlamda makşûra ve memdûdenin اَتْ ile yapılan çoğullarını da ele alarak örneklendirmiştir. Son olarak şâz kullanımlardan da bahsederek konunun anlatımını tamamlamıştır.²⁹⁹

3.1.4.18. İsimlerde Kuralsız Çoğul ve Küçültme Sigası

1. *Cem-i teksir*: Şârih konuya cem-i teksir'in tanımıyla başlamıştır. Kendisine göre cem-i teksir, zâhirî ya da takdîrî bir değişimle ikiden fazlasına delalet eden isimdir. Akabinde ise zâhirî değişin altı farklı yolu olduğunu ifade ederek bunları sıralamıştır:

- Harf ziyadesiyle
- Harf eksiltmekle
- Şeklin değişimi ile
- Harf ziyadesiyle birlikte şeklin değişimi ile
- Harf eksiltmekle birlikte şeklin değişimiyle
- Harf eksiltmek ve harf ziyadesiyle birlikte şekil değişimi ile.

Şârih bu maddeleri sıraladıktan sonra bunları örneklerle temellendirmiştir. Takdîrî değişimin ise sadece şu dört örnekte vârid olduğunu belirtmiştir: شِمَالٌ ve فُلُكٌ, دِلَاصٌ, هِجَانٌ. Bu kelimelerden فُلُكٌ üzerindeki tartışmaları da bu bölümde aktarmıştır. Sîbeveyh ve nâzımın bu kelimedeki değişimin zâhirî olduğunu ifade ettiği görüşlerini ayrıca beyan etmiştir. Şârih bu girişten sonra kıllet ve keşret ifade eden kalıpları ele almıştır. Bazı kalıpların hem kıllet hem de keşret için olabileceğini ifade etmiştir. Devamında ise şulâsî ve mezîd kalıpların müzekker ve müennes çoğullarını örneklerle ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Son olarak ise şekil değişimi ile yapılan cem-i teksirdeki hâzıf olan harfleri inceleyerek açıklamıştır. Konunun anlatımı bu açıklamalarla sona ermiştir.³⁰⁰ Eserde tüm bu konular uzun tafsîlâtlar ve fazlaca örnek ile birlikte işlenmiştir. Çalışmamızın hacminin daha fazla büyümemesi adına konu başlıklarını aktarmakla iktifa ediyoruz.

²⁹⁹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 3/28-34.

³⁰⁰ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 3/36-71.

2. *Taşgîr*: Nâzım, cem-i teksîr konusunun akabinde ism-i taşgîr konusunun anlatımına geçmiştir. Şârih buna sebep olarak Sîbeveyh'in, "her iki kullanım da aynı vadidendir" sözünü gerekçe göstermiştir. Akabinde ise Basralılara göre taşgîrin fâidelerini sıralamıştır. Bunlar tahkîr, taklîl ve takrîbtir. Kûfelilerin ise buna ta'zîmi de eklediğini bildirmiştir. Sonrasında ise ism-i taşgîrin alametinin ء harfî olmasından bahsetmiştir. Buna gerekçe olarak ise ziyade harf olmaya en uygun harfin harf-i lîn olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Kûfelilerin ism-i taşgîrin alameti olarak اَلْف harfini kabul etmelerini de değerlendirmiştir.

Devamına ise ism-i taşgîrin dört şartı olduğunu ifade edip bunları sıralamıştır:

- İsim olması gerekir.
- Harfe benzeme hususunda temekkün etmemiş olması gerekir.
- İsm-i taşgîri kabul edebilecek bir isim olması gerekir.
- İsm-i taşgîr sigası veya benzeri kalıplara girmemiş olması gerekir.

Şârih bu şartları izah ettikten sonra üç adet ism-i taşgîr kalıbının olduğunu ifade etmiştir. Bunlar فُعِيل, فُعِيل ve فُعِيل kalıplarıdır. Bu kalıpların alakalı ayrıntıları ve örnekleri ilgili bölümde izah etmiştir. Sonrasında ise ism-i taşgîrin i'râblarını ayrıntısıyla işlemiştir. Sonrasında ise şâz kullanımlardan bahsederek konunun anlatımını sona erdirmiştir.³⁰¹

3.1.4.19. Kelimelerin Sonlarına Göre Kullanımlar

1. *Nisbet*: Şârih konunun anlatımına Sîbeveyh'in biu konu hakkındaki başlığını aktararak başlamıştır. Sîbeveyh'e göre bu konu "izâfet bâbı" başlığı altında incelenebilir. Akabinde ise konunun üç farklı kullanımı olduğunu aktararak bunları şöyle sıralamıştır:

- Birincisi "lafzî nisbet"tir. Şârih bu kullanım esnasında kelimenin sonuna şeddeli bir ء harfinin geleceğini, sondan bir önceki harfin meksûr olması gerektiğini ve i'râbının aynı şekilde aktarılacağını ifade etmiştir.
- İkincisi "ma'nevî nisbet"tir. Bu kullanım isme dönüşen kelimeler içindir.

³⁰¹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 3/78-98.

- Üçüncüsü “hükmî nisbet”tir. Bu kullanımın ise sıfat-ı müşebbehenin ameliyle muamele eden kelimelerde olduğu açıklanmıştır.

Bu üç maddeyi sıraladıktan sonra sırasıyla bunları örnekler üzerinden açıklamıştır. Bu bağlamda kelimenin son harfinde kökü itibariyle mevcut olan **ياء** harfî ve bu kelimeye yapılan nisbeti de ele almıştır. Yine bu bölümde sonu **ألف** harfî ve illetli harf ile biten kelimelere nisbet **ياء**’sının gelmesini örnekler üzerinden izah etmiştir. Şülâsî ve mezîd kelimelere göre nisbet kalıplarını da bu bölümde tarif etmiştir.³⁰²

Nâzımın temas ettiği bir diğer konu nisbetin mürekkeb kullanımları olmuştur. Şârih mürekkeb kullanımları isnâdî, şebîhun bih, mezcî ve izâfî olarak dört kısma ayırmıştır. İlk iki kısmın cümlelerin ya da harfin başına geldiğini ifade etmiştir. Örnek olarak ise “تَابَطَ شَرًّا” cümlesinin تَابَطِي şekline evrilmesini ve لَوِي edatının لَوِي şekline dönüşmesini vermiştir. Yine mezcî kısmı için beş, izâfî kısmı için ise dört farklı vechin bulunduğunu bu bölümde açıklamalarla beyan etmiştir. Son olarak ise bazı kelimelerin ve şâz kullanımların nisbetlerini açıklayarak konunun anlatımını sona erdirmiştir.³⁰³

2. *Vakf*: Şârih konunun anlatımına vakfın tarifiyle başlamıştır. Vakfî, kelimenin sonunda ihtiyârî olarak sesin kesilmesi olarak tarif etmiştir. Bu hususla alakalı olan yedi farklı terimi de burada zikretmiştir. Bunlar; sukûn, ravm, işmâm, ibdâl, ziyâde, hâzî ve nakldir. Öncelikle sonu tenvinle biten kelimelerde vakfî ele almıştır. Bu konu hakkında üç farklı görüş olduğunu ifade edip bunları şöyle sıralamıştır:

- İlk görüş en fasih olan kullanımdır. Bu kullanıma göre sonu fethalı ise tenvîn **ألف**’e kalb olunur. Sonu zamme veya kesra ise tenvîn hâzî edilir.

- İkinci görüşe göre ise üç harekede de tenvîn hâzî edilir ve sukûn olarak durulur.

³⁰² Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2005, 3/101-112.

³⁰³ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2005, 3/112-122.

- Üçüncü görüşe göre ise tenvîn fethâ ise اَلْف'e, zamme ise واو'a ve kesra ise ياء'ya kalb edilir. Şârih bu kullanımın fasih olmadığını belirtmiştir.

Şârih bu görüşlerin tafsilatını izah ettikten sonra, münevven olmayan diğer kelimelerin açıklamasına geçmiştir. Sırasıyla bütün hareke ve harflere göre vakfın nasıl yapılacağını örneklerle açıklamıştır. Konunun devamında ise mukaddime bölümünde zikredilen yedi kavramı sırasıyla açıklamıştır. Son olarak nadir kullanımları izah ederek konunun anlatımını sona erdirmiştir.³⁰⁴

3.1.4.20. Kelimede Ses Değişimi

1. *İmâle*: Şârih konunun anlatımına imâle kavramını şerh ederek başlamıştır. İmâlenin اَلْف'ten ياء'e doğru olduğunu bu durumda fethâdan kesraya doğru bir geçişin, imâlenin bir gereği olduğunu belirtmiştir. Akabinde bu konunun; faydasını, hükmünü, kimler tarafından kullanıldığını, mahallini ve sebebini açıklamıştır. Konunun faydasını mülâhaza ederken tenâsüb ve tenbih'e katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Hükmünün ise câiz olduğunu ifade etmiştir. İmâleyi Temîm, Kays, Esed ve Necd'lilerin büyük bir kısmının kullandığını ifade etmiştir. Hicazlılarda bu kullanımın az olduğunu da eklemiştir. Mahallinin ise isimlikte veya fiillikte temekkün etmiş olan kelimeler olduğunu ifade etmiştir. Sebep olarak ise “lafzî” ve “ma‘nevî” olarak iki farklı sebebinin olduğunu ifade etmiştir. Lafzî olan sebebin اء ve kesra olduğunu, ma‘nevî olan sebebin ise اء ve kesraya delalet eden şeyler olduğunu belirtmiştir. Şârih bu iki sebebin dışında altı tane daha özel sebep zikretmiştir. Bunlar: اء harfinden inkılâb eden, اء'ya dönüşen, ع harfinden bedel olan, öncesinde veya sonrasında اء bulunan, öncesinde veya sonrasında kesra bulunan ve tenâsübdür. Bu sebepleri sırasıyla ele alan şârih bunlar hakkındaki tartışmaları da tafsilatıyla açıklamıştır. Konunun devamında ise imâle konusunu örnekler üzerinden

³⁰⁴ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 3/125-141.

temellendirerek okuyucunun ilgisine sunmuştur. Bu anlatımla birlikte konuyu sona erdirmiştir.³⁰⁵

3.1.4.21. Şarfa Dair Konular

1. *Taşrîf*: Şârih konunun mukaddimesinde öncelikle nahiv ilminin tanımı üzerinde mülahazalarda bulunmuştur. Nahiv ilminin iki kısımda incelendiğini, bu kısımlardan birisinin i'râb ilmi olduğunu ikincisinin ise taşrîf ilmi olduğunu belirtmiştir. Yine Arapça kelimelerinde ifrâdiyye ve terkîb olmak üzere iki kısımda ele alındığını terkîblerle nahiv ilminin, ifrâdiyye ile ise taşrîf ilminin iştiğal ettiğini izah etmiştir. Taşrîfin konusunun isimlikte temekkün eden isimler ve câmid olmayan fiiller olduğunu belirtmiştir. Şârih bu bağlamda taşrîf ilmi için yapılan tanımları değerlendirmiş ve eksik kalan kısımlara işaret etmiştir. Nâzımın yapmış olduğu taşrîf tanımının da mezkûr ilmin tamamını kapsamadığını ifade etmiştir.³⁰⁶

Şârih konunun mukaddimesinden sonra taşrîfin mahalli olan isimler ve fiiller ile alakalı meseleleri ele almıştır. Bu kısımda öncelikle kelimelerin taşrîfe mahal olabilmesi için en az üç harften oluşması gerektiğini belirtmiştir. Aslı itibariyle üç harfli olup hâzî ile iki harfe düşen kelimeleri bundan müstesna tutmuştur. Akabinde ise mücerred bâblardan gûlâşî, rubâî ve humâşî bâbları, mezîd bâblardan ise yedi harfe kadar ulaşan bâbları sırasıyla ele alıp tahlil etmiştir. Fiillerle alakalı konuları bitirdikten sonra aynı şekilde isimlerle alakalı kalıpları ve durumları da tafsilatıyla incelemiştir. Konunun kalan kısmında ise bâblarla alakalı özel durumları ayrıntılarıyla izah etmiştir. Son olarak ise hemzenin kelimelerdeki konumu ve bâblarda ifade ettiği anlamlara temas etmiştir. Bu anlatımlarla taşrîf konusunu nihayete erdirmiştir.³⁰⁷

2. *Vaşıl hemzesi*: Şârih konunun girişinde öncelikle bu konunun esere alınmasının iki maksadını izah etmiştir. Bunlardan ilki vaşıl hemzesinin, kat'ı hemzesinden farkını ortaya koymaktır. İkincisinin ise vaşıl hemzesinin ahkâmını bildirmek olduğunu ifade etmiştir. Ardından bu iki maksada göre konuyu açıklamaya

³⁰⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/143-159.

³⁰⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/160-162.

³⁰⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/162-195.

başlamıştır. Şârih konunun bir “rasm” ve “haşr” taalluk eden iki kısmının olduğunu ifade etmiştir. Rasm kısmına göre vaşıl hemzesinin özelliği başlangıçta sabit olup vaşıl halinde sâkit olmasıdır. Kat’ı hemzesi ise hem başlangıç hem de asıl halinde sâbit olan bir hemzedir. Bu açıklamadan sonra haşr kısmına geçmiştir. Bunun altı farklı yerde bulunduğunu ifade ettikten sonra bunları sıralamıştır:

- Dört harften fazla olan tüm kalıpların başındaki hemze vaşıl hemzesidir.
- Üç harfe zâid olan kalıpların tamamının emir fiilinin başındaki hemze vaşıl hemzesidir.
- Dört harfe zâid olan fiillerin maşdarlarının başındaki hemze vaşıl hemzesidir.
- Üç harfli fiillerden emir fiil yapıldığı takdirde ikinci harf durumuna düşüp sakin olan kelimelerin başındaki hemze vaşıl hemzesidir.
- اِسْمٌ, اَيْمَنُ, اُسْتُ, اِنَّ, اِنَّتُ, اِنَّمُ, اِنَّيْنِ ve اِمْرِي başındaki hemzeler vaşıl hemzesidir.
- ا takısının başındaki hemze vaşıl hemzesidir.

Bu maddeleri sıraladıktan sonra sırasıyla bu maddeleri örneklerle tafsilatlarını aktarmıştır. Ayrıca bu maddelere taalluk eden meseleleri de konunun son kısmında açıklamıştır. Bu anlatımlarla konunun anlatımını sona erdirmiştir.³⁰⁸

3. *İbdâl*: Şârih konunun başlangıcında ibdâlin kitaba alınış amacını belirterek başlamıştır. İbdâlin, sadece idgâm için olmadığını belirterek daha kapsamlı bir ibdâl anlatımının hedeflendiğini belirtmiştir. Akabinde ise üç meseleyi açıklamıştır. Bu meseleler; ibdâl ve ‘ıvâz arasındaki fark, ibdâl ve kalb arasındaki fark ve bedele hasredilmiş harfler meseleleridir. Sırasıyla mezkûr meselelerle alakalı tartışmaları ele almıştır. Özellikle İbdâle hasredilen harfleri daha uzun işlemiştir. Bu harflerin sayısı ile alakalı ihtilaflı görüşleri sırasıyla serdetmiştir. Genel kabulün bu harflerin sayısının on iki olduğu yönündeki

³⁰⁸ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maķāşid*, 2005, 3/198-205.

malumatı verdikten sonra, bu harflerin “طال يوم انجده” şeklinde kodlandığını aktarmıştır.³⁰⁹

Şârih giriş sadedindeki bilgileri aktardıktan sonra konuyla alakalı farklı bilgilerin verilmesine geçmiştir. Bunlardan ilki ibdâlin bilinmesi meselesidir. Kelimedeki ibdâlin anlaşılabilmesinin yolunun çoğu zaman mübdelun minhi bilmek olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında ibdâlin yapıldığı harflere geçmiştir. Öncelikle hemzenin ibdâl olmasından bahsetmiştir. Hemze genellikle واو, ياء ve اَلِف’in yerine ibdâl olarak geldiğini açıklamıştır. Bununla birlikte nadiren هاء ve عين yerine de gelebildiğini belirtmiştir. Sonrasından hemzeye olan ibdâli kalıplar üzerinden ayrıntılı bir şekilde tek tek ele almıştır. Bu anlatımdan sonra اَلِف’in ياء’dan olan ibdâlini anlatmıştı. Yine واو’dan ياء’e olan ibdâli de bu kısımda örneklemiştir. Kelimedeki harflerin harekelerine göre olan ibdâller de bu kısımda izah etmiştir. Ardından örneklerle konunun okuyucunun zihninde temekkün etmesini amaçlamıştır.³¹⁰

Şârihin ibdâl konusunda temas ettiği bir diğer konu idgâm konusudur. Bu bağlamda öncelikle واو ve ياء’un ictimâ ettiği yerleri ele almıştır. Burada öncelikle واو’nun ياء’a ibdâl edileceğini akabinde ise idgâm yapılacağını açıklamıştır. Bu işlemin yapılabilmesi için üç artın gerekli olduğunu ifade ettikten sonra bunları sıralamıştır:

- İki harfin aynı kelimedeki ictimâ etmesi gerekir.
- İctimâ esnasında ilk gelen harfin sükûn olması gerekir.
- Sükûn halinde olan harfin bir başka harften bedel olmaması gerekir.

Bu iki harf özelinde farklı durumlarda yapılan ibdâl ve idgâmında ayrıntıları ve şartlarını bu bölümde zikretmiştir.³¹¹

Şârihin bu başlık altında anlattığı konulardan birisi de harekenin kendinden önceki sakin harfe nakledilmesidir. Şârih bu konuyu kaideler ve

³⁰⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/206-208.

³¹⁰ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/209-237.

³¹¹ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 3/239-247.

örnekler üzerinden anlatmıştır. Örneğin fiilin ayne’l fiili **واو** veya **ياء** ise ve kendinden önceki harf de sakin ise hareke bu sakin harfe nakledilir. Bunun örneği **يَقُومُ** – **يَقُومُ** fiilidir. Şârih bu kısımda i‘lâl kaidelerini de ayrıntısıyla işlemiştir. Birçok örnekle zenginleştirdiği konunun anlatımı, okuyucunun kafasında konunun yerleşmesini kolaylaştırmaktadır.³¹²

Şârihin değindiği bir diğer konu ise **اِفْتِئَال** bâbındaki **فاء** harfiyle alakalıdır. Şârih **اِفْتِئَال** babında ve türevlerinde **فاء** harfi konumundaki harf lîn harflerinden biriye **تاء**’e ibdâl edilmesi fasih kullanımın gereklerinden olduğunu ifade etmiştir. Bu kaideye **اَتَّعَدَ** ve **اَتَّسَّرَ** fiillerini örnek olarak vermiştir. Sonrasında bu kaidenin gerekçelerini izâh etmiştir. Bu bölümde zikredilen bir diğer kaide ise **اِفْتِئَال** babındaki **فاء** konumundaki harfin **طاء**, **صاد**, **ضاد** ya da **ظاء** olmasıdır. Bu durumda kalıptaki **ت** harfi bu harflere mutabık kılınarak idgâm ile okunur. Bunun örnekleri ise **اِطْعَمَ** ve **اِظْلَمَ** fiilleridir. Şârih bu bağlamda hangi harfin hangi harfe ibdâl olabildiğini sırasıyla mücezz bir şekilde özetlemiştir.³¹³

4. *Idgâm*: Şârih konunun mukaddimesinde öncelikle idgâmın lügat anlamını vermiştir. Kendisinde lügat anlamı olarak “girdirmek” anlamı bulunan idgâm, ıstilahî olarak aynı mahreçten çıkan iki harfin birinin sakin diğerinin harekeli olmak suretiyle peş peşe gelmesi demek olduğunu ifade etmiştir. Şârih, nâzımın her ne kadar idgâmın tek kelime de olacağını ifade etse de iki farklı kelime de olabileceğini ifade etmiştir. Bu kısımda üç farklı durumda idgâm olup olmayacağı, şayet olacaksa hangi şartlarda olabileceği durumunu ele almıştır. Sonrasında bunları sırasıyla açıklayarak tafsillatlara yer vermiştir. Sonrasında ise bazı kural dışı olan özel kelimelerin durumunu beyan etmiştir. Burada değindiği bir diğer konu muzâri‘ fiildeki bir durumla alakalıdır. Şayet muzâri‘ fiilin başında iki **ت** harfi yan yana gelirse bunlardan birisinin hâzîf

³¹² Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 3/250-260.

³¹³ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 3/261-272.

edilebileceğini belirtmiştir. Buna örnek olarak ise تَنَبَّئُ – تَنَبَّئُ fiilini getirmiştir.

Bu kısımda “fekk” yapılan yerleri de örnekler üzerinden açıklamıştır. Bu örneklerle konunun anlatımını sona erdirmiştir.³¹⁴

3.1.4.22. Şerhin Hâtimesi

Şârih kitabının hâtimesinde nâzımın son beyitlerini ele almıştır. Nâzım burada manzûmesinin amacını ve kaynağını ifade etmektedir. *el-Kâfiye* isimli eserin bir ihtisarı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu eserde en çok ihtimam gösterilen nahiv konularının ele alındığını da beyan etmiştir. Sonrasında ise Allah’a hamd, Hz. Peygamber ve ashâbına şu beyitlerle salât ederek manzûmesini sona erdirmiştir:³¹⁵

فَأَحْمَدُ اللَّهَ مُصَلِّيًا عَلَى مُحَمَّدٍ خَيْرِ نَبِيِّ أَرْسَلَا
وَأَلَّهُ الْغُرَّ الْكَرَامِ الْبَرَّةِ وَصَحْبِهِ الْمُتَخَبِّرِينَ الْخَيْرَةَ

Şârih ise son kısımda bu eseri Allah’ın yardımını ve lütfuyla bitirdiğini beyan etmiştir. Arkasından eserin yazımını sona erdirdiği 30 Muharrem 1068’i tarihe not olarak düşmüştür. Sonrasında ise eserin yazımında katkısı bulunanlara dualar ederek onları hayırla yâd etmiştir. Son özleri ise Hz. Peygambere salât ve selâm olmuştur.³¹⁶

3.2. Tavzîh’in Metodu

Çalışmamıza kaynaklık eden Murâdî’nin *Tavzîhu’l-maḳāşid* ve *’l-mesâlik* isimli eseri muhteva olarak geniş bir konu dağılımına sahiptir. Muhtevasını aktardığımız bu eserde benimsenen üslûp, takip edilen şerh metodu ve nâzım ile şârih arasındaki meseleler bu bölümde incelenecektir. Kitabın metodunu anlamak ve diğer *el-Elfiyye* şerhleri arasındaki konumunu saptamak, eserin doldurmuş olduğu boşluğu anlamak adına yerinde olacaktır.

3.2.1. Tavzîh’in Üslûp Özellikleri

Murâdî’nin *Tavzîhu’l-maḳāşid* ve *’l-mesâlik* isimli eseri hakkında genel manada cümleler kurduğumuzda, eserin ansiklopedik tarzda yazılmış bir eser

³¹⁴ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 3/281-294.

³¹⁵ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 188.

³¹⁶ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 3/295-296.

olduğunu söyleyebiliriz. Konuları derinlemesine bir yaklaşımla ele alan şârih, analitik bir sorgulamayla okuyucuya konu hakkında geniş bir malumat birikimi sunar. Şerh esnasında bu analitik sorgulamanın en çok göze çarptığı bölümler, hayali bir kimseyle yapılan konuşmaların olduğu bölümlerdir. Şârih konuyu izah ettikten sonra okuyucunun zihninde oluşabilecek tevehhümü defetmek için **فَإِنْ قُلْتُ** diyerek sorular sorar. Sonrasında ise **قُلْتُ** diyerek bu soruları ayrıntısıyla cevaplar. Örneğin alem konusunda Nâzım bir tanım yapmıştır. Şârih ise bu tanımı detaylandırarak açıklamıştır. Burada alemlerin mütekellim, muhatab ve gaybet gibi bütün hallerinde müsemmâsını tayin ettiğinden dolayı ma'rife olduğunu ifade eden bir açıklaması vardır. Bu açıklamadan sonra **فَإِنْ قُلْتُ** cümlesiyle başlayarak alemlerin iki kısmının olduğunu belirtir. Aynı cümlede cinsî kısmının manada nekra cins isimler gibi olduğunu belirterek nâzımın beytine ve yaptığı şerhe itiraz getirir. Devamında ise **قُلْتُ** cümlesiyle başlayarak mezkûr iddianın doğru olmadığını alemlerin her iki türünün de müsemmâsını tayin ettiğini ifade etmiştir. Bu konuyla alakalı ayrıntılı açıklamanın geleceğini de ayrıca belirtmiştir.³¹⁷ Bu cümlelerden anlayacağımız üzere okuyucu beyti ve açıklamayı okuduğunda önceki cümlede zikredilen işkallerin şayet nahiv alanında çalışma yapan birisi değilse aklına gelmesi düşük bir ihtimaldir. Bu sorularla alem konusuna dair farklı konuları okuyucunun zihnine yerleştirir. Alana dair çalışmaları olan kimseler için ise ayrıntılı bilgiler sunar. Ayrıca hem nâzımın ifadelerine hem de kendi açıklamalarına dair muhtemel itirazları da bertaraf etmiş olur.

Şârihin üslûbunu anlama yolunda dikkat çeken bir diğer özelliği ise âlimlerin görüşlerine dair geniş bir malumat sunmasıdır. Hemen her konuda âlimlerden vârid olan görüşleri şerh esnasında dile getirerek okuyucunun bilgisine sunmuştur. Ayrıca görüşleri tahlil ederek hangisinin doğruya daha yakın olabileceğini yorumlamıştır. Örneğin **ليس** gibi amel eden harflerden **ئِ**'i anlatırken Kûfelilerin büyük çoğunluğunun, Basralılardan bir grubun ve Kisâî'nin **ئِ**'in amelinin câiz olduğunu söylediklerini aktarmıştır. Basralıların cumhurunun ise amel etmesine cevaz vermediklerini aktarmıştır. Ayrıca Sîbeveyh ve Müberridîn de bu amele ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Bu

³¹⁷ Murâdî, *Tavzîhu 'l-mağâşid*, 2005, 1/108.

rivayetler sonrasında ise kendi görüşünü الصَّحِيحُ lafzıyla iddialı bir şekilde belirterek amel etmesinin câiz olacağına dair görüş belirtmiştir.³¹⁸ Geniş bir rivayet birikiminin bulunduğu bu eserde eksiklik olarak göze çarpan durum ise aktarılan rivayetin kaynağının belirtilmemesidir. Okuyucu şerhte gördüğü rivayete ulaşmak istediğinde ciltlerce kitabı taramak zorundadır. Ancak bu durum Murâdîye mahsus bir durum olmayıp dönem şartlarında yazılan eserlerin üslûbunun bu şekilde olmasından dolayıdır.

Murâdî'nin üslûbu gereği en çok kullandığı yöntemlerde birisi de Basra ve Kûfe ekolünün görüşleri üzerinden konuyu tartışmasıdır. Şârih konuyu açıklarken geniş bir perspektiften kapsamlı bir çalışma ortaya koymayı amaçlar. Bu bağlamda ekollere ait görüşleri de serdederek okuyucunun zihninde konuyu ittifak ve ihtilaf edilen yönleriyle resmeder. Bazı konularda bu ekollerin haricinde nâzımın ve kendisinin görüşlerini de beyan eder. Beyan ettiği görüşlerin şâhidlerini de aynı kapsamda okuyucuya sunmaktadır.

Şârihin eserinin karakteristik özelliği itibariyle öne çıkan bir diğer yönü ise konuları İbn Mâlik'in diğer eserleri muvacehesinde ele almasıdır. Bu malumatları bazen manzûmesindeki bilgiyle örtüşmediği için eleştiri, bazen manzûmesinde eksik gördüğü konuyu ikmâl bazen ise aynı görüşte kalmaya devam ettiğini teyit amacıyla şerhine almıştır. Bu durumu en bariz şekilde müşâhede ettiğimiz durumlardan birisi istigâse konusundadır. Nâzım konuyu işlerken istigâsenin kaç farklı kullanımı olduğuna dair sarîh bir ifade kullanmamıştır. Şârih bu kullanımları üç başlıkta beyan edip sıralamıştır. Devamında ise İbn Mâlik'in *Kâfiyetu's-Şâfiye* isimli eserinde istigâseyi aynı şekilde üç başlıkta incelediğini belirtmiştir. Sonrasında ise nâzımın *Teshîlü'l-Fevâid* isimli eserine sözü getirerek burada iki başlık zikrettiğini açıklamıştır. Üçüncü başlığın zikredilmemesine dair yorumda bulunmuş ve bunun sebebinin üçüncü maddenin kullanımının az olmasından dolayı eserine almamış olabileceğini ifade etmiştir.³¹⁹ Örnekte de görüldüğü üzere Murâdî, şerhini yazarken İbn Mâlik'in

³¹⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/190.

³¹⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 2/202.

bütün eserlerine olan vukufiyetini güçlü tutarak konuları etraflıca toplayıp ona göre çıkarımlarda bulunmuştur.

3.2.2. *Tavzîh*'in Şerh Metodu

İbn Mâlik'in *Elfiyye* isimli eseri İslam toplumuna mâl olmuş kıymetli bir eserdir. Ününün tüm alemini kuşatmasından ötürü üzerine çok fazla şerh yapılmıştır. Çalışmamızın ilk bölümünde de zikrettiğimiz üzere *Elfiyye* üzerine elliye yakın şerh çalışması yapılmıştır. Murâdî'nin şerhini incelediğimiz bu çalışmamızda mezkûr şerhin şerh metodunu izah etmede fayda mülâhaza ediyoruz.

Öncelikle Murâdî'nin bu şerhi manzum bir eser üzerine yapıldığı için konuya beyitleri zikrederek başlar. Konunun ilgili pasajlarına göre baştaki beyit sayısı farklılık gösterebilmektedir. Sonrasında eğer farklı manalara muhtemel bir beyitse beytin i' râbını verir. Örneğin eserin ilk beytinde geniş bir i' râb tahlili yapmıştır. Beyitte geçen قال lafzının neden يقول olarak gelmediğine dair üç maddelik bir izahat yapmıştır.³²⁰

Kitabın genelinde bu tür izahatlar yaygındır. Şârih i' râbını verdiği beyti bu defa manası üzerinden incelemiştir. Beyitte geçen her bir kelimeyi sırasıyla açıklar. Şiirin doğası gereği fazla manalara muhtemel olduğu için şerhin bazı bölümlerinde bir kelimeyi üç dört sayfada açıklar. Manası açık olan beyitlerin ise üstünde daha az durur. Bu beyitlerde kelimeleri ya çok kısa bir şekilde izah eder ya da izah etmeden diğer kelimelere geçer. Bu durumlar tamamıyla şârihin beyite bakış açısıyla alakalıdır. Ancak ilk bahsettiğimiz yaklaşım ikinci bahsettiğimizden çok daha fazla bulunmaktadır.

Eserin öne çıkan bir diğer metodu ise ansiklopedik bir hüviyette olmasıdır. Şârih konuyu açıkladıktan sonra konuyla alakalı görüşleri de cemedir. Eserin bu bölümleri şerh adına büyük bir hacim oluşturmaktadır. Başta Kûfe ve Basra ekolü olmak üzere Bağdadî ekolüne dair görüşleri de bu bölümde okuyucuya sunmuştur. Bu ekollerin yanı sıra Sîbeveyh, Kisâî, Müberrid ve Suyûti gibi birçok âlime ait görüşler kitapta mevcuttur. Kitapta bu metoda birçok örnek bulunmakla birlikte ism-i taşgîr konusunun anlatımı bariz örneklerden birisidir. Şârih konunun anlatımına öncelikle

³²⁰ Murâdî, *Tavzîhu 'l-makâşid*, 2005, 1/19.

Sîbeveyh'in bu hakkında söyledikleriyle başlamıştır. Akabinde ise konunun fâidesi mahiyetinde Basra ekolünün üç, Kûfe ekolünün dört farklı maddesini zikretmiştir. Devamında ism-i taşğîr'in vezinlerini açıklarken bu vezinleri ilk vazedenin Hâlîl b. Ahmed olduğunu belirtmiştir. Yine Ferrâ' ve Müberrid'den spesifik örnekler bağlamında bazı kelimelerin okunuşuyla alakalı örnekler vermiştir. Bunlarla birlikte İbn Mâlik'in diğer kitaplarından alıntılar yapmıştır. “بَعْضُ النَّحْوِيِّينَ” ve “جُمْهُورٌ” ifadeleriyle de bazı görüşleri aktarmıştır.³²¹ Bu veçhi ile Murâdî'nin eseri alanda derinleşmek isteyenler için kaynak kitap mesabesindedir.

Eserin bir diğer şerh metodu ise her konuda mutlaka bulunan التَّنْبِيْهَاتُ bölümüdür. Şârih konuyla alakalı genel bilgileri verdikten sonra bu başlık altında mülahazalarda bulunur. Bu mülahazaların kapsamı ise çok geniştir. Şârih rivayetleri, konuyla alakalı dikkat edilmesi gereken önemli noktaları ve ziyadeleri bu bölümde maddeler halinde sıralar. Kanaatimize göre bu şerh bir ders kitabı olsa, ders anlatılırken sadece “التَّنْبِيْهَاتُ” bölümü aktarılsa ilim talipleri için yeterli olacaktır. Bu bölümü destekler mahiyette olan bir diğer kısımda فَإِنْ قُلْتَ lafzıyla sorulan hayali sorulardır. Konunun muhatabın zihnine yerleşmesi için bu iki bölüm oldukça önemlidir. Maddeler halinde verilen net bilgiler konunun akılda kalıcılığını da artırmaktadır. Maddeler halinde verilen bilgiler, kurallar ve şartlar bu şerhin öne çıkan bir diğer metodudur. Düz yazıda akılda kalıcılığı zor olan meseleler maddeler halinde numaralandırılarak hem anlaşılması hem de akılda kalıcılığı kolaylaşmıştır.

Tavzîhu 'l-Maḳāşid Ve 'l-Mesâlik eseri manzum bir eserin şerhi olduğu için metinlere yapılan şerhlerden farklılık göstermektedir. Öğretici şiir metoduyla yazılan şiirler her ne kadar muhataba bilgi vermek amacıyla yazılsa da manzum bir tarzda olduğu için şiir formunu da tutturmak zorundadır. Bundan dolayı bazı konular olağan akışıyla değil takdîm ve tehrîr yoluyla aktarılmış olabilmektedir. Şerh çalışmaları da manzum eserlerin sırasını takip ettiği için bazı konuları anlamada güçlükler çıkabilmektedir. Murâdî'nin bu eseri için de aynı durumlar söz konusudur. Şârih konuya giriş yaptıktan sonra şiirde devam eden bir başka ayrıntıya geçişler

³²¹ Murâdî, *Tavzîhu 'l-maḳāşid*, 2005, 3/77-90.

yapmaktadır. Ya da bazı konuları tek seferde değil iki farklı yerde izah etmektedir. Bu yüzden konuyu anlayabilmek için konunun tamamını okumak gerekmektedir. Kitaptan buna örnek verecek olursak elif-i memdûde ve maşûra konusu güzel bir örnektir. Nâzım bu iki konuyu sırayla ele almış ve beyitte memdûdenin hem tekil hem çoğul şeklinin olduğunu belirtmiştir. Ama takip eden beyitlerde konu elif-i maşûraya geçtiği için şârih memdûdenin çoğulunu maşûranın çoğuluyla birlikte izah etmiştir.³²² Bunun yanı sıra eserde malumat birikimi çok fazla olmasından dolayı bazı bölümlerde konunun ana kaideleri tafsilat bilgilerinin arasında kaybolabilmektedir. Bu yönleriyle Murâdî'nin şerhi dikkatle okunması gereken eserler arasındadır.

Şârihin kitap boyunca takip ettiği yollardan birisi de her konunun sonunda şâz örneklere yer vermesidir. Konuyla alakalı bütün kaideleri verdikten sonra son olarak kabîle, kıraat ya da genel kabule aykırı görüşleri olan âlimlerin ortaya attığı nadir kullanımları ele alır. Bunların genel kaideye ters düşen taraflarını inceler. Bunun yanında şârih ele aldığı konuyla alakalı çok fazla örnek vermektedir. Bunlar bazen şâhid kabilinden olurken bazen de konunun daha iyi anlaşılması için verilmiş olan mahza örneklerdir. Getirmiş olduğu örneklerin büyük bir kısmının da dayanağı nâzımın telif etmiş olduğu diğer kitaplardır. Yani şârih bir yönüyle müellifin kitabını müellifin diğer kitaplarıyla şerh etmektedir.

3.2.3. *Tavzîh*'te Murâdî'nin İstişâd Yöntemi

Murâdî *el-Elfiyye* isimli eseri şerh ederken müdellel bir üslup ile şerh etmeye gayret etmiştir. Bu gayesinden ötürü eserde birçok farklı delil ile istidlâl etmiştir. Eser sonraki başlıkta göreceğiniz üzere diğer *el-Elfiyye* şerhleri arasında farklı bir konuma sahiptir. Şerhlerin yazılma sebeplerinden olan malumat beklentisi *Tavzîhu 'l-maķāşid ve 'l-mesâlik* isimli eserde büyük oranda karşılanmıştır. Bu eserin ilmi ağırlığını daha iyi anlayabilmek adına şerh esnasında yapmış olduğu istişâdları takip eden başlıklarda daha yakından ele alacağız.

3.2.3.1. *Tavzîh*'teki Verilerin Sayısal Değerlendirilmesi

Murâdî'nin şerh esnasında kullandığı delillerin sayısını ayet, hadis ve şiir üzerinden incelenmiştir. Şerh esnasında kullanılan delillerin dağılımı ve yoğunluğu

³²² Murâdî, *Tavzîhu 'l-maķāşid*, 2005, 3/24-29.

şerhin müdellel olup olmadığını anlama adına önemlidir. Bu meyanda Murâdî'nin *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik* isimli eserinde kullanmış olduğu istişâhların tespit edebildiğimiz ölçüdeki dağılımı şöyledir:

Başlıklar	Ayet	Hadis	Şiir
Kelâm	1	1	10
İsimler	57	6	65
Nevâsih	51	1	36
Fâiller	7	1	3
Fiiller	5	-	13
Manşûbât	50	2	18
Mecrûrât	58	3	62
Fiil gibi amel edenler	11	-	12
Binasına göre isimler	1	-	10
Fiilin türevleri	18	3	17
Tevâbi'	62	2	51
Özel kullanımlar	24	2	74
Acen isimler	5	-	13
Fiilin yapısı	68	5	40
Bazı harflerin kullanımı	25	1	30
Son harflerine göre kelimeler	4	-	9
İsimlerde kuralsız çoğul	2	-	6
İsimlerde küçültme sigası	-	-	2
Kelimelerine sonlarına göre kullanımlar	16	-	22
Şarfa dair konular	26	1	36
Toplam	491	28	529

Eserdeki istişâhların dağılımı tabloda vermiş olduğumuz veriler muvacehesindedir. Murâdî ayetleri şâhid olarak getirirken genelde ayet içinden ilgili yerin iktibâsını yaparak aktarmıştır. Özellikle dil ekollerinin görüşlerini açıklarken

istidlâl ettikleri ayetleri sunmuştur. İstişhâd edilen ayetin çokluğu kitabın müdellel oluşunun ispatı açısından kıymetlidir.

Murâdî'nin sunduğu istişhâdlardan bir diğeri hadîs-i şeriflerdir. Kullanmış olduğu hadisler muhakkik tarafından sayfanın sonunda tahrîc edilmiştir. Bu tahrîclere baktığımız zaman yararlanmış olduğu hadislerin sahih kaynaklarda geçen ve hakkında ihtilaf bulunmayan hadislerden oluştuğunu görmekteyiz. İstişhâtta kullanılan hadislerin diğerkaynaklara nispetle az olmasının ise şârihin kendi tasarrufunda olduğunu düşünmekteyiz.

Şerh esnasında en çok kullanılan istişhâd kaynağı ise şiiirlerdir. Murâdî sunmuş olduğu şiiirleri geniş bir yelpaze üzerinden vermiştir. Bu geniş yelpaze Nâbiğa, İmrû'u'l-Kays, Mütenebbî ve Ferrâ' gibi şâirleri ve diğerklerini kapsamaktadır. Şârih özellikle konulan sonundaki istisna kullanımlarda bu şiiirlere başvurmuştur. Konuların detaylarını açıklarken de şiiirlere müracaat etmiştir. Muhakkik Ahmed Muhammed Azûz'un çalışması da genel olarak bu şiiirler ve bu şiiirlerin istişhâd noktası üzerine olmuştur. Manzûm bir eseri şerh etmesinin yanında bu kadar şiiirle istişhâd etmesi hem eserin dil zevkini artırmakta hem de şârihin şiiir dünyasına ne kadar aşina olduğunu ispat etmektedir.

3.2.4. *Tavzîh* Özelinde Murâdî'nin İbn Mâlik'e İtirazları

Murâdî eserinde İbn Mâlik'in manzûmesini şerh ederken analitik bir okumaya tabi tutmuştur. Gerek *Elfiyye* isimli eseri gerekse de diğerk eserlerini göz önüne alarak İbn Mâlik'in eserlerinde ifade ettiğigörüşlerine bazı itirazlar getirmiştir. Bu itirazları ise eserinde *لَيْسَ كَذَلِكَ، فِيهِ خِلَافٌ، التَّحْقِيقُ* ve *الصَّحِيحُ* gibi ifadelerle dile getirmiştir. Eseri incelerken yirmi civarında itiraz tespit ettik. Bunlardan bazılarını örnek olması hasebiyle çalışmamıza dahil ettik. Eserimize aldığımız örnekler şunlardır:

İlk örneğimiz mu'rab ve mebnî konusundadır. Şârih İbn Mâlikîn *Şerhu'l-Kâfiye* isimli eserinde nûn-u nisve bitişen kelimelerin hiçbir hilaf olmadan mebnî olduğunu ifade etmiştir. Şârih ise hilafın olmadığına dair kavline itiraz etmektedir. Zira şârihe

göre aralarında İbn Durustûveyh, Süheylî ve İbn Talha gibi âlimlerin bulunduğu bir grup bu kelimelerin mukadder bir i‘rab ile mu‘rab olduğunu ifade etmektedir.³²³

Bir diğer itirazı ise Esmâ-i Sitte’nin i‘rabı hususundadır. Şârih bu bölümde mezkûr isimlerin i‘rablarıyla alakalı görüşleri sıralamıştır. Bu isimlerin i‘rabı harflerle olur diyen âlimlerin görüşünü zikrettikten sonra İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* isimli eserinden bir alıntı getirmiştir. Bu alıntıda İbn Mâlik’in, “en kolay ve en tekellüfsüz i‘rabın bu âlimlerin yaptığı i‘rabtır” şeklinde bir ifadesi mevcuttur. Şârih bu ifadelere itiraz etmektedir. Bunun nedeni olarak ise kelimelerin i‘rabında asıl olanın hareke ile i‘rab olduğunu vurgulamaktadır. Harf ile i‘rabın asıldan çıkmaya mecbur bırakmakla haddi zatında bir tekellüf içerdiğini belirtmektedir.³²⁴ Bundan dolayı bu ifadelerine itiraz etmiştir.

Bir başka itiraz konusu ise nûn-u viḳaye ve nûn-u nisvenin yan yana geldiği zamanlarda hangisinin ḥazf olacağı meselesidir. Şârih ilgili bölümde bu konuyla alakalı Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerini serdetmiştir. Kûfe ekolü ḥazf olan harfin nûn-u viḳaye olabileceğini ifade etmiştir. Basra’lılar ise fiiliyetten ötürü nûn-u viḳayenin cümlede bulunmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir. Şârih burada nâzımın Kûfe ekolünün görüşünü benimsediğini ifade etmiştir. Kendisi ise “هو الصحيح” ifadesiyle Basra ekolünün görüşünün doğru olduğunu ifade etmektedir.³²⁵ Bundan dolayı şerhi esnasında İbn Mâlik’e bir itirazı söz konusudur

Murâdî’nin İbn Mâlik’e itirazlarından birisi de mübteda’ konusundadır. Mübteda’ konusunu anlatırken cümlelerin cümleye atfedildiği yerlere temas etmiştir. Nâzım bu atfı şu beyitle ifade etmiştir:

و مُفْرَدًا يَأْتِي وَ يَأْتِي جُمْلَةً حَاوِيَةً مَعْنَى الَّذِي سَبَقَتْ لَهُ

Şârih bu beytin kastedilen manaya tam anlamıyla şâmil olmadığını ifade etmektedir. Ona göre bir cümle bir başka cümleye فاء harfiyle atfedilirse bu durumda cümleler şart ve ceza cümlesi menzilesine geriler. Şârih, kendisinin zikretmiş olduğu

³²³ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 1/50.

³²⁴ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 1/56.

³²⁵ Murâdî, *Tavzîhu’l-maḳāşid*, 2005, 1/101.

açıklamayı ifade edecek bir beyit olması gerektiğini ifade eder. Bundan dolayı İbn Mâlik'in ifadelerini sığ bulur.³²⁶

Şârihin nâzıma itiraz ettiği konulardan birisi de كان ve kardeşleriyle alakalı konuların anlatımındadır. Burada ليس'nin haberi anlatılırken nâzım, tevassuğunun caiz olduğuna dair âlimlerin ittifak halinde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu konudaki ifadeleri şöyledir:

و في جميعها تَوَسُّطَ الْحَبَرِ أَجْزَأُ...

Şârih, İbn Mâlik'in bu görüşü Fârisî'den alıntı yaparak söylediğini ifade etmektedir. Ancak Murâdî bu konuda bir ittifakın bulunmadığını “فيه خلاف” cümlesiyle ifade etmektedir. Bu örnek üzerinde görülen durum, İbn Mâlik'in eleştirildiği konulardan birisidir. Zira nâzımın “icmâ var” diyerek tabir ettiği kimi görüşlerde tam bir ittifakın söz konusu olmadığı, konuyla alakalı farklı görüşlerin de vârid olduğu alanın araştırmacıları tarafından ortaya konulmuştur.

Nâzım ile şârhin ihtilaf ettiği konulardan birisi de maşdarın ameli konusundadır. Bu bağlamda şârih Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerine yer vermiştir. Kûfelilerin maşdarın amelini câiz, Basralıların ise caiz olmadığını kabul ettiklerini belirtmiştir. Basralılardan bir kısmının ise zaruret halinde caiz olabileceğini ifade ettiklerini belirtmiştir. Şârih maşdarın ameline delil olarak getirilen Hz. Aişe'nin bir sözünü şerhine almıştır. Bu rivayet şöyledir: “مِنْ قُبَلَةِ الرَّجُلِ إِمْرَأَتُهُ الْوُضُوءُ”.³²⁷

3.2.5. Tavzîh'in Diğer el-Elfiyye Şerhleri ile Kıyası

Murâdî'nin *Tavzîhu'l-Maḳāşid Ve'l-Mesâlik* isimli şerhinin diğer el-Elfiyye şerhleri arasındaki konumunu anlamak adına iki farklı şerh ile karşılaştırmada fayda mülâhaza edildi. Bu bağlamda ele aldığımız ilk eser Nüreddin Ali b. Muhammed el-Üşmûnî'nin (ö. 918/1513) kaleme almış olduğu *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* isimli eserdir. Bu eser el-Elfiyye okuyucularının en çok rağbet ettiği eserlerden birisidir. Bizim de kıyas için bu eseri seçmemiz bu sebepten ötürüdür. Muhammed

³²⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 1/166.

³²⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-maḳāşid*, 2005, 2/9.

Muhyiddin Abdülhamîd'in neşre hazırladığı bu eserin tamamı henüz neşredilememiştir. Bununla birlikte bu eser tafsilatlı olmasından dolayı nahiv kurallarının büyük bir bölümünü içermektedir. Bundan dolayı nahivcilerin kaynak kitaplarından birisi olmuştur. Bir diğer tercih sebebi de müellifin yaşadığı dönem itibariyle yazılmış diğer *el-Elfiyye* şerhlerini okumuş olması ve bundan dolayı sentezlenmiş bir muhteva ile kaleme almış olması sayılabilir. Bu eser üzerine Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Tûnisî'nin *Zevâhirü'l-kevâkib li-bevâhiri'l-mevâkib*'i isminde, Muhammed Ali es-Sabbân'ın ise *Hâşiyetü's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî* isminde haşiyeleri bulunmaktadır.³²⁸

Bu şerhleri hâl konusu bağlamında incelediğimizde bazı benzerlikler ve farklılıklar gözümüze çarpmaktadır. Benzerlikleri ifade edecek olursak her iki şârih de konuyu etraflıca ele almak istemektedir. Bundan dolayı hâl konusunun başında verilen bilgiler konunun sınırlarını çizmeye yöneliktir. Örneğin hâl kelimesinin hem olarak kullanılabileceği her iki şârihin de giriş cümlesidir.³²⁹ Bunun yanı sıra Murâdî'nin şerhinde mevcut olan “التَّيْبِيحَاتُ” bölümleri aynı şekilde Üşmûnî'de de aynı lafızlarla mevcuttur. Aynı şekilde maddeler halinde çıkarımları Üşmûnî de okuyucuya sunmuştur. Bu şerhleri farklı yönleri üzerinden değerlendirmeye aldığımız zaman ise öncelikle yoğunluk ve hacim farkı dikkat çekmektedir. Üşmûnî'nin eserinin tafsilat yoğunluğu ve sayfa hacmi daha fazladır. Bu farkın yanı sıra Üşmûnî'nin konuyu delillendirmede sunmuş olduğu istişâdları daha fazladır. Bu istişâdların yoğunluğunu Arap şiiri oluşturmaktadır. Bu ise şârihin şerhini yazarken geniş bir külliyat perspektifinden konuları ele aldığını ifade etmektedir. Bunun bariz örneklerinden birisi, hâlin maşdar tevilinde olduğu konunun anlatımındadır. Murâdî bu konuyu anlatırken nekra olan maşdarın hâl mevkesinde gelebileceğini izah etmiştir. Bu izahatı esnasında konuyu açıklarken âlimlerin konuyla alakalı görüşlerine çok fazla değinmemiştir. Sadece Müberrid'in görüşünü aktarmıştır.³³⁰ Ancak Üşmûnî bu konuyu izah ettikten sonra geniş bir rivayet pasajına yer vermiştir. Bu bölümde Kûfe ve Basra

³²⁸ Abdalbaki Turan, “el-Elfiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/28.

³²⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/318; Nûreddin Ali b. Muhammed Üşmûnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1955), 242.

³³⁰ Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2005, 1/319.

ekollerinin yanı sıra Sîbeveyh, Ahfeş ve Müberrid'in de görüşlerine yer vermiştir.³³¹ü Ayrıca örnekler üzerine yapmış olduğu takdirler ve açıklamalar Murâdî'nin şerhinden daha geniştir. Bu açıklamalarda daha çok farklı âlimlerin görüşlerini şâhid olarak getirmiştir. Ancak Murâdî'nin şerhinde -aynı görüşte olmasa dahi- hareket noktası İbn Mâlik'in görüşleridir.

Üşmûnî'nin şerhinin bir özelliği de şerh esnasında İbn Mâlik'in manzûmesinden ilgili beyti yazdığı gibi farklı âlimlerin şiirlerini de sanki onların beytini şerh ediyormuşçasına kitabına alır. Örneğin harf-i cerlerin manalarını anlatıyorken aynı sayfada iki farklı şiiri delil olarak getirmiştir. Bu şiirlerden birisi Ru'be bin Haccâc'ın şiiri iken diğeri ise Nâbiga'nın kılıcı için terennüm ettiği şiirdir.³³² Murâdî'nin sayılarla gruplandığı konuları Üşmûnî, şiirlerle açıklamıştır. Murâdî'nin sayılarla gruplandırması konunun akılda kalıcılığı için büyük fayda vermektedir. Bu yüzden ders kitabı olmaya da uygundur. Ancak *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* için bunu söylemek güçtür. Bu bağlamda Üşmûnî'nin şerhi mütalaa edilmesi daha zor bir kitaptır. Ancak malumat verme açısından Murâdî'nin eserinden daha kapsamlıdır. Alan hakkında derinlemesine bilgi sahibi olma açısından Üşmûnî daha derinlikli bir kitap olarak gözükmektedir.

Murâdî'nin şerhini kıyasladığımız ikinci eser ise İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) tarafından yazılan *Evdaḥu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* isimli eserdir. Eser aynı zamanda *et-Tavzîḥ* ismiyle de bilinmektedir. Bu eserde İbn Hişâm eserin şerhini yapmakla birlikte bazı konularda tashih, eksik konularda ise eklemeler yapmıştır. Bu eser ilim dünyasında ciddi bir ilgi görmüştür. Şerh üzerine haşiyeler ve kitabın ihtisarları yapılmıştır. Ayrıca Eserin getirmiş olduğu şâhidler için de ayrıca şerh çalışmaları yapılmıştır. Bunlara örnek verecek olursak Hâlid el-Ezherî'nin *et-Taşrîḥ bi-maẓmûni't-tavzîḥ 'alâ Evdaḥi'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* isimli eserini, Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd'in eseri *Uddetü's-sâlik ilâ tahkîki Evdaḥi'l-mesâlik*'i ve Muhammed Sâlim ve Ahmed Mustafa el-Merâgî tarafından *Tehzîbü*

³³¹ Üşmûnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, 245.

³³² Üşmûnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, 287.

Evḍaḥi'l-mesâlik ismiyle ihtisar edilen eser sayılabilir. Ayrıca bu eser halen Ezher'de ders kitabı olarak da okutulmaktadır.³³³

İbn Hişâmîn eserini incelendiğinde ise ilk göze çarpan “فصل” bölümleridir. Şâirh eserini fasılalara ayırarak konuların ve alt başlıklarının her birini farklı fasıllarda işlemiştir. Bunun yanında şerh kısımlarını incelendiğinde şârihin ayrıntılardan genelde örnekler üzerinde durduğunu görülmektedir. Örnekler Murâdî'nin eserine nispetle daha fazladır. Ama konu hakkındaki malumatlar yine bu esere göre daha sığ olarak verilmiştir.³³⁴

Evḍaḥu'l-mesâlik isimli eserde dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise İbn Mâlik'in beyitlerinin yer yer şerh içerisinde kaybolduğuna dairdir. Şârih konuyu anlatırken her ne kadar beyitler muvacehesinde ilerlese de konunun muhtevasında kendi yorumlarını ön planda tuttuğu yerler vardır. Murâdî'de görmüş olduğumuz İbn Mâlik'in eserinin İbn Mâlik'in diğer eserleriyle şerhi bu eserde pek rastlanılan bir durum değildir. Bunun yanında diğer âlimlerin görüşlerinin verilme yoğunluğu da *Tavzîhu'l-Maḳâşid Ve'l-Mesâlik*'e göre daha kısıtlıdır. Üzerine yapılan haşiye sayısının fazla olması da bu kapalı kalan malumatlardan olsa gerektir. Ancak getirilen şâhidlerin fazlalığı ve örnek sayısının fazlalığı talebe için bu eseri cazip kılmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan eseri karşılaştırdığımız bir diğer şerh Bahâeddin İbn Akîl'in (ö. 769/1367) *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik* isimli eseridir. Bu eser aynı zamanda *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* ismiyle de bilinmektedir. Bu eserin öne çıkan özelliği sade ve basit bir dille yazılmasıdır. Bu eser öncelikle *el-Elfiyye* isimli eserin henüz Nahiv ilminde derinleşmemiş olanlara sunumu şeklinde yazılmış bir şerhtir. Bundan dolayı en çok rağbet alan *el-Elfiyye* şerhlerinden birisidir. Aynı zamanda bu şerh, İbn Mâlik'in oğlu İbnü'n-Nâzım'ın babası hakkında yönelttiği tenkitlere de bir cevap mahiyetinde kaleme alınmıştır. Eser üzerine hâşiye çalışmaları olduğu gibi Friedrich Dieterici tarafından Almancaya çevrilip yayınlanmıştır.³³⁵

³³³ Turan, “el-Elfiyye”, 11/29.

³³⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Evḍaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.), 120-130.

³³⁵ Turan, “el-Elfiyye”, 11/29.

Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik isimli eseri incelediğimiz zaman eserin muhteva olarak *Tavzîhu 'l-Mağâşid Ve 'l-Mesâlik* 'e göre çok daha dar bir çerçevede yazıldığını görmekteyiz. Örneğin ma'rife ve nekra konularının şerhlerine baktığımızda İbn Akîl'in sadece temel kaideleri açıkladığını görmekteyiz.³³⁶ Oysa Murâdî ilgili bölümde ma'rife ve nekranın kısımlarını sırasıyla açıklamıştır. Akabinde ise bu kısımlara göre ayrıntıları ve örnekleri teker teker ele almıştır.³³⁷ Hacim olarak da küçük olan bu eserin yapmış olduğu istişâdlar da kısıtlıdır. Öyle ki ele aldığımız şerhler arasında en az istişâhatta bulunan eser *Şerhu Elfıyye* 'dir.

Bu eserin وک ve kardeşlerini işleyişine baktığımız zaman ise şârihin öncelikle konuyla alakalı dört beyti peş peşe verdiğini görürüz. Bu eserde başka konularda peş peşe verile beyit sayısı altıya kadar çıkmaktadır. Murâdî'de ise bu sayı en fazla ikidir. Murâdî bu bölümde mukaddime sadedinde وک ve kardeşleriyle alakalı tafsilatlı bilgileri ekoller üzerinden zikrederken İbn Akîl ihtilaflı meselelere girmeksizin bu edatların amelinden bahseder. Sonrasında ise direk وک ve kardeşlerinin amelini örnekler üzerinden açıklamaya başlar. Sonrasında وک'ye mülhak olanların amelini kısaca izah eder. bu bölümde şârihlerin Arap şiirinden getirdikleri istişâdlar benzerlik göstermektedir. Aralarındaki fark daha ziyade âlimlerin görüşlerinin İbn Akîl tarafından çok fazla eserine alınmamış olmasıdır.³³⁸ Bu yönüyle Murâdî'nin eserinin ansiklopedik yönü bir kez daha ortaya çıkmıştır.

³³⁶ Bahâeddin İbn Akîl, *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Dâru't-Turâs, 2006), 1/86-95.

³³⁷ Murâdî, *Tavzîhu 'l-mağâşid*, 2005, 1/86-91.

³³⁸ İbn Akîl, *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik*, 1/261-271; Murâdî, *Tavzîhu 'l-mağâşid*, 2005, 1/177-187.

SONUÇ

İbn Mâlik, yaşamış olduğu dönem ve o dönemi takip eden yıllar itibariyle büyük etkileri olan bir alimdir. Onun özellikle nahiv alanında yapmış olduğu çalışmalar önemini hala muhafaza etmektedir. Bu itibarla İbn Mâlik'in nahiv ilmine katkıları, ilmî metodolojisi ve Arap dil ilimleri içindeki konumu, müstesna bir yer teşkil etmektedir. Bu çalışma neticesinde, İbn Mâlik'in nahvi yalnızca kurallar manzumesi olarak değil, Kur'ân dili ve klasik Arap kullanımını esas alan işlevsel bir ilim olarak değerlendirdiği görülmüştür. Bu yaklaşımın onun eserlerinde benimsediği sistematik ve bütüncül dil anlayışında açıkça ortaya çıktığı görülmüştür.

İbn Mâlik'in en etkili eserlerinden biri olan *el-Elfiyye fi'n-nahv*, nahiv kurallarını yaklaşık bin beyitlik özlü bir nazım içerisinde sunarak Arap gramerinin öğretiminde baş ucu bir metin hâline gelmiştir. Eserde i'rab, âmiller, cümle yapıları ve sarf-nahiv ilişkisi yoğun bir şekilde özetlenmiş; bu durum eğitim ve öğretim açısından büyük bir kolaylık sağlarken, nahiv ilminin arka planındaki ihtilafları büyük ölçüde metin dışında bırakmıştır. Bu yönüyle *el-Elfiyye*, öğretici gücü yüksek olmakla birlikte, eleştirel ve analitik okumalar için şerh edilmeye muhtaç bir metin hüviyeti kazanmıştır. Manzûmenin bu özelliğinden dolayı İbn Mâlik'in mensur eserlerinden *Teshîlü'l-fevâid* ve *Tekmîlü'l-makâsîd*, *el-Elfiyye*'de özetlenen kuralların açılımını sunması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu eserde nahiv meseleleri daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmış; semâ ve kıyas metotları arasındaki farklara, ayrıca nahiv ekolleri arasındaki görüş ayrılıklarına daha geniş yer verilmiştir.

Diğer İslami ilimler perspektifinden değerlendirildiğinde, İbn Mâlik'in eserleri Kur'ân'ın dilsel yapısının anlaşılması ve tefsir faaliyetlerinin sağlam bir nahiv zemini üzerine oturtulması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle *el-Elfiyye* ve *et-Teshîl*'de yer alan i'rab merkezli yaklaşımlar, ayetlerin lafzî tahliline büyük katkı sağlamış; ancak belâgat çözümlemelerinin çoğu zaman ikinci planda kaldığı görülmüştür. Bu durum, İbn Mâlik'in dil anlayışının anlamdan ziyade yapı merkezli bir dayandığını göstermektedir. Netice itibariyle İbn Mâlik *et-Tâî*, *el-Elfiyye*, *Teshîlü'l-Fevâid* ve *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye* gibi eserleriyle Arap nahvinin sistemleşmesinde ve öğretiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Bununla birlikte kendisinden sonra gelen

alimler, onun ilmî mirasını mutlak bir otorite olarak değil, ilmî öncelikleri dikkate alarak eleştirel bir okumaya tabi tutmuşlardır.

Murâdî'nin İbn Mâlik'e olan talebeliği hususu tarihi verilerden saptanamamıştır. Ancak el-Murâdî'nin İbn Mâlik'in hem görüşlerine hem de diğer eserlerine olan vukûfiyeti –diğer birçok *el-Elfiyye* şerhinin aksine- açık ve kapsamlı bir şekilde şerhe yansımıştır.

Memlûkler dönemi Arap dili âlimlerinden Murâdî, Endülûs nahiv geleneğinin Mısır merkezli Memlûklü ilmî ortamına taşındığı bir dönemde yetişmiş; İbn Mâlik, İbn Hişâm ve Ebû Hayyân gibi nahiv otoritelerinin eserlerinden yoğun biçimde istifade etmiştir. Bu durum, onun ilmî üretiminde klasik nahiv birikiminin güçlü bir şekilde hissedilmesine neden olmuştur. Murâdî, İslami ilimlerin farklı kollarına dair çalışmalar yapmış ancak özellikle Arap dili üzerine yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Murâdî'nin, kendi eserlerini kaleme alırken konuları derinlemesine incelemesi ve alimlerin görüşlerini toplu bir şekilde sunması, eserlerinin karakteristik özelliklerindendir. Murâdî'nin çalışmaları, dil bilimlerinin yanı sıra özellikle Kur'ân tefsiri açısından da büyük önem arz etmektedir. Hurûf ve edatların anlam üzerindeki etkilerine dair yaptığı ayrıntılı tahliller, ayetlerin yorumunda ortaya çıkabilecek anlam farklarını temellendirme imkânı sunmaktadır. Nitekim birçok müfessirin, ayetlerin i'rabı ve anlam ilişkileri konusunda Murâdî'nin tespitlerinden dolayı ya da doğrudan yararlandığı görülmektedir. Onun ilmî mirası, bir ekol kurucusundan ziyade, klasik birikimi sistematik, düzenli ve işlevsel bir yapıya kavuşturan tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu rolün ifası esnasında Murâdî'nin İbn Mâlik'in eserlerine olan vukûfiyeti alanın araştırmacıları için büyük bir kolaylık sunmaktadır.

Murâdî *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı eserinde İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini yalnızca açıklamakla kalmamış; aynı zamanda Arap gramerine dair meseleleri anlam merkezli ve sistematik bir yaklaşımla yeniden değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu bakımdan yenilikçi ve eleştirel bir tutum sergilemiştir.

Murâdî'nin *Tavzîhu'l-makâşid* adlı eserindeki alıntılama metodolojisi, sağlam kaynaklardan yaptığı istişhâdlara dayanmaktadır. Kur'ân ayetleri, sahih hadis

rivayetleri ve fasih Arap şiiri, onun dil tahlillerinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte kıyas ve nahiv ekolleri arasındaki görüş farklılıklarına dair açıklamalar da *Tavzîhu'l-makâsîd*'da yer bulmaktadır. Murâdî çoğu zaman Basra ekolüne meyleden tercihlerde bulunmaktadır. Murâdî konuları ele alırken beyitlerin yanı sıra nâzımın diğer eserlerinden de iktibaslarla bulunmaktadır. Bu iktibaslar nâzımın manzumedeki görüşlerini desteklemek için olduğu kadar aynı zamanda manzumedeki görüşüyle diğer eserlerindeki görüşlerini karşılaştırmak için yapılmıştır. Bu durum daha tutarlı bir İbn Mâlik değerlendirmesi yapmaya olanak sağlamıştır. Ayrıca Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleri başta olmak üzere diğer âlimlerin görüşlerinin esere alınması da klasik bir nahiv birikimi olarak ön plana çıkmıştır.

Tavzîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik, klasik *el-Elfiyye* şerhleri arasında kapsamı, ayrıntı düzeyi ve metodik düzeni bakımından seçkin bir konuma sahiptir. Murâdî, *el-Elfiyye* beyitlerini şerh ederken nahiv kurallarını sadece tarif etmekle yetinmemiş; her kuralın hangi bağlamda ortaya çıktığını, hangi dilcinin görüşlerine dayandığını ve farklı nahiv ekollerince nasıl değerlendirildiğini göstermeye özen göstermiştir. Eserde dikkat çeken bir diğer husus, Murâdî'nin anlama verdiği önemdir. Özellikle âmiller, anlam harfleri ve cümle yapılarıyla ilgili bahislerde, gramer kuralının anlam üzerindeki etkisi açıkça vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, Murâdî'nin *el-Cenâ'd-dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî* adlı eserinde de görülen anlam merkezli dil anlayışının, *Tavzîhu'l-makâsîd*'a da yansıdığını göstermektedir. Bunun yanı sıra *el-Elfiyye* şerh literatürü içerisinde hem öğretici hem de teorik derinliği olan önemli bir eser olarak öne çıkmaktadır. Murâdî, bu çalışmasıyla İbn Mâlik'in nahiv sistemini açıklığa kavuşturmuş, yine onun bazı görüşlerini eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmelere tabi tutmuştur.

Murâdî ve eserleri üzerine çok fazla çalışma yapmaya ihtiyaç vardır. Okurlara büyük bir heyecan ve alana önemli katkılar sağlayacak bu eserlerin bundan sonraki çalışmalarda göz önünde tutulması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâh, Muhammed Muhtâr. *Târîhu’n-nahvi’l-Arabî*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 2008.
- Abdullah bin Abdurrahman bin Akîl. *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. : Muhammed Muhyiddîn. Kâhire: Dâru’t-turâs, 1980.
- Abdulvehhâb bin Takiyyuddîn es-Subkî. *Tabakâtü’s-Şafi’iyyeti’l-kübrâ*. Kahire: Dâru’l ihyâ-i’kütübi’l-‘Arabiyye, 1955.
- Abdülkerim el-Es’ad. *Şi’ru’t-Talimî*. Riyad: Makalat Muntahaba fi Ulumi’l-Luğati’l-Arabiyye, 1995.
- Ahmed Emîn. *Zuhru’l-İslâm*. Beyrut: Dâru’l-Küttâbi’l-‘Arabiyye, 1960.
- Ahmed Mustafa Taşköprüzâde. *Miftâhü’s-sa’ade ve mişbâhu’s-siyâde fî mevzuâtı’l-ulûm*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1985.
- Apak, Adem. “Tay (Benî Tay)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/187-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tay-beni-tay>
- Atik, Abdulaziz. *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Endelüs*. Beyrut: Dâru’n-nahzati’l-Arabiyye, 1972.
- Ayaz, Fatih Yahya. “Müslüman Türk Devletleri -2”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. ed. Muzaffer Şeker. C. 9. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018..
- Bağdâdî, Abdulkadir. *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab*. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1997.
- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bezci, Ramazan. “İbn Mâlik’in Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İştîşâdî”. *Kilitbahır* 15 (Eylül 2019), 190-227. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3445505>
- Bilici, Mustafa. *İbn Mâlik ve Şevâhidü’t-Tavdîh ve’t-Tashîh Adlı Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Bulut, Ali. “Mansûr et-Tabelâvî, Hayatı, Eserleri ve Nazmü’l-istiâre” Adlı Manzûmesi”. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013), 23-36.
- Câhîz, Ebû Osman ‘Amr b. Bahrî. *Kitabu’l-Hayevân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâr-u ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî, 1969.
- Carl Brockelmann. *Târîhu’l-edebi’l-‘arabî*. Kâhire: Dâru’l-me’ârif, ts.
- Cirânî, Hasan İbrahim Muhammed. *er-Rihletü’l-‘Ilmiyye beyne Mısr ve’l-Meşrik İslâmî fî ‘aşrı’l-Memlûkî el-evvel*. Ürdün: Dâru’l-ğızâ, 2017.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutubi ve’l-funun*. 7 Cilt. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1. baskı., 2010.
- Çetin, M. Nihat. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 2. Baskı., 1973.
- Çuhadar, Mustafa. “İbn Yaîş, Ebü’l-Bekâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/445-446. İstanbul: 1999, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-yais-ebul-beka>
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009.
- Dereli, Muhammet Vehbi. “Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Ebu’t-Tayyib El-Ğazzî ve Şiirleri”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3344057>
- Durmuş, İsmail. “Şiir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/144. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebu Muhammed b. Abdurrahman. *Mürşidü’z-züvâr ilâ kubûri’l-ebrâr*. thk. Muhammed Ebubekr. Kahire: Dâru’l-Mısrıyye, 1415.

- Ebu Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kuraşî. *Cemheretu eş'âri'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Gündüzöz, Soner. "Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmi Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-i Yûsuf". *EKEV Akademi Dergisi* 29 (2006), 215-216.
- Gürkan, Nejdet. *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*. Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- Hadîce el-Hadîşî. *eş-Şâhid ve uşûlu'n-nahv fî kitâb-ı Sibeveyh*. Kuveyt: Câmi'âtu'l-Kuveyt, 1974.
- Halîl b. Aḥmed el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrahîm es-Semirâî. Kahire: Dâru'l-mektebetu'l-hilâl, 1431.
- Hanay, Necattin. "Kıraât-ı Aşere'nin İmam, Râvî ve Tarîklerine Dair Manzum Bir Eser İncelemesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 261-287.
- Ḥayruddîn ez-Ziriklî. *el-'A'lâm kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 2002.
- Işıdan, Abdülmuttalip. "Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretiminde Kısa Öykünün Yeri". *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi (UGEAD)* Haziran 2 (2016), 164-169.
- İbn Akîl, Bahâeddîn. *Şerḥu Elfıyyeti İbn Mâlik*. Kahire: Dâru't-Turâs, 2006.
- İbn Hacer Asḫâlânî. *Dureru'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-şemeniye*. Haydarabâd: Dâriratu'l-me'ârif, 2006.
- İbn Hâliḳan. *Veḫayâtü'l-a'yân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şâdır, 1977.
- İbn Hişâm en-Nahvî. *Evḍaḥu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşrıyye, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Elfâzu'l-muḥtelife fî'l-meânî'l-mu'telife*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Elfıyyetü İbn-i Mâlik fî'n-nahvi ve't-tasrîf*. thk. Süleyman b. Abdullah Uyûnî. Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1428.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *İkmâlu'l-İ'lâm bi teslîsi'l-keḷâm*. thk. Sa'd bin Hamdân el-Ġamidiî. Mekke: Câmi'atu ümmü'l-kurâ, 1984.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Î'câzü't-ta'rîf fî ilmi't-tasrîf*. thk. Muhammed el-Mehdî. Medine: 'İmadetü'l-baḫşî'l-ilmî bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Î'timâd fî nezâiri'z-zâî ve'z-zâd*. Necef: Metâbi-i Nu'mân, 1972.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerḥu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye*. Mekke: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerḥu't-teshîl*. thk. Abdurrahmân Seyyid. Dâru Hicr, 2007.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerḥu't-teshîl*. thk. Abdurrahmân Seyyid. Dâru Hicr, 2007.

- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Tuhfetu'l-mevdûdi fi'l-makşûri ve'l-memdûd*. thk. 'Imâdüddîn Aḥmed Ḥaydar. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Vifâku'l mefhûm fi ihtilâfi'l-mekûli ve'l-mersûm*. Medine: Dâru'l-İmân, 1989.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. thk. Yâsir Süleyman Ebu Şâdi, Mecdi Fethi es-Seyyid. Kahire: Dâru't-Tavfikiyye, 2009.
- İbn Mu'tî, Zeynüddîn Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî. *el-Fusûlü'l Hamsûn*. Kahire, 1977.
- İbn Nâzım, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Mâlik. *Şerh-u İbn Nâzım Alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muḥammed Bâsil 'Uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Şa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. Beyrut: Dâru's-şâdir, 1968.
- İbnu'l-Cezerî, Şemseddin Ebu'l Ḥayr. *Ġâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Kahire: Dâru'l-lü'lüe, 2017.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Fidâ. *el-Kâmil fi't-târiḥ*. çev. Ahmet Ağırakça ve heyeti. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- İbnu'l-'imâd, Abdulḥay bin Aḥmed. *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zehebe*. thk. Ahmed Arnavut. Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1986.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Kanat, Cüneyt. "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 16 (2001).
- Kara, Yakup. "İbn Mâlik et-Tâî". *İslam Düşünce Atlası*, ts. <https://islamdusunceatlası.org/ibn-malik-et-tai/202>
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hacib>
- Kızıl, Fatma. "Yûnûnî, Ali b. Muhammed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/595-596. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yunini-ali-b-muhammed>
- Kopraman, Kazım Yaşar. "Bahriyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/433-543. TDV Yayınları, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahriyye>
- Levend, Ağâh Sırrı. *Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1972.
- Mahir, Alper. "İbn Sina". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Mecmeu'l-luğati'l-Arabiyye. *Mu'cemu'l-vasîf*. Kahire: Mektebu's-şurûkî'd-duveliyye, 2004.
- Muḥammed b.Ali b.Süleyman er-Ravendî. *Râḥâtu's-şudûr ve âyâtu's-şurûr*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Muḥammed Şehhât el-Mütevellî. *Hurûfu'l-me'ânî fi turâş-ı İbn Mâlik*. Kahire: Câmi'atu'l-Ezher, Doktora Tezi, 2005.
- Murâdî, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî. *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn-i Mâlik*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Aşriyye, 2005.
- Özaydın, Abdulkerim. "Aynicâlût Savaşı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/275-276. İstanbul, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aynicalut-savasi>

- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Şelebîn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/493-494. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selebin>
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Moğollar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/225-229. Ankara: TDV Yayınları, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mogollar>
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. *Muhtâru’s-şihâh*. Lübnan: Mektebetu Lübnân, 2008.
- Şafedî, Ebu’s-Şafâ b. Abdillâh. *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*. thk. Ahmed Arnavut. Beyrut: Dâr-u ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî, 2000.
- Şuyûfî, Cemâleddîn. *Buğyetu’l-vu’ât*. Lübnan: Mektebetu’l-‘aşriyye, 2009.
- Şâfiî, Muhammed bin İdris. *Dîvân*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 1984.
- Tahâ Hüseyin. *Min hadîsi’s-şî’ri ve’n-nesri*. Kâhire: Dâru’l-me’ârif, 1979.
- Tala, Murat. “Arap Dil Bilimlerinin Şark’tan Mısır, Kayravân ve Endülüs’e İntikali: Hicrî Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Asırlar”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/12 (15 Mart 2020), 239-276.
- Tala, Murat. *Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâcî*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Ṭantâvî, Muhammed. *Neş’etu’n-naḥv ve târiḥu eşheri’n-nuḥât*. Kahire: Dâru’l-me’ârif, 1707.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Recez”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. <https://islamansiklopedisi.org.tr/recez>
- Tural, Hüseyin. “İbn Ümmü Kâsım”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ummu-kasim>
- Turan, Abdulkâki. “el-Elfiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-elfiyye--ibn-malik>
- Turan, Abdulkâki. “İbn Mâlik et-Tâî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-malik-et-tai>
- Uludağ, Süleyman. “İbn Haldûn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun>
- Uzun, Kazım. “VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti’nin Kuruluşu”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35/2 (30 Aralık 2020), 727-751. <https://doi.org/10.18513/egetid.849779>
- Üşmûnî, Nûreddin Ali b. Muhammed. *Menhecû’s-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrût: Dâru’l-kitâbi’l-‘Arabî, 1955.
- Yavuz, Mehmet. *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Âlimleri: XVI. Asra kadar*. İstanbul: Çantay Yayınları, 2001.
- Yazar, Sadık. “İslâm Düşünce Geleneğinde Metin Üretim Türleri”. *İslam Düşünce Atlası*. 18 Nisan 2019. <https://www.islamdusunceatlasi.org/bookmaps>
- Yediyıldız, Fatih. *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği Ve İbn Mu’tî’nin Elfiyye’si*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Yunûnî, Kutbuddîn Musa bin Muhammed. *Zeylû mir’âti’z-zemân*. Hindistan: Matba’âtü’l-meclisi’d-dâirati’l-me’ârif, 1960.
- Żayf, Şevki. *et-Tetavvur ve t-tecdîd fi’s-şî’ri’l-‘Umevî*. Kâhire: Dâru’l-me’ârif, 1995.
- Żayf, Şevki. *Medârisu’n-naḥviyye*. Kahire: Dâru’l-me’ârif, 1995.
- Żayf, Şevki. *Târiḥu’l-edebi’l-‘Arabî: el-‘aşru’l-‘Abbâsiyyu’l-evvel*. Kâhire: Dâru’l-me’ârif, 1996.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah. *Târiḥu’l-İslâm ve vefayâti’l-meşâhîr ve’l a’lâm*. Beyrut: Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 2003.

‘Abbâh, Muhammed Muḥtâr. *Târîḫ u’ n-naḥvi’ l-Arabî*,. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 2008.

